

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
РІВНЕНСЬКИЙ ІНСТИТУТ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИХ ПРАВОВИХ ТА
ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН**

ФІЛОСОФІЯ

**навчально-методичний посібник для підготовки до семінарів та
самостійної роботи здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського)
освітнього рівня очної (денної) та заочної форм здобуття освіти
спеціальності 081 «Право»**

Рекомендовано та схвалено до друку на засіданні Вченої ради
Київського університету права Національної академії

наук України

від 28 грудня 2023 року

Упорядник: к.філос.н.Українець С.Я.

Рівне, 2023

ЗМІСТ

1. Анотація дисципліни.....	3
2. Тематика лекційного курсу.	5
3. Тематика семінарів. Проблемно-пошукові завдання. Тематика доповідей та рефератів. Тестові завдання.	11
4. Запитання для самоконтролю та варіанти відповідей на них.....	95
5. Філософія як форма запитування. Проблематика для есе.....	122
6. Питання, винесені на іспит.....	131
7. Короткий словник філософських термінів.....	136
8. Рекомендована література.....	153

Анотація дисципліни

Метою вивчення дисципліни є ознайомлення студентів із системою щонайбільш узагальнених теоретичних поглядів на світ та місце людини у ньому, основними віхами історії розвитку філософії, змістом основних проблем сучасної філософії через освоєння відповідних філософських знань, прилучення до гуманістичного змісту філософського світогляду.

Завданням вивчення дисципліни є набуття студентами знань про сутність і призначення філософії, основні філософські ідеї, що пройшли випробування часом, тенденції історико-філософського процесу, особливості філософської культури українського народу й основні риси сучасної зарубіжної філософії, вміння аналізувати і осмислювати оригінальні філософські тексти, виробити не лише орієнтири власного самопошуку, а й певні адаптивні моделі існування у світі, формування навичок філософського мислення, вироблення здатності до філософського осмислення явищ буття, складності сучасного суспільного процесу.

Компетентності

Загальні компетентності

ЗК1 Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу

ЗК03. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК08. Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК11. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК13. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

ЗК13. Цінування та повага різноманітності та мультикультурності

Спеціальні компетентності

СК3. Цінування та повага до гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння її правової природи.

СК10. Здатність використовувати різноманітні інформаційні джерела для повного та всебічного встановлення певних обставин.

СК13. Здатність до критичного та системного аналізу правових явищ.

Програмні результати навчання (ПР):

ПР 1. Визначати переконливість аргументів у процесі оцінки заздалегідь невідомих умов та обставин.

ПР 3. Проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел.

ПР 7. Складати та узгоджувати план власного прикладного дослідження і

самостійно збирати матеріали за визначеними джерелами.

ПР 11. Мати базові навички риторики.

ПР 14. Використовувати статистичну інформацію, отриману з першоджерел та вторинних джерел для правничої діяльності.

ПР 17. Працювати в команді, забезпечуючи виконання завдань команди.

Засоби діагностики успішності навчання: теоретичні питання, практичні завдання, завдання для проведення письмових модульних контрольних робіт, опитування під час практичних завдань, індивідуальні питання / завдання, питання для поточного контролю, тести, задачі, питання для підсумкового контролю (у формі тестів та граматичних задач).

ОСНОВНИЙ КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ КУРСУ

Людина, світ, світогляд, світовідчуття, світосприймання, світорозуміння, міфологія, релігія, філософія, софійний та епістемний способи філософування, антропоцентризм, гуманізм, душа, тіло, теоцентризм, атомізм, натурфілософія, теїзм, атеїзм, космоцентризм, схоластика, томізм, метафізика, пантеїзм, деїзм, емпіризм, раціоналізм, агностицизм, діалектика, антропологічний матеріалізм, відчуження, свобода, сцієнтизм, антисцієнтизм, позитивізм, неопозитивізм, герменевтика, структуралізм, ірраціоналізм, психізм, патристика, апологетика, філософія серця, кордоцентризм, буття, матерія, субстанція, універсум, рух, спокій, розвиток, прогрес, простір, час, монізм, детермінізм, свідомість, спілкування, мова, творчість, свідоме, несвідоме, самосвідомість, індивідуальна свідомість, суспільна свідомість, знання, практика, істина, наука, суспільство, історизм, суспільний прогрес, сенс історії, цивілізація, громадянське суспільство, демократія, культура, індивід, особа, особистість, індивідуальність, цінності.

ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

СУТНІСТЬ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ФІЛОСОФІЇ

ТЕМА 1. ФІЛОСОФІЯ ЯК ТЕОРЕТИЧНА ФОРМА СВІТОГЛЯДУ

Особливості предмета філософії: він є історично змінним; уся історія філософії фактично входить у окреслення її предмета; філософія як своєрідна форма збереження та забезпечення історичної неперервності людської свідомої самоідентифікації.

Особливості історичного виникнення філософії. Багатоманітність форм і способів буття філософії.

Софійний та епістемний тип філософування. Структура та функції філософського знання.

Світогляд. Сутність і структура. Відношення "людина - світ" як фундаментальна філософська проблема. Основні світоглядні питання. Типологія світогляду: за носієм (індивідуальний, колективний, груповий, національний), за рівнем світобачення та усвідомлення (усвідомлений, неусвідомлений, буденний, сформований на засадах філософських знань), за історичними епохами (архаїчний, античний, середньовічний, ренесансний, світогляд ХХ ст.), за морально-ціннісними орієнтирами (егоїстичний, альтруїстичний, гуманістичний, антигуманний, цинічний). Функції світогляду.

ТЕМА 2. ФІЛОСОФІЯ ЯК ТИП ДУХОВНОСТІ. ФІЛОСОФІЯ В СИСТЕМІ КУЛЬТУРИ

Проблема філософської традиції. Східна та західна парадигми філософування.

Роль особистості у філософії.

Філософія і наука. Проблема методу у філософії. Філософія і мистецтво.

Філософія і релігія.

Соціально-культурне призначення філософії.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ІСТОРИЧНІ ТИПИ ФІЛОСОФІЇ

ТЕМА 3. ФІЛОСОФІЯ ДРЕВНЬОГО СВІТУ

ФІЛОСОФІЯ ДРЕВНЬОГО СХОДУ.

Зародження філософської думки та її культурно-історичні передумови. Релігійно-міфологічна свідомість у країнах Древнього Сходу та елементи передфілософії у ній. Давньоіндійська філософія ведичного періоду. Ортодоксальні та неортодоксальні філософські школи у Древній Індії. Канонічні джерела, провідні ідеї та напрями філософської думки Стародавнього Китаю. Даосизм та конфуціанство.

Антична філософія

Виникнення філософії у Давній Греції. Поняття логосу і космосу.

Мілетська натурфілософія. Елеати. Піфагореїзм. Атомістичний матеріалізм Демокріта. Поворот до антропологічної проблематики у філософії софістів. Сократ.

Об'єктивний ідеалізм Платона, його вчення про ідеї. Енциклопедична система філософії Арістотеля. Вчення про начала і чотири причини сущого.

Доба еллінізму та специфічні особливості елліністичної філософії. Головні напрямки елліністичної філософії: епікуреїзм, стоїцизм, скептицизм.

Неоплатонізм як підсумок розвитку філософії язичницької античності.

ТЕМА 4. Середньовічна філософія. Філософія Ренесансу

Середньовічна філософія. Причини та зміст світоглядних орієнтирів при переході від античної епохи до Середньовіччя. Середньовічна філософія як складовий елемент християнського світобачення. Основні принципи середньовічної філософії: теоцентризм, креаціонізм, провіденціалізм.

Ранньохристиянська філософія. Східна патристика: Василій Великий, Григорій Богослов, Іоанн Златоуст. Західна патристика: Августин Блаженний.

Західноєвропейська схоластика. Проблема співвідношення знання та віри. Філософія Фоми Аквінського. Пристосування арістотелізму до християнської ідеології. Проблема універсалій. Номіналізм та реалізм. **Філософія Ренесансу.** Гуманізм та антропоцентризм як головні світоглядні принципи у формуванні ренесансного світогляду.

Філософія Раннього Відродження: Данте та Петрарка. Філософія Марсіліо Фічіно як теоретична основа естетики Ренесансу.

Філософія Високого Відродження. М. Кузанський: містичний пантеїзм та діалектика. Проблема людської свободи у філософії. Дж. Пікоделла Мірандоли.

Пізнє Відродження. Натурфілософія XVI ст. Матеріалістичний пантеїзм Дж. Бруно. Вчення про Єдине, матерію, форму та світову душу. Етика "героїчного ентузіазму".

Розвиток природничо-наукових досліджень у XVI ст., наукова діяльність Леонардо да Вінчі /1452-1519/, Миколая Коперника /1473-1543/, Йогана Кеплера /1571-1630/.

ТЕМА 5. Філософія Нового часу та доби Просвітництва. Некласична філософія кінця XIX – поч. XX ст

Особливості філософії Нового часу, переорієнтація на науку як її суттєва риса. Роль філософії у методологічному та світоглядному обґрунтуванні нової науки. Емпіризм та раціоналізм як головні методологічні напрями.

Заснування нової філософії: Френсіс Бекон та Рене Декарт.

а) **Ф.Бекон.** Вчення про "ідоли людського розуму". Критичний аналіз попередньої філософії і науки. Причини неуспіху. Значення експериментального дослідження природи. Індуктивний метод. Філософія природи Бекона, особливості його матеріалізму.

б) **Рене Декарт.** Вчення про метод. Головні правила методу. Принцип універсального (методологічного) сумніву. "Cogito ergo sum".

Субстанційний дуалізм картезіанської філософії. Критика емпіризму і сенсуалізму. Вчення про істину: "істини розуму" і "істини факту". Механіцизм Декарта.

Матеріалізм XIII ст.:

1. **Томас Гоббс**. Матеріалістична онтологія і теорія пізнання. Вчення про походження суспільства і держави.

2. **Натуралістичний пантеїзм Бенедикта Спінози**. Вчення про єдину субстанцію та її атрибути. Принципи детермінізму. Свобода і необхідність, необхідність і випадковість. Критика антропоморфізму і телеології у поглядах на природу.

3. **Об'єктивний ідеалізм Готфріда Лейбніца**. Монадологія: поняття індивідуальної субстанції /монади/; ієрархія монад і співвідношення понять "монада", "душа", "дух"; принципи наперед установленної гармонії і проблема співвідношення душі і тіла.

4. **Британський емпіризм: Дж. Локк**. Критика раціоналістичної теорії вроджених ідей. Вчення про досвід. Відчуття і рефлексія. Вчення про первинні і вторинні якості. Теорія утворення складних ідей. Проблема загального.

Суб'єктивний ідеалізм та агностицизм (**Дж. Берклі, Д. Юм**).

Соліпсизм **Берклі**. Бути означає бути у сприйнятті.

Юм про структуру чуттєвого досвіду. Теорія асоціації ідей. Вчення про причинність. Скептицизм Д.Юма та його ставлення до релігії.

Просвітництво та матеріалізм XVIII ст. Особливості французького матеріалізму (**Ламетрі, Дідро, Гельвецій, Гольбах**).

Місце і роль класичної німецької філософії в розвитку парадигми свідомості модерної філософської думки.

I. Кант - родоначальник німецької класичної філософії. Два періоди творчості Канта. Коперніканський переворот Канта. Головна проблема критичної системи. "Критика чистого розуму" як логіка і теорія пізнання. Априоризм як засадничий принцип філософії Канта. Вчення про простір і час. Діалектика Канта. Вчення про антиномії розуму. Агностицизм. Етика Канта, Примат практичного розуму над теоретичним. Категоричний імператив Канта.

Система абсолютного ідеалізму Гегеля

Система абсолютного ідеалізму **Г.В.Ф.Гегеля** (1770-1831). Головний принцип і загальна структура його системи. Діалектика суб'єктивно-об'єктивного та наслідки реалізації системного принципу. Філософія природи Гегеля, її діалектичний зміст. "Філософія духу" Гегеля як вчення про індивідуальні та суспільні форми духовної культури. Форми абсолютного духу. Головні ідеї філософії історії. Філософія права Гегеля. Право. Мораль. Моральність. Субстанційна моральність як буттєва форма існування етичного. Критика етики Канта. Філософія релігії. Раціоналізація віри в Бога.

Антропологічний матеріалізм Фєєрбаха (1804-1872).

Фєєрбах як критик ідеалістичної філософії Гегеля. Вчення Фєєрбаха про сутність людини. Поцейбічні корені релігії. Атеїзм Фєєрбаха. Любов як

основа релігії без Бога. Я-Ти стосунки як підвалини етики. Евдемоністична етика Феєрбаха. Негативний імператив етики. Вчення про мистецтво як сферу високої чуттєвості. Феєрбах та філософська антропологія ХХст.

Тема 6. НЕКЛАСИЧНА ЄВРОПЕЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ К.ХІХ-ХХ СТ.

Зміна парадигми філософського мислення у ХІХ на початку ХХ ст.

Вихідні ідеї філософії А. Шопенгауера та С. К'єркегора.

Філософія життя (Шопенгауер та Ніцше). Ідея вічного повернення до того ж самого. Класичний зміст поняття надлюдини.

Загальні особливості духовних процесів та розвитку філософії у ХХ ст.

Сцієнтистські напрями у зарубіжній філософії ХХ ст. Проблема наукового знання у філософії ХХ ст. (неопозитивізм, постпозитивізм, прагматизм, структуралізм)

Нова постановка проблеми “людина – світ” у філософії другої половини ХІХ – поч. ХХ ст. Напрями антропологічного спрямування: психоаналіз, екзистенціалізм, філософська антропологія.

Культурологічні та історіософські напрями у філософії ХХ ст.

Релігійна філософія ХХ ст.

Тема 7. РОЗВИТОК ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ ДОКЛАСИЧНА ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА УКРАЇНИ

Проблема періодизації історії філософії в Україні. Філософські ідеї в культурі Київської Русі та їх світоглядні витоки. Гуманістичні та реформаційні ідеї в українській філософії ХV-ХVІ ст. Філософські ідеї Острозького культурно-освітнього центру, братських шкіл та письменників – полемістів.

Києво-Могилянська академія - перший в Україні центр професійної філософії. Розвиток натурфілософських проблем, проблем пізнання та логіки у працях діячів академії.

Екзистенціально-кордоцентричні орієнтації української класичної філософії.

Вчення Г. С. Сковороди про самопізнання людини та преображення її серця. Філософія серця Памфіла Юркевича. Соціально-філософські ідеї М. Драгоманова. Філософське осмислення мови (О. Потебня). Філософія в Україні у ХХ ст.: філософське значення творчості І. Франка; вчення про ноосферу В. Вернадського; Чижевський як історик української філософії.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Тема 8. ПРОБЛЕМА БУТТЯ У ФІЛОСОФІЇ. СВІДОМІСТЬ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА

Фундаментальне значення проблеми буття для філософії. Філософські образи буття в історії культури: «порядки» першоелементів буття в

архаїчних традиціях; натурфілософські вчення про буття, їх актуалізація сьогодні. Сім найтипівіших поглядів на суть буття:

1. синкретичний (дофілософські уявлення про буття);
2. матеріалістичний та ідеалістичний;
3. спіритуалістичний;
4. дуалістичний;
5. моністичний;
6. холістичний;
7. накладення один на одного чотирьох шарів дійсності: матеріальність, органічність, психічність, духовність.

Обрії буття. Буття – суще (конечне) та буття. Буття й ніщо. Буття можливе та дійсне. Буття й сутність.

Філософсько-світоглядний погляд на феномен життя. Світоглядні наслідки розмаїття уявлень про еволюцію життя. Сучасна наука про рівні та форми виявлення буття.

Проблематичність людського буття. Життя, буття та існування як характеристики людини. Проблема походження людини: суперечка еволюціонізму та креаціонізму. Основні версії походження людини. Діяльність та екзистенціали людського буття. Структура людської діяльності та сутнісні сили людини. Співвідношення у людини природного, соціального, персонального та трансцендентного.

Вихідні цінності людського буття. Проблема смерті, безсмертя та сенсу життя людини.

Онтологічний статус свідомості та її суттєві ознаки. Ознаки свідомості: особливий, небіологічний тип поведінки; використання предметів культури за їх призначенням; оперування не наданим наявно (предметним) змістом реальності; мова (мовлення); цілеспрямовування дій та думок людини. **Сучасні концепції походження свідомості** (релігійна, концепція єдиного інформаційного потоку, концепція походження людини та свідомості внаслідок розвитку праці, дуалістична, еволюційна, субстаційна).

Тема 9. ЛЮДИНА ТА ЇЇ БУТТЯ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ. ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ІСТОРІЇ

Проблематичність людського буття. Життя, буття та існування як характеристики людини. Проблема походження людини: суперечка еволюціонізму та креаціонізму. Основні версії походження людини. Діяльність та екзистенціали людського буття. Структура людської діяльності та сутнісні сили людини. Співвідношення у людини природного, соціального, персонального та трансцендентного. Ця проблематичність проявляє себе у тому, що можна народитися людиною, мати людський організм, проте не бути людиною повною мірою її необхідних проявів. Проблематичність людського буття зумовлена ще й тим, що людина може мінятися, причому інколи – досить суттєво: у певному сенсі людина завжди не дорівнює собі самій, а це значить, що її буття постає відкритим та незавершеним. Основні версії походження людини

Філософське осмислення історії. Соціальна філософія.

Філософія історії в системі світоглядних форм історичного процесу. Філософія історії як напрям філософського знання: історичне формування проблематики.

Проблема спрямованості історії. Історичний процес як реальність. Суб'єкт, рушійні сили, умови та чинники історичного процесу. Роль особи в історії.

Онтологія соціального. Основні підходи у тлумаченні соціального. Соціальні якості. Сучасні соціальні теорії (теорія історичного матеріалу К. Маркса, теорія соціального реалізму Е. Дюркгейма, теорія формальної соціології Г. Зіммеля, теорія раціоналізації М.Вебера, теорія соціальних систем О. Парсонса).

Співвідношення суспільства і природи. Суспільство як система: основні елементи суспільного життя та їх взаємозв'язок. Духовне життя суспільства. Людина і суспільство.

Тема 10. КУЛЬТУРА ТА ЦИВІЛІЗАЦІЯ. ЦІННОСТІ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ ТА СУСПІЛЬСТВА. ПРОБЛЕМА ПІЗНАННЯ У ФІЛОСОФІЇ

Онтологічний статус культури. Ознаки культури. Провідні тенденції некласичної культури. Культурний постмодерн. Образ плюральності культурних світів. Онтологія постмодерної культури як головна проблема філософії. Цивілізація. Ознаки цивілізації. Взаємозв'язок культури та цивілізації. Національний образ культурного світу. Змістові елементи національної культури. Глобальні проблеми сучасної цивілізації. Культура і цивілізація.

Поняття пізнання та його види. Суб'єкт та об'єкт пізнання. Види пізнання: життєво-досвідне, мистецьке, наукове, релігійно-містичне.

і. Основні джерела знання: відчуття, мислення. Рівні пізнання: чуттєвий, раціональний, синтезуючий. Форми пізнання.

Проблеми істини у пізнанні. Істина та якісні характеристики знання. Основні концепції істини: відповідності знань та уявлень дійсності (кореспондентська), конвенціональна, прагматична, регулятивна. Критерії істинності наукових знань: підтвердження фактами, підтвердження експериментальними перевірками, узгодженість із принципами наукової теорії, коректність і точність застосування термінології, логічна та концептуальна несуперечливість.

Людина і пізнання. Істина і правда.

1. ТЕМАТИКА СЕМІНАРІВ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

СУТНІСТЬ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ФІЛОСОФІЇ

Тема 1. Філософія та коло її проблем. Філософія як теоретична форма світогляду.

ПЛАН

1. Поняття світогляду, його структура. Основні світоглядні питання. Суспільно-історичний характер світогляду.
2. Історичні типи світогляду: міф, релігія, філософія, їх особливості, схожість і відмінність.
3. Специфіка філософії як форми світогляду. Культурно-історичні передумови зародження філософії. Структура та основні проблеми філософії.
4. Місце філософії в системі культури. Функції філософського знання.
5. Структура і функції філософії.

ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВІ ЗАВДАННЯ

1. Проаналізуйте співвідношення філософії, науки та мистецтва, визначте, що є спільного та відмінного між ними.
2. Які передумови, за Г.Гегелем, є необхідними для виникнення філософії (за роботою: “Лекції з історії філософії”)?
3. Поясніть, що означає вічність філософських проблем і як така вічність пов’язана з розвитком філософії.
4. Представнику якого філософського напрямку античної філософії належить цей вислів і як би Ви визначили окреслену тут функцію філософії: “...Уникнути неминучого неможливо — його можна тільки перемогти. .. Цей шлях відкриває перед тобою філософія. Звернись до неї, якщо хочеш не зазнати лиха, бути безтурботним, щасливим і, головне, вільним”.

ТЕМАТИКА ДОПОВІДЕЙ ТА РЕФЕРАТІВ

1. Міф та міфологічний світогляд.
2. Релігія як світогляд.
3. Походження, проблематика та особливості філософії як світогляду.
4. Філософія і мораль.
5. Філософія і наука.
6. Роль та місце філософії в житті сучасного суспільства.
7. Філософія та її місце в сучасній культурі.
8. Соціально-культурне призначення філософії.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Яке із суджень найбільш повно розкриває зміст поняття філософія?

- а) це сфера раціонального понятійного пізнання;
- б) це систематичне знання про відношення людини і універсуму;
- в) вид духовної діяльності;
- г) вільна професія;
- д) форма самопокладання і самовизначення людини у світі;

2. Що означає слово ідеалізм?

- а) знання першооснов буття;
- б) вчення про примат духу і вторинність матеріального буття;
- в) зародження і послідовний розвиток.

3. Об'єктивний ідеалізм:

- а) визнає, що первинний відносно матерії дух існує незалежно від людини;
- б) визнає, що дух не може бути об'єктом наукового пізнання;
- в) заперечує роль об'єктів у розвитку індивідуальної й суспільної свідомості;
- г) усе перелічене.

4. Суб'єктивний ідеалізм стверджує, що:

- а) світ є комплексом відчуттів;
- б) первинна свідомість є свідомістю суб'єкта;
- в) свідомість суб'єкта творить світ;
- г) не існує жодної реальності поза свідомістю суб'єкта;
- д) усе перелічене.

5. Яке з наведених нижче суджень правильне?

- а) матеріалізм – це визнання того, що весь світ, всі тіла і предмети складаються з однакових частин – атомів;
- б) матеріалізм – це філософський напрям, який стверджує первинність матеріального буття і вторинність духу;
- в) матеріалізм являє собою принцип життя, який полягає у визнанні примату матеріальних та інших благ у житті людини.

6. Як ви розумієте слово ірраціоналізм?

- а) етико-аскетичне вчення про шлях єднання людини з Богом;
- б) заперечення спроможності людського розуму адекватно пізнати світ;
- в) вчення про форми і закони мислення;

7. Як ви розумієте слово дуалізм?

- а) напрям у філософії, який визнає за первинне тільки одне першоначало - матерію;
- б) напрям у філософії, який визнає за первинне тільки одне першоначало - свідомість (дух, ідею);
- в)напрям у філософії, який заперечує єдине начало і будує концепцію світу на базі двох начал.

8. Як ви розумієте слово монізм?

- а) напрям у філософії, який визнає за первинне тільки одне першоначало - матерію або свідомість(дух, ідею);
- б) напрям у філософії, який заперечує єдине начало і будує концепцію світу на базі двох начал.

9. Яка частина філософського знання вивчає загальні підходи до пізнання і розуміння буття?

- а) методологія;
- б) праксеологія;
- в) епістеміологія;
- г) аксіологія.

10. Яка філософська дисципліна осмислює власний шлях, генезу свого розвитку?

- а) історія філософії;
- б) праксеологія;
- в) епістеміологія;
- г) методологія.

11. Що таке міф?

- а) розумова дія, в ході якої виводиться нове судження;
- б) окультне вчення про переселення душ;
- в) архаїчна розповідь про діяння богів і героїв.

12. Фетишизм - це:

- а) віра в прикмети;
- б) носіння медальйонів і кулонів;
- в) віра в чудодійну (надприродну) силу якоїсь речі;
- г) усе перелічене.

13. Тотемізм - це:

- а) форма первісного вірування в те, що якась тварина є надприродним заступником роду або племені;
- б) форма ідолопоклонства;
- в) віра в богів із тваринними головами;
- г) усе перелічене.

14. Анімізм - це:

- а) віра в розумність надприродного світу;
- б) віра в те, що причини всього, що відбувається з людьми, криються в надприродному світі;
- в) зображення тварин у живописі, різьбярстві, скульптурі;
- г) донаукове, містичне уявлення про світ, згідно з яким кожна річ має свого духа, душу.

15. Яка основна ознака релігії?

- а) поклоніння духам природи;
- б) віра в надприродне;
- в) віра в існування потойбічного життя;
- г) віра в Бога.

16. Яка із перелічених рис не є характерною для міфологічного світогляду?

- а) одухотворення природи;
- б) політеїзм;
- в) фетишизм;
- г) есхатологія.

17. Яка із перелічених рис не є характерною для релігійного світогляду?

- а) віра в єдиного Бога;
- б) фаталізм;
- в) креаціонізм;
- г) есхатологія.

18. Хто вперше увів у філософський обіг поняття філософія?

- а) Геракліт;
- б) Парменід;
- в) Піфагор;
- г) Протагор.

19. Яка із зазначених рис не є характерною для філософського мислення?

- а) філософське мислення має рівень широкого узагальнення, що виходить на межу буття і не буття;
- б) філософське мислення постає формою людського самоусвідомлення;
- в) філософське мислення прагне поставити і розв'язати граничні, абсолютні проблеми людського буття;
- г) філософське мислення формується і функціонує стихійно.

20. Яка із зазначених рис не є спільною для філософії та науки?

- а) дискурсивне мислення;
- б) предмет вивчення і дослідження;
- в) закони і закономірності розвитку.

21. Філософія та мистецтво схожі між собою в тому, що:

- а) надають вирішального значення уяві;
- б) зображують дійсність із значною мірою умовності;
- в) розкривають дійсність через людське до неї відношення, а не відсторонено.

22. Філософію та релігію споріднює те, що вони:

- а) базуються на вірі;
- б) базуються на дискурсивному мисленні;
- в) постають різновидами світогляду;
- г) намагаються усе розглядати критично та доводити те, що розглядається, до рівня рефлексії.

23. Які філософські дисципліни сформувалися на основі осмислення природи?

- а) логіка;
- б) натурфілософія;
- в) космологія;
- г) філософія права;
- д) онтологія.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Базова:

2. 1.Петрушенко В. Л. Філософія : навч. посібник. 5-е вид., стереотип. Львів: Новий Світ-2000, 2011. 504 с.
- 2.Генон Р. Криза сучасного світу. Вид-во: Пломінь, 2020. 212 с.
- 3.Причепій Є.М. Філософія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. 2.вид., випр., доп. К.: Альма матер, 2007.
- 4.Головащенко І. О. Філософія : навч. посіб. / І. О. Головащенко. Вінниця : ВНТУ, 2016. 200 с.
- 5.Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. /за ред. Л.В. Губерського. К.: Знання, 2009.
- 6.Андрущенко В. П., Губерський Л. В., Михальченко М. І. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія. К. : 2016. 552 с.

2.Допоміжна:

- 1.Лютий Т. Пригоди філософських ідей Західного світу (від давнини до сучасності). К.: Темпора, 2019. 384 с. з іл.
- 2.Філософія: світ людини. Курс лекцій: навч. посібник / В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Н.В. Хамітов та ін. К.: Либідь, 2003.
- 3.Глобалізація і культурна ідентичність. Український вимір. Вид-во: Наукова Думка, 2018. 277 с.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ІСТОРИЧНІ ТИПИ ФІЛОСОФІЇ

Тема 2. ФІЛОСОФІЯ ДРЕВНЬОГО СВІТУ

ПЛАН

Філософія Древнього Сходу.

- 1.Зародження філософської думки та її культурно-історичні передумови. Релігійно-міфологічна свідомість у країнах Древнього Сходу та елементи передфілософії у ній.
- 2.Давньоіндійська філософія. Ортодоксальні та неортодоксальні філософські школи у Древній Індії.
- 3.Канонічні джерела, провідні ідеї та напрями філософської думки Стародавнього Китаю. Даосизм та конфуціанство.

Антична філософія

- 1.Виникнення філософії у Давній Греції. Поняття логосу і космосу.
- 2.Мілетська натурфілософія. Елеати. Піфагореїзм. Атомістичний матеріалізм Демокріта.
- 3.Поворот до антропологічної проблематики у філософії софістів. Сократ.
- 4.Об'єктивний ідеалізм Платона, його вчення про ідеї. Енциклопедична система філософії Аристотеля.
- 5.Доба еллінізму та специфічні особливості елліністичної філософії Головні

напрямки елліністичної філософії: епікуреїзм, стоїцизм, скептицизм.

6. Неоплатонізм як підсумок розвитку філософії язичницької античності.

ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВІ ЗАВДАННЯ

1. Розкрийте основні риси філософування давніх греків.

2. Проаналізуйте соціокультурні умови, що сприяли формуванню унікальних особливостей давньогрецького мислення (за роботою Вернана Ж.-П. «Духовний світ полісу»).

3. Зіставте погляди різних шкіл ранньогрецької філософії на першооснову світу.

4. Проаналізуйте, чому філософію Сократа характеризують як “етичний раціоналізм”.

5. Проаналізуйте вчення Платона про пізнання і його зв’язок з його вченням про ідеї та про людину.

6. Охарактеризуйте, у чому схожість і відмінність шляхів досягнення щастя з позицій епікуреїзму та стоїцизму.

7. Охарактеризуйте основні положення евдемоністичної етики Демокріта.

8. На питання, звідки він, Діоген відповідав: “Я – громадянин світу”. Як Ви вважаєте, чи актуальна його позиція в наш час?

9. Зіставте ціннісно-світоглядні орієнтації людини епохи Античності та Середньовіччя.

10. Охарактеризувати сутність суперечки номіналістів та реалістів.

ТЕМАТИКА ДОПОВІДЕЙ ТА РЕФЕРАТИВ

1. Цивілізація і культура Древньої Греції – основа виникнення філософії.

2. Філософські школи досократиків.

3. Геракліт Ефеський: біля витоків діалектики.

4. Атомістичні ідеї в античній філософії: від Левкіппа до Лукреція.

5. Евдемонізм Демокріта.

6. Життя і філософські погляди Сократа.

7. Філософія Платона як система об’єктивного ідеалізму.

8. Платонівське вчення про суспільство і державу.

9. Вчення Аристотеля про людину і суспільство.

10. Аристотель – енциклопедичний розум древності.

11. Аристотель про практичну філософію.

12. Етичне вчення Епікура.

13. Стоїки та їх етична концепція.

14. Антична діалектика.

15. Вчення римських стоїків.

16. Релігійно-філософська система Августина Блаженного.

17. Проблема співвідношення віри та розуму в середньовічній філософії.

18. Тома Аквінський як систематизатор середньовічної схоластики.

19. Вчення про людину в середньовічній філософії.

20. Етичні вчення епохи Середньовіччя.

21. Особливості італійського гуманізму XIV- XV ст.
22. Натурфілософські погляди епохи Відродження.
23. Філософські погляди М.Монтеня.
24. Утопічні вчення Т.Мора і Т.Кампанелли.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. З точки зору Лаоцзи, світ, все існуюче в ньому перебувають у дорозі, рухах, змінах, де все непостійне, конечне. Завдяки чому, згідно з Лаоцзи, досягається набуття конкретного змісту речей?

- а) Дао;
- б) Де;
- в) Інь;
- г) Янь.

2. Лаоцзи доходить висновку про те, що зміна речей пов'язана наявними в них протилежностями. Ці протилежності протистоять одна одній, але вони збігаються, переходять одна в другу, взаємопроникають, коли "криве стає прямим, коротке — довгим, порожнє — наповненим, старе — новим". Це стосується не тільки природних властивостей речей, а й суспільних взаємин, дій людини, бо, "прагнучи до малого — набуваєш, прагнучи до великого — помиляєшся"; "надмірна скупість вимагає великих витрат, надмірне нагромадження неминуче викликає великі втрати". Саме перетворення у протилежності, на думку Лаоцзи, і є рухом Дао. Головним тут є не боротьба протилежностей (Лаоцзи загалом не терпить самого слова "боротьба"), а їхня взаємопроникливість, гармонія. Тільки там, де існує гармонія, і є життя. Порушення гармонії, вихід за межі визначеності ламає природний хід подій, саме життя. Отже, у поясненні мінливості світу Лаоцзи постає як:

- а) метафізик;
- б) матеріаліст;
- в) діалектик;
- г) пантеїст.

3. Про кого із філософів відомо, що його ім'я Цю, а прізвище Чжунні. Народився він в аристократичній родині царства Лу в 551 р. до н. є. Рано втратив батьків, збіднів і, щоб прожити, змушений був вивчати багато простих ужиткових мистецтв. Після досягнення зрілого віку став чиновником, був охоронцем складів, доглядачем посівів та громадських робіт, займався педагогічною діяльністю, ревно обстоював своє вчення. У пошуках мудрого правителя разом із своїми учнями багато подорожував царствами Стародавнього Китаю. На своїй батьківщині був главою столичного міста, радником правителя. Розійшовшись з поглядами правителя, повернувся до педагогічної діяльності, організував свою школу. Був поборником старовини, приділяв багато уваги обробці давніх документів, здійснив редакцію

Ші-цзін, написав коментарі до І-цзін. Помер у 479 р. до н. е. Його вчення було заборонене, а 100 послідовників були закопані живими. При імператорі У-ді (II ст. до н. е.) вчення цього філософа було канонізоване, а сам він обожнювався?

- а)Лаоцзи;
- б)Конфуція;
- в)Моцзи.

4. Яку категорію ставить Конфуцій у центр категоріальної фіксації і відтворення соціальної та моральної свідомості?

- а)категорію порядку, ритуалу;
- б)категорію відповідальності;
- в)категорію щастя.

5. На думку Конфуція, зміст історії полягає в ритуалах минулого, їх поступовій зміні. Носієм ритуалу є людина, яка гармонійно поєднує у собі природність і вченість, що і є утвердженням гармонійності душі й тіла. Як ідеал такої людини Конфуцій обирає цзюнь цзи (сина правителя), який на відміну від простої людини (сяо жень — "маленька людина", "низька людина") ставить вимоги не до інших, а до себе, знає свій обов'язок, керується моральними вимогами. Для такої людини початковим є обов'язок, а опісля вигода, користь. Наслідування ритуалу, виконання свого обов'язку доповнюються в суб'єкті соціальної дії доброчестям, добродійністю. Саме вона має братись за основу взаємин між людьми та управління ними. Звідси вимоги Конфуція керувати народом за допомогою:

- а)добродійності і заведення порядку;
- б)законів;
- в)покарання;
- г)морального заохочення.

6. Який соціальний чинник найбільшою мірою сприяв виробленню у давніх греків передумов раціонального філософського мислення:

- а) полісна демократія;
- б) рабовласницький уклад.
- в) особливості релігійно-міфологічних поглядів;

7. Хто з названих філософів є представниками мілетської школи?

- а) Парменід.
- б) Піфагор;
- в) Фалес;
- г) Анаксимен;

8. Яким уявлялось Фалесу начало світу?

- а) атоми – основа всіх речей;
- б) боги – творці усього існуючого;
- в) вода – начало усього існуючого;
- г) чотири елементи – начало усіх речей.

9. Що є началом світу, згідно з вченням Анаксимандра?

- а) повітря;

- б) матерія;
- в) вогонь;
- г) апейрон.

10. Що, на думку Анаксимена, є началом усього?

- а) ефір;
- б) повітря;
- в) вогонь;
- г) безкінечність.

11. З чим, на думку Піфагора, узгоджуються всі речі?

- а) з душею;
- б) з простором;
- в) з космосом;
- г) з числом.

12. Піфагор вважав, що після смерті душа ...

- а) переселяється в інше тіло;
- б) розчиняється в світовому дусі;
- в) припиняє існування;
- г) існує окремо від тіла.

13. Кому належать наступні слова: “Цей космос, один і той же для всіх, не створив ніхто з богів, ніхто з людей, але він завжди був, є і буде вічно живим вогнем, що рівномірно спалахує, рівномірно згасає”?

- а) Емпедоклу;
- б) Анаксимену;
- в) Фалесу;
- г) Геракліту;
- д) Парменіду.

14. Як у Геракліта називається те, що керує усіма речами, є критерієм істини, існує вічно?

- а) апейрон;
- б) космос;
- в) логос;
- г) квінтесенція.

15. Хто першим в історії філософії поставив питання про буття?

- а) Геракліт;
- б) Парменід;
- в) Сократ;
- г) Фалес.

16. Як слід розуміти думку Парменіда: “Мислення та буття - одне і те ж”?

- а) існує світ, який чуттєво сприймається;
- б) буття є, а небуття немає;
- в) існує лише те, що можна мислити;
- г) існує лише умоглядний світ.

17. Яке знання Демокріт називав “справжнім” на відміну від “темного”?

- а) інтуїтивне;
- б) містичне;
- в) раціональне;
- г) чуттєве.

18. Хто з філософів належить до досократичного періоду?

- а) Аристотель;
- б) Геракліт;
- в) Анаксагор;
- г) Емпедокл;
- д) Епікур;
- е) Демокріт;
- ж) Зенон з Елеї.

14. Який вислів належить Протагору:

- а) “В одну і ту ж річку не можна увійти двічі”;
- б) “Я знаю, що я нічого не знаю”;
- в) “Людина є міра усіх речей”.

15. Чого шукав Діоген, ходячи містом вдень із запаленим ліхтарем?

- а) мудрості;
- б) справедливості;
- в) щастя;
- г) людину.

16. Сократ основну увагу у своїх міркуваннях приділяв:

- а) космосу та закону його розвитку;
- б) політичному устрою держави;
- в) людині та внутрішнім чинникам її дій;
- г) атомістичній теорії;
- д) співвідношенню світу ідей та світу речей.

17. Наполягання на тому, що справжнє знання є основою правильних моральних вчинків було характерним для:

- а) Геракліта;
- б) Сократа;
- в) Демокріта;
- г) Марка Аврелія;
- д) Сенеки.

18. Кому з античних філософів належить вислів: “Заговори, щоб я побачив тебе!”

- а) Діогену;
- б) Геракліту;
- в) Платону;
- г) Сократу.

19. Хто з античних мислителів поділяв філософію на практичну і теоретичну?

- а) Піфагор;
- б) Геракліт;
- в) Платон;
- г) Аристотель.

20. Хто із названих філософів належить до школи софістів?

- а) Горгій;
- б) Сократ;
- в) Епікур;
- г) Парменід;
- д) Протагор;
- е) Діоген.

21. Кому належить вислів: “Я знаю, що нічого не знаю”?

- а) Аристотелю;
- б) Ксенофану;
- в) Епікуру;
- г) Платону;
- д) Сократу;
- е) Протагору.

22. Що означає сократівське поняття “майєвтика”?

- а) мистецтво суперечки;
- б) пізнання;
- в) міркування;
- г) повивальне мистецтво.

23. Хто з давньогрецьких філософів використовує образ бранців у печері для ілюстрації сутності процесу пізнання?

- а) Демокріт;
- б) Зенон з Елеї;
- в) Платон;
- г) Аристотель;
- д) Піррон.

24. Якому типу філософування віддавав перевагу Платон?

- а) наївному стихійному матеріалізму;
- б) об’єктивному ідеалізму;
- в) скептицизму;
- г) суб’єктивному ідеалізму.

25. Яка ідея, згідно з Платоном, є найважливішою?

- а) ідея блага;
- б) ідея істини;
- в) ідея краси;
- г) ідея справедливості.

26. Хто з названих філософів стояв біля витоків “лінії матеріалізму”?

- а) Сократ;
- б) Демокріт;
- в) Сенека;
- г) Аристотель;
- д) Платон;
- е) Епікур.

27. Хто з названих філософів стояв біля витоків “лінії ідеалізму”?

- а) Сократ;
- б) Демокріт;
- в) Сенека;
- г) Аристотель;
- д) Платон;
- е) Епікур.

28. Які якості, згідно з Платоном, притаманні ідеям:

- а) вічність;
- б) первинність;
- в) тимчасовість;
- г) недосконалість;
- д) тілесність;
- е) надчуттєвість, умосяжність.

29. Що являє собою, за Платоном, пізнання?

- а) конституювання світу в свідомості суб'єкта;
- б) відображення об'єктивної реальності;
- в) пригадування того, що відомо ще до народження.

30. Який чином пояснював Платон те, що душі притаманне знання ідей?

- а) душа споглядає ідеї в період безтілесного існування;
- б) ідеї виникають шляхом узагальнення чуттєвого досвіду;
- в) ідеї осягаються завдяки містичній інтуїції;
- г) ідеї осягаються завдяки раціональній інтуїції.

31. Хто із названих античних філософів є автором концепції ідеальної держави?

- а) Демокріт;
- б) Платон;
- в) Геракліт;
- г) Аристотель;
- д) Сократ.

32. Як називалась перша філософія у Аристотеля?

- а) діалектика;
- б) аналітика;
- в) логіка;
- г) метафізика.

33. Кого із античних філософів К.Маркс назвав О.Македонським грецької філософії?

- а) Сократ;
- б) Платон;
- в) Аристотель;
- г) Епікур.

34. У чому полягає, згідно з Аристотелем, благо людини?

- а) в апатії, відсутності страждань і незворушності духу;
- б) в діяльності душі відповідно до добродетельності;
- в) в любові до вищих неземних цінностей;
- г) в задоволенні.

35. За визначенням Аристотеля людина є:

- а) міра всіх речей;
- б) мікрокосмос;
- в) суспільна істота;
- г) боже творіння.

36. Які форми держави, за Аристотелем, реалізують загальне благо?

- а) тиранія;
- б) аристократія;
- в) демократія;
- г) монархія;
- д) олігархія.

37. Які із названих філософів є представниками класичного періоду?

- а) Епікур;
- б) Парменід;
- в) Сократ;
- г) Геракліт;
- д) Платон;
- е) Плотін.

38. Які із названих філософів є представниками пізньоантичного періоду?

- а) Піфагор;
- б) Плотін;
- в) Сенека;
- г) Фалес;
- д) Марк Аврелій;
- е) Діоген.

39. Філософські школи пізньої античності:

- а) опікувалися докладним удосконаленням античної натурфілософії;
- б) розробляли вчення про найкращу державу;
- в) намагалися надати кожному окремому індивіду засоби життєвого самоствердження;
- г) прагнули підпорядкувати філософію теології.

40. Яка, з точки зору Епікура, основна мета розсудливої людини?

- а) апатія, безпристрасність;
- б) безтурботність духу;
- в) очищення душі;
- г) задоволення.

41. Кому з філософів належить думка про те, що боги безсмертні і блаженні, в силу чого зовсім бездіяльні і тому ніяк не впливають на людське життя?

- а) Емпедоклу;
- б) Епіктету;
- в) Епікуру;
- г) Аристотелю.

42. Для чого, з точки зору Епікура, потрібні наукові знання?

- а) для незворушності духу;
- б) для підкорення природи;
- в) для дотримання істини;
- г) для справедливого облаштування суспільства.

43. Кому з філософів належить вчення про три види бажань?

- а) Епіктету;
- б) Епікуру;
- в) Піррону;
- г) Сократу;
- д) Аристотелю.

44. Що таке доля в розумінні стоїків?

- а) бездушний, закономірний хід механізму природи;
- б) дія розуму природи як одушевленої істоти;
- в) здійснення замислу трансцендентного божества;
- г) випадковий збіг обставин.

45. Кому з філософів належить вислів: “Того, хто бажає, доля приваблює, того, хто не бажає – штовхає”?

- а) Епікуру;
- б) Сенеці;
- в) Сократу;
- г) Марку Аврелію;
- д) Протагору.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1.Базова:

- 1.Петрушенко В. Л. Філософія : навч. посібник. 5-е вид., стереотип. Львів: Новий Світ-2000, 2011. 504 с.
- 2.Генон Р. Криза сучасного світу. Вид-во: Пломінь, 2020. 212 с.
3. Причепій Є.М. Філософія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. 2.вид., випр., доп. К.: Альма матер, 2007.
4. Головащенко І. О. Філософія : навч. посіб. / І. О. Головащенко. Вінниця : ВНТУ, 2016. 200 с.

5. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / За ред. Л.В. Губерського. К.: Знання, 2009.
6. Дахній А. Нариси історії західної філософії XIX-XX ст. Вид-во: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 488 с.

2. Допоміжна:

1. Лютий Т. Пригоди філософських ідей Західного світу (від давнини до сучасності). К.: Темпора, 2019. 384 с. з іл.
2. Філософія: світ людини. Курс лекцій: навч. посібник / В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Н.В. Хамітов та ін. К.: Либідь, 2003.
3. Платон Держава / пер. з давньогр. Дз. Коваль; – Київ: «Орієнтир», 2017. – 336 с.

Тема 3. СЕРЕДНЬОВІЧНА ФІЛОСОФІЯ. ФІЛОСОФІЯ РЕНЕСАНСУ

ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВІ ЗАВДАННЯ

1. Середньовічна філософія як складовий елемент християнського світобачення. Основні принципи середньовічної філософії
2. Ранньохристиянська філософія. Східна патристика: Василій Великий, Григорій Богослов, Іоанн Златоуст. Західна патристика: Августин Блаженний.
3. Західноєвропейська схоластика. Проблема співвідношення знання та віри. Філософія Фоми Аквінського. Проблема універсалій. Номіналізм та реалізм.
4. Гуманізм та антропоцентризм як головні світоглядні принципи у формуванні ренесансного світогляду.
5. Філософія Раннього Відродження: Данте та Петрарка. Філософія Марсіліо Фічіно як теоретична основа естетики Ренесансу.
6. Філософія Високого Відродження. М. Кузанський: містичний пантеїзм та діалектика. Проблема людської свободи у філософії. Дж. Пікоделла Мірандоли.
7. Пізнє Відродження. Натурфілософія XVI ст. Матеріалістичний пантеїзм Дж. Бруно. Вчення про Єдине, матерію, форму та світову душу. Етика «героїчного ентузіазму».
8. Розвиток природничо-наукових досліджень у XVI ст., наукова діяльність Леонардо да Вінчі /1452-1519/, Миколая Коперника /1473-1543/, Йогана Кеплера /1571-1630/ .
11. Дати пояснення, як і чому змінився статус філософії в епоху Середньовіччя у порівнянні з Античністю.
12. Проаналізуйте, які основні світоглядні ідеї формуються в епоху Середньовіччя.
13. Прокоментувати основні погляди Августина Блаженного, використовуючи його роботу „Про град Божий”.
14. Дайте характеристику раціональних доказів буття Бога, що їх навів Тома Аквінський.
15. Назвіть основні категорії християнської етики і проаналізуйте, чим була

обумовлена їх поява в епоху Середньовіччя.

16. Проаналізуйте, чим відрізняється уява про людину в епоху Відродження від традиційних уявлень Середньовіччя та які погляди на людину відроджує ренесансний гуманізм.

17. Прокоментуйте погляди Піко делла Мірандоли про місце і призначення людини, використовуючи роботу “Речь о достоинстве человека”.

18. Які нові моральні орієнтири висунуті італійськими гуманістами.

19. Поясніть смисл висловлювання М.Монтеня: “Кожному живеться добре чи погано залежно від того, що він сам з цього приводу думає. Задоволеним є не той, кого інші вважають задоволеним, а той, хто сам про себе так думає”. Чи згодні ви з ідеєю цього висловлювання? Обґрунтуйте свою думку.

20. Проаналізуйте, як співвідноситься мораль і політика у вченні Макіавеллі.

ТЕМАТИКА ДОПОВІДЕЙ ТА РЕФЕРАТІВ

1. Релігійно-філософська система Августина Блаженного.
2. Проблема співвідношення віри та розуму в середньовічній філософії.
3. Тома Аквінський як систематизатор середньовічної схоластики.
4. Вчення про людину в середньовічній філософії.
5. Етичні вчення епохи Середньовіччя.
6. Особливості італійського гуманізму XIV- XV ст.
7. Натурфілософські погляди епохи Відродження.
8. Філософські погляди М.Монтеня.
9. Утопічні вчення Т.Мора і Т.Кампанелли.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Які характерні риси властиві середньовічній філософії?

- а) теоцентризм;
- б) космоцентризм;
- в) фідеїзм;
- г) роздвоєння світу на земний та небесний;
- д) антропоцентризм.

2. Які із зазначених рис характеризують середньовічний світогляд?

- а) боги є частиною природи або уособленням природних сил;
- б) головне життєве завдання людини – здійснення подвигу;
- в) головне життєве завдання людини – спасіння душі;
- г) космос, природа – загальні умови існування богів і людей;
- д) Бог творить світ із нічого;
- е) вихідна якість Бога – любов до людини;

3. Яким, згідно з біблійними уявленнями, є становище людини у світі?

- а) людина - звичайна істота, як і інші;
- б) людина - найгірша істота у світі, порочна, гріховна;
- в) людина - незначна, нічого не значуща величина у світі;
- г) людина - вінець творіння Бога.

4. Згідно з Августином Блаженным , наш світ...

- а) існує вічно сам по собі;
- б) створений Богом з матерії;
- в) створений Богом з нічого;
- г) існує лише в уяві.

5. Що, на думку Августина Блаженного, є вищим авторитетом у питанні про істину?

- а) дані чуттєвого досвіду;
- б) критичний розум філософа;
- в) Священне писання;
- г) церква.

6. Хто є автором трактату «Про град Божий»?

- а) Аврелій Августин;
- б) Ансельм Кентерберійський;
- в) Василій Великий;
- г) Григорій Нисський.

7. Що являє собою, згідно з Августином Блаженным, «Град Божий»?

- а) ідеальне, неіснуюче місто блаженних;
- б) люди, що живуть любов'ю до Бога;
- в) потойбічний рай;
- г) теократична держава.

8. Яким уявляється Августину Блаженному відношення небесного Граду до земного?

- а) він відокремлюється, ізолюється від земного граду;
- б) він заперечує і руйнує земний град;
- в) він підкоряється законам земного граду;
- г) він зберігає земний град і веде його до небесної мети.

9. Яким терміном слід охарактеризувати погляди Августина Блаженного на історію?

- а) есхатологія;
- б) песимізм;
- в) провіденціалізм;
- г) холізм.

10. Хто автор книги «Розрада філософією»?

- а) Аврелій Августин;
- б) Боецій;
- в) Тертулліан;
- г) Ориген.

11. Який статус, з точки зору схоластики, має філософія по відношенню до інших наук?

- а) філософія - головна серед наук;
- б) філософія - методологія наук;
- в) філософія - служниця богослов'я;
- г) філософія - сукупність усіх наук.

12. Яке джерело знань вважалось у схоластичній філософії головним критерієм істини?

- а) апріорні знання;
- б) містична інтуїція;
- в) Священне писання;
- г) чуттєвий досвід.

13. Розмежування середньовічної схоластики на два напрямки - реалізм і номіналізм - відбулося через питання про...

- а) методи доказу буття Бога;
- б) природу загальних понять (універсалій);
- в) свободу волі людини;
- г) термін другого пришествя Христа.

14. Прихильники крайнього реалізму стверджували, що універсалії існують...

- а) до речей;
- б) до речей і в речах;
- в) у речах і після речей;
- г) після речей.

15. Хто є засновником томізму?

- а) Томас Мор;
- б) Томас Мюнцер;
- в) Тома Аквінський;
- г) П'єр Абеляр.

16. Який з перелічених догматів Тома Аквінський вважав доступним для раціонального розуміння?

- а) Про первородний гріх людини;
- б) Про існування Бога;
- в) Про творіння світу Богом з нічого;
- г) Про триєдність Бога.

17. Погляди якого з античних мислителів поклав в основу свого вчення Тома Аквінський:

- а) Платона;
- б) Аристотеля;
- в) Сократа;
- г) Піфагора;
- д) Епікура.

18. Хто першим з філософів середньовіччя сформулював 5 доказів існування Бога?

- а) Августин;
- б) А. Великий;
- в) П. Абеляр;
- г) Ф. Аквінський;
- д) Р. Бекон.

19. Що відроджує доба Відродження?

- а) гармонійну людину доби античності;
- б) політеїзм давніх греків;
- в) антропоцентризм;

г) споглядальність.

20. Яка провідна тема філософських пошуків епохи Відродження?

- а) гуманізм;
- б) натурфілософія;
- в) теоцентризм;
- г) орієнтація філософських роздумів на людину.

21. Хто з перелічених особистостей є представниками філософії Відродження?

- а) Рафаель;
- б) Мішель Монтень;
- в) Піко делла Мірандола;
- г) Фома Аквінський;
- д) Микола Кузанський;
- е) Томас Гоббс.

22. Хто з перелічених філософів є представником натурфілософського напрямку у філософії Відродження?

- а) Піко делла Мірандола;
- б) Микола Кузанський;
- в) Еразм Роттердамський;
- г) Джордано Бруно;
- д) Ніколо Макіавеллі.

23. Нікколо Макіавеллі вважав, що державець повинен...

- а) Виходити з принципу християнської моралі;
- б) По можливості триматися добра, але могли ступити на шлях зла;
- в) Зневажати всі моральні норми;
- г) Строго дотримуватись встановлених законів.

24. «Єдине – тотожне безконечному» – цей висновок зробив:

- а) Марсіліо Фічіно;
- б) П'єтро Помпонацці;
- в) Леонардо да Вінчі;
- г) Микола Кузанський.

25. Зміст якої філософської епохи відтворює це судження: «Естетичну цілість реальності під поглядом людини доповнено інженерним розрахунком і точним обчисленням?»

- а) Античності;
- б) Нового часу;
- в) Відродження;
- г) Середньовіччя.

26. Які філософські традиції знайшли своє продовження у світоглядних пошуках епохи Відродження?

- а) середньовічних схоластів;
- б) античних атомістів;
- в) Аристотеля та Платона.

27. Хто є автором поняття «учене незнання»?

- а) Монтень;

- б) Микола Кузанський;
- в) Маркс;
- г) Кант.

28. Ренесанс може бути описаний як період, який характеризується:

- а) пристрасним устремлінням до античного ідеалу;
- б) вивченням етики;
- в) індивідуальним самообмеженням.

29. „Людина здатна осягати процес творіння, наслідуючи Творця, навіть змагатися з Богом у творчому генії” – ця філософська позиція характеризує епоху:

- а) Середньовіччя;
- б) Ренесансу;
- в) Античності.

30. «Головне для людини — уславити себе земними вчинками». Цей вислів належить:

- а) Данте Аліґ'єрі;
- б) П'єтро Помпонацці;
- в) Леонардо да Вінчі;
- г) Франческо Петрарці.

31. Велика кількість дослідників філософії історії та культури вважає добу Відродження:

- а) втраченою епохою;
- б) самозаглибленою епохою;
- в) перехідною епохою.

80. У чому полягає титанізм епохи Відродження?

- а) у піднесенні людини до рівня Бога;
- б) у всесиллі людського розуму;
- в) у нових можливостях людини, пов'язаних з науковими відкриттями.

32. Яка із перелічених філософських позицій не є характерною для епохи Відродження?

- а) людське тіло наділене гармонією і красою;
- б) за допомогою розуму людина завершує процес Божественного творіння;
- в) призначення людини – пізнавати і діяти;
- г) головне завдання людини – досягнення смиренної мудрості, яка полягає в абсолютному покладанні людини на волю Божу і сприйнятті усього, що відбувається як його великого милосердя.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1.Базова:

- 1.Петрушенко В. Л. Філософія : навч. посібник. 5-е вид., стереотип. Львів: Новий Світ-2000, 2011. 504 с.
- 2.Причепій Є.М. Філософія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. 2.вид., випр., доп. К.: Альма матер, 2007.

3. Головащенко І. О. Філософія : навч. посіб. / І. О. Головащенко. Вінниця : ВНТУ, 2016. 200 с.
4. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / За ред. Л.В. Губерського. К.: Знання, 2009.
5. Андрущенко В. П., Губерський Л. В., Михальченко М. І. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія. К. : 2016. 552 с.
6. Дахній А. Нариси історії західної філософії ХІХ-ХХ ст. Вид-во: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 488 с.

2. Допоміжна:

1. Лютий Т. Пригоди філософських ідей Західного світу (від давнини до сучасності). К.: Темпора, 2019. 384 с. з іл.
2. Пролеєв С. Влада і суспільство: постмодерна перспектива. Вид-во: Дух і Літера, 2021, 360 с.
3. Філософія: світ людини. Курс лекцій: навч. посібник / В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Н.В. Хамітов та ін. К.: Либідь, 2003.

Тема 4. ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ ТА ДОБИ ПРОСВІТНИЦТВА

ПЛАН

1. Основні риси філософії Нового часу. Наукова революція ХVІІ ст.
2. Емпіризм і гносеологія Ф. Бекона, Т. Гоббса.
3. Дуалізм і раціоналізм Р. Декарта, пантеїзм Б. Спінози, монадологія Г. Лейбніца.
4. Суб'єктивний ідеалізм і агностицизм (П. Бейль, Д. Берклі, Д. Юм).
5. Французькі матеріалісти ХVІІІ ст. (Д. Дідро, П.-А. Гольбах, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо).

ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВІ ЗАВДАННЯ

1. Проаналізуйте соціокультурні та духовні процеси в Європі Нового часу, що обумовили особливості розвитку філософії.
2. Охарактеризуйте чинники, що визначили провідну роль гносеологічної проблематики в філософії Нового часу.
3. Зіставте основні ідеї емпіризму і раціоналізму.
4. Охарактеризуйте розуміння місця науки в житті суспільства, виражене гаслом Ф.Бекона: „Знання – сила”.
5. Дайте характеристику примар, що заважають, згідно з Ф.Беконем, оволодінню істиною (за роботою “Новий Органон”). Як Ви вважаєте, чи зберігає актуальність це вчення Ф.Бекона в сучасну епоху?
6. Дайте характеристику методологічної позиції Р.Декарта, вираженої у вислові: „Мислю, отже, існую”.
7. Зіставте погляди Платона та Р.Декарта на пізнавальний процес.
8. Порівняйте основні методологічні ідеї Ф.Бекона і Р.Декарта та їх роль в

розробці ідейних засад новоєвропейської науки.

9. Проаналізуйте, як раціоналістична позиція Б.Спінози відобразилась в його етичному вченні.

10. Прокоментуйте вислів Б.Спінози: “Не сміятися, не проклинати, а розуміти” і сформулюйте своє ставлення до його думки.

11. Охарактеризуйте погляди Б.Паскаля, спираючись на його вислів: „Людина – мисляча тростина”.

12. Розкрийте сутність концепції суспільного договору, спираючись на роботу Т.Гоббса “Левіафан”.

13. Охарактеризуйте спрямованість провідних ідей європейських просвітників.

ТЕМАТИКА ДОПОВІДЕЙ ТА РЕФЕРАТІВ

1. Філософія Нового часу: пафос розуму і науки.
2. Філософське вчення Ф.Бекона та його обґрунтування емпіризму.
3. Вчення Р.Декарта про природжені ідеї та дедуктивний метод.
4. Раціоналізм Р.Декарта та його принцип сумніву.
5. Вчення про природні права і суспільну угоду у Т.Гоббса і Дж.Локка.
6. Т.Гоббс про сутність людини, суспільства та держави.
7. Етичні погляди Б.Спінози.
8. Вчення про людину Б.Паскаля.
9. Раціоналізм як умонастрій та методологія епохи Просвітництва.
10. Французькі просвітники про людину і суспільство.
11. Соціально-філософські ідеї Ж.-Ж.Руссо.
12. Ф. Вольтер: життя та погляди.
13. Французькі енциклопедисти.
14. Матеріалізм XVII-XVIII століть: основні представники та ідеї.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Хто був родоначальником філософії Нового часу?

- а) Д.Юм;
- б) Дж. Локк;
- в) Ф.Бекон;
- г) Р.Декарт;
- д) Б.Спіноза;
- е) Ф.Вольтер.

2. Які проблеми стають на перший план у філософії Нового часу?

- а) антропології;
- б) гносеології;
- в) онтології.

3. Що, з точки зору емпіризму, повинно бути основою наукового знання?

- а) апріорні принципи розуму;
- б) інтуїція;

- в) логіка та математика;
- г) чуттєвий досвід.

4. Серед названих філософів вкажіть тих, які представляли емпіризм:

- а) Локк;
- б) Декарт;
- в) Спіноза;
- г) Бекон;
- д) Лейбніц;
- е) Гоббс.

5. Серед названих філософів вкажіть тих, які представляли раціоналізм:

- а) Локк;
- б) Декарт;
- в) Спіноза;
- г) Бекон;
- д) Лейбніц;
- е) Гоббс.

6. Які примари («ідоли»), на думку Ф.Бекона, перешкоджають успішному пізнанню природи?

- а) примари роду;
- б) примари сім'ї;
- в) примари печери;
- г) примари площі;
- д) примари ринку.

7. До якого типу ідолів відносяться омани, що виникають внаслідок безумовного підпорядкування авторитету?

- а) ідолів ринку;
- б) ідолів театру;
- в) ідолів площі;
- г) ідолів роду.

8. На кого, згідно з образним порівнянням Ф.Бекона, повинен бути схожий справжній вчений?

- а) мурахи;
- б) метелика;
- в) бджолу;
- г) павука.

9. Кому належить вислів «Мислю, отже, існую»?

- а) Ф. Бекону;
- б) Т.Гоббсу;
- в) Ф.Вольтеру;
- г) Р.Декарту.

10. Які з наведених тверджень характеризують погляди Р.Декарта?

- а) вважав розум вищою цінністю і основою пізнання;
- б) стояв на позиціях сенсуалізму;
- в) вважав, що філософія відрізняє нас від дикунів і варварів;
- г) був пантеїстом;

д) був дуалістом.

11. Кому належить гасло: «Знання – сила»?

- а) Д.Юм;
- б) Т.Гоббс;
- в) Ф.Вольтер;
- г) Дж. Локк;
- д) Ф. Бекон;
- е) Р.Декарт.

12. Хто з філософів Нового часу започаткував дедуктивний метод?

- а) Ф. Бекон;
- б) Дж. Локк;
- в) Б. Спіноза;
- г) Р. Декарт.

13. Хто з філософів Нового часу започаткував індуктивний метод?

- а) Ф. Бекон;
- б) Дж. Локк;
- в) Б. Спіноза;
- г) Р. Декарт.

14. Що, за Р.Декартом, необхідно для досягнення істинного знання, яке дозволяє розпоряджатися силами природи?

- а) життєвий досвід;
- б) вивчення мудрості древніх;
- в) науковий метод;
- г) проникливість, прозорливість.

15. Які характеристики, на думку Спінози, притаманні природі?

- а) безконечна здатність свого існування;
- б) для свого виникнення потребує ідеальні причини;
- в) вона є *causa sui* (причиною самої себе);
- г) є першоосновою світу;
- д) має властивість життя.

16. Яке визначення дає Б.Спіноза поняттю “субстанція”? Субстанція – це

- а) матерія;
- б) об’єктивна реальність;
- в) причина самої себе;
- г) те, з чого складаються усі речі.

17. Відповідно до вчення Спінози, свобода це:

- а) це довільне визначення людиною своєї поведінки;
- б) повна свобода волі, котра панує над природою;
- в) пізнана необхідність;
- г) свідомої реалізація своєї мети відповідно до дії природних законів.

18. Ідея прогресу є лейтмотивом епохи

- а) Античності;
- б) Середньовіччя;
- в) Відродження;
- г) Просвітництва.

19. Як називається поширений в епоху Просвітництва погляд, що Бог, створивши світ, більше не втручається в природний хід його подій?

- а) Атеїзм;
- б) Деїзм;
- в) Пантеїзм;
- г) Теїзм.

20. Який суспільний інститут Томас Гоббс порівняв з біблійним чудовиськом Левіафаном?

- а) армію;
- б) державу;
- в) промисловість;
- г) церкву.

21. Назвіть найбільш відомих філософів епохи Просвітництва.

- а) Піко делла Мірандолла;
- б) Леонардо да Вінчі;
- в) Дж.Локк;
- г) Ф.Вольтер;
- д) Ж.Ж. Руссо;
- е) М.Монтень.

22. Хто з названих мислителів є представником французького Просвітництва XVIII ст.?

- а) Дж.Локк;
- б) Ф.Вольтер;
- в) І. Гердер;
- г) Д.Дідро;
- д) Ж.Ж.Руссо;

23. Назвіть риси, притаманні філософії Просвітництва:

- а) теоцентризм;
- б) ірраціоналізм;
- в) раціоналізм;
- г) антропоцентризм;
- д) пантеїзм;
- е) атеїзм.

24. Індуктивний метод пізнання є головною опорою:

- а) діалектики;
- б) емпіризму;
- в) раціоналізму.

25. "Емпіричний досвід має мінливий, нестійкий характер" – це судження належить:

- а) раціоналістам;
- б) гностикам;
- г) емпіристам.

26. Немає нічого в інтелекті, чого б не було у відчуттях" – так вважав:

- а) Дж. Берклі;
- б) Д. Юм;

в) Дж. Локк.

27. Чию філософську концепцію характеризує твердження „Субстанція єдина і всеохоплююча, включає у свій зміст усі можливі явища дійсності”?

- а) Декарта;
- б) Лебніца;
- в) Спінози.

28. „ Людина – мислячий очерет” – цю думку висловив:

- а) Бейль;
- б) Юм;
- в) Б.Паскаль.

29. Згідно з Паскалем вищою здатністю людини є здатність:

- а) мислити;
- б) продовжувати рід;
- в) розвиватися.

30. Одне з правил, яке було сформульоване Декартом, “ніколи не приймати за істинне нічого, що б не було пізнано з очевидністю” називається:

- а) гносеологічним;
- б) методичним;
- в) емпіричним;
- г) сцієнтичним.

31. Виключити зайве у правилах наукового методу Декарта:

- а) Правило перше - наголошує, що за істину можна приймати тільки те, що ясне, виразне, самоочевидне.
- б) Правило друге - вимагає ділити складне питання на складові елементи, доходити до найпростіших положень, що їх можна вже сприймати ясно й незаперечно. Цей шлях повинен привести до двох висновків: перший - унаслідок розкладання (аналізу) складного явища на складові отримують об'єкти пізнання, доступні емпіричному сприйняттю; другий - дослідник має дійти до аксіом, з яких починається логічне пізнання.
- в) Правило третє - скеровує на шлях пошуку складного через просте, коли "з найпростіших і найдоступніших речей повинні виводитися... сокровенні істини".
- г) Правило четверте - передбачає повний перелік усіх можливих варіантів, фактів для аналізу й отримання повних знань про предмет; тобто це значить, що до предметів пізнання треба підходити всебічно.
- д) Правило п'яте - пошук інших, позалогічних способів пізнання є обов'язковою умовою успішності пізнавального процесу.

32. Чи визнає Берклі об'єктивне існування матеріальної субстанції?

- а) так;
- б) ні;
- в) інша відповідь.

33. Порівняйте наведені нижче позиції Б.Спінози і Дж. Берклі щодо субстанції:

1. „Під субстанцією я розумію те, що існує саме в тобі і постає саме через себе, тобто те, постання чого не потребує постання іншої речі, з якої воно повинно було б утворитися” (Б.Спіноза)

2. „Немає субстанції, крім духу чи того, хто сприймає. Не може бути не мислячої субстанції або не мислячого субстрату цих ідей”(Дж.Берклі).

Вкажіть, у якому відношенні вони перебувають між собою?

а) протилежності;

б) тотожності;

в) взаємодоповнення.

34. Існує легенда про те, що сенатор Агриппа погасив бунт плебеїв у Древньому Римі словом. Він сказав, що в організмі людини кожна частина виконує певну роль: ноги служать для пересування, руки для роботи, а голова - для мислення. Держава - це теж організм, у якому кожна частина призначена для виконання певної ролі: патриції - це мозок держави, а плебеї - це його руки. Що було б з людським тілом, якби частини його збунтувалися й відмовилися виконувати свої функції? Руки захотіли б думати, а голова вирішила б стати органом руху? Організм би загинув, тому що в цих частин немає можливостей для виконання не властивих їм функцій. Те ж трапиться й з державою, якщо громадяни не будуть виконувати те, що є їхнім природним обов'язком. Плебеї погодилися з доказами Агриппи й розійшлися.

Який метод використав сенатор Агриппа у своєму мовленні?

а) індукція;

б) дедукція;

в) спостереження;

г) експеримент;

д) аналіз;

е) аналогія.

35. Виключити з елементів системи природного права (за Локком) не характерний для даного переліку:

а) право на життя;

б) право на комунікацію;

в) на свободу;

г) на власність.

36. Хто уперше обґрунтував дедукцію як метод теорії пізнання?

а) Берклі;

б) Бекон;

в) Декарт;

г) Спіноза.

37. Хто є автором «Монадології»?

а) Лейбніц;

б) Гегель;

в) Шопенгауер;

г) Ясперс.

38. Хто є автором праці «Новий Органон»?

- а) Аристотель;
- б) Бекон;
- в) Маркс;
- г) Рассел.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1.Базова:

1. Петрушенко В. Л. Філософія : навч. посібник. 5-е вид., стереотип. Львів: Новий Світ-2000, 2011. 504 с.
2. Причепій Є.М. Філософія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. 2.вид., випр., доп. К.: Альма матер, 2007.
3. Головащенко І. О. Філософія : навч. посіб. / І. О. Головащенко. Вінниця : ВНТУ, 2016. 200 с.
4. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / За ред. Л.В. Губерського. К.: Знання, 2009.
5. Дахній А. Нариси історії західної філософії ХІХ-ХХ ст. Вид-во: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 488 с.

2.Допоміжна:

1. Лютий Т. Пригоди філософських ідей Західного світу (від давнини до сучасності). К.: Темпора, 2019. 384 с. з іл.
2. Пролеєв С. Влада і суспільство: постмодерна перспектива. Вид-во: Дух і Літера, 2021, 360 с.
3. Філософія: світ людини. Курс лекцій: навч. посібник / В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Н.В. Хамітов та ін. К.: Либідь, 2003.
3. Дахній А. Нариси історії західної філософії ХІХ-ХХ ст. Вид-во: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 488 с.

Тема 5. НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ

ПЛАН

1. Історичні умови формування класичної німецької філософії, її основні риси.
2. Філософські погляди І. Канта.
3. Об'єктивний ідеалізм і діалектика Г. Гегеля.
4. Антропологічний матеріалізм Л. Фейєрбаха.
5. Соціально-економічні, теоретичні та природничо-наукові передумови виникнення марксизму.
6. Діалектичний та історичний матеріалізм.
7. Марксистське вчення про людину, про відчуження і перспективи його подолання.

ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВІ ЗАВДАННЯ

1. Дайте характеристику коперніканського перевороту у філософії,

здійсненого І.Кантом.

2. Проаналізуйте основні поняття кантівської теорії пізнання.
3. Розкрийте сутність агностицизму Канта.
4. Прокоментуйте твердження І.Канта, що є дві основоположні цінності - “зоряне небо наді мною і моральний закон у мені”.
5. Прокоментуйте основні формулювання категоричного імперативу І.Канта.
6. Дайте характеристику основних етапів самопізнання Абсолютної ідеї у філософії Гегеля.
7. Розкрити сутність протиріччя між системою та методом у філософії Гегеля.
8. Проаналізуйте, як критика Л.Феєрбахом релігії пов’язана з його антропологічним матеріалізмом.
9. Охарактеризуйте соціально-економічні, природничо-наукові і теоретичні передумови виникнення філософії марксизму.
10. Визначте, які філософські ідеї Г.Гегеля та Л.Феєрбаха вплинули на формування марксистської філософії.
11. Визначте основні категорії, що виражають сутність матеріалістичного розуміння історії.
12. Охарактеризуйте корінну відмінність діалектичного методу Г.Гегеля та К.Маркса.
13. Проаналізуйте, в чому, згідно з К.Марсом, полягає сутність відчуження людини і які шляхи його подолання.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Хто є родоначальником німецької класичної філософії?

- а) Г.Гегель;
- б) І.Кант;
- в) І.Фіхте;
- г) Ф.Шеллінг.

2. В діяльності Канта виділяють такі етапи:

- а) доантропологічний та антропологічний;
- б) етичний та післяетичний;
- в) докритичний та критичний;
- г) природничий та антропологічний.

3. Кому належить вислів: “Зоряне небо наді мною і моральний закон в мені”:

- а) І. Фіхте;
- б) Ф. Шеллінгу;
- в) І. Канту;
- г) Г. Гегелю.

4. Хто в німецькій класичній філософії відновив матеріалістичну традицію?

- а) Ф. Ніцше;
- б) І. Кант;

- в) Л. Феєрбах;
- г) К. Маркс.

5. Як у Канта називаються «знання, що безумовно незалежні від усякого досвіду»?

- а) апостеріорні;
- б) апіорні;
- в) аналітичні;
- г) синтетичні.

6. Які, згідно з Кантом, ознаки апіорного знання?

- а) природженість;
- б) інтуїтивна очевидність;
- в) логічна несуперечливість;
- г) необхідність і всезагальність.

7. У чому полягає сутність гносеологічної концепції І.Канта?

- а) висуває космогонічну гіпотезу про виникнення та розвиток Всесвіту;
- б) відокремлює апіорні та апостеріорні форми пізнання;
- в) розглядає суб'єкт пізнання у якості головного фактора пізнавального процесу;
- г) формулює категоричний імператив як моральний закон.

8. Які здатності до пізнання, на думку І.Канта, притаманні людині?

- а) чуттєвість;
- б) абстрагування;
- в) розсудок;
- г) узагальнення;
- д) розум;
- е) воля.

9. Які з наведених тверджень виражають агностицизм І.Канта?

- а) між явищами, тобто “речами для нас”, та “речами у собі” існує єдність;
- б) “речі у собі” – це не тільки дані досвіду, а й форми пізнання, які організовують наш досвід;
- в) “речі у собі” – об'єктивні, але непізнавані;
- г) між цими двома світами - “речами для нас” та “речами у собі” - лежить прірва, котру суб'єкту пізнання подолати не під силу.

10. Згідно з твердженням І.Канта предмет та річ-в-собі співвідносяться таким чином:

- а) вони є тотожними;
- б) між ними немає нічого спільного;
- в) предмет постає синтезом відчуттів, викликаних речами-в-собі, та форм розсудку;
- г) предмет непізнаваний, а річ-в-собі сприймається відчуттями;
- д) у сфері речей-в-собі діє принцип причинності, а в предметній сфері панує свобода.

11. У котрій з чотирьох антиномій, сформульованих Кантом, мова йде про людину?

- а) Теза: Світ має початок (межу) у часі і просторі. Антитеза: Світ

нескінченний у часі і просторі.

б) Теза: Усе в світі складається з простого. Антитеза: Немає нічого простого, все є складним.

в) Теза: У світі існує свобода. Антитеза: Немає ніякої свободи, все здійснюється лише за законами природи.

г) Теза: У ряді причин світу є певна необхідна сутність. Антитеза: У цьому ряді немає нічого необхідного, все в ньому випадкове.

12. В “Критиці чистого розуму” Кант писав, що йому довелося обмежити знання, щоб звільнити місце ...Для чого?

- а) для абсурду;
- б) для віри;
- в) для любові;
- г) для надії.

13. Що, згідно з Кантом, є основною умовою морального закону?

- а) божественна заповідь;
- б) природний порядок речей;
- в) суспільство;
- г) свобода.

14. Що, згідно з Кантом, дає людині можливість усвідомити свою свободну волю?

- а) божественне одкровення;
- б) інтроспекція;
- в) моральний закон;
- г) правильне виховання.

15. Кому з філософів належить твердження, що “сферу діяльності філософії можна підвести під такі питання: Що я можу знати? Що я повинен робити? На що я можу сподіватись? Що таке людина?”

- а) Бекону;
- б) Декарту;
- в) Феєрбаху;
- г) Канту;
- д) Марксу.

16. Які закони сформулював Г. Гегель?

- а) закони природи;
- б) закони пізнання;
- в) закони діалектики;
- г) закони моралі.

17. Принцип розвитку (як і теорія розвитку) був найбільш продуктивно розроблений:

- а) Кантом;
- б) Фіхте;
- в) Шеллінгом;
- г) Гегелем;
- д) Феєрбахом.

18. Яким основним методом користувався Г.Гегель при побудові своєї філософської системи?

- а) аксіоматичним;
- б) гіпотетико-дедуктивним;
- в) діалектичним;
- г) індуктивним.

19. Із запропонованих варіантів виберіть ті формулювання, що передають зміст вихідних принципів діалектичної логіки Гегеля:

- а) тотожність мислення і буття;
- б) тотожність протилежностей;
- в) єдність «я» та «не-я»;
- г) синтез матеріалу чуття та категорій розсудку.

20. Яке поняття є вихідним у філософській системі Г.Гегеля?

- а) буття;
- б) ідея;
- в) субстанція;
- г) сутність.

21. У якому напрямку розгортається у Г.Гегеля філософська система?

- а) від абсолютного до відносного;
- б) від абстрактного до конкретного;
- в) від складного до простого;
- г) від явища до сутності.

22. Визначте, кому належить вислів про предмет філософії: “Філософія – це епоха, схоплена думкою”?

- а) Г.Гегелю;
- б) Ф.Енгельсу;
- в) К.Марксу;
- г) О.Конту;
- д) І.Канту.

23. Який принцип Л.Феєрбах поклав в основу своєї філософії?

- а) антропологічний;
- б) теологічний;
- в) атеїстичний;
- г) феноменологічний.

24. У чому вбачав Л.Феєрбах основний недолік філософії Гегеля?

- а) в її зайвій деталізації;
- б) в тому, що вона являла собою логізовану теологію;
- в) в її зв'язках із політикою;
- г) в її складності.

25. Який принцип постає вихідним для філософії Л.Феєрбаха:

- а) принцип монізму;
- б) принцип активності;
- в) принцип тотожності протилежностей;
- г) антропологічний принцип.

26. З точки зору Л.Феєрбаха, сутність Бога є відчужена сутність ...

- а) держави;
- б) світу;
- в) суспільних відносин;
- г) людини.

27. Що пропонує “нова філософія” Л.Феєрбаха замість “любові до Бога”?

- а) любов до прогресу;
- б) любов до розуму;
- в) любов до усього живого;
- г) любов до людини.

28. Який з наведених висловів належить Л.Феєрбаху?

- а) людина людині вовк;
- б) людина – машина;
- в) людина людині бог;
- г) людина – це канат, натягнений між твариною і надлюдиною.

29. Критикуючи гегелівський ідеалізм, Л. Феєрбах в той же час недооцінив його:

- а) онтологію;
- б) антропологію;
- в) діалектику;
- г) раціоналізм;
- д) філософію духа.

30. У чому суть перевороту, зробленого К. Марксом в філософії?

- а) розробка матеріалістичного розуміння історії;
- б) розробка концепції практики;
- в) розробка теорії істини.

31. "Коперніканський переворот" І.Канта був першим варіантом обґрунтування у німецькій класиці принципу:

- а) системності знання;
- б) активності;
- в) розвитку;
- г) рефлексії.

32. Кому з філософів належить думка про те, що пізнання не є дублюванням реальності, не є перенесенням речей у людський інтелект, а є діяльністю створення інтелектуальних засобів людської взаємодії зі світом?

- а) Канту;
- б) Гегелю;
- в) Шеллінгу;
- г) Фіхте;
- д) Гердеру.

33. У відношенні до знання,—говорить Кант,— матеріал чуття має майже нульовий зміст. Розсудок, володіючи формами думки, упорядковує та оформлює матеріал чуття накладанням на нього своїх форм. Названі форми — категорії, за Кантом, при-таманні розсудкові за

самою його природою і тому постають як такі, що розсудок їх в собі віднаходить, а тому вони здатні оформлювати чуттєві дані й бути відкритими та зрозумілими розсудкові. Кант називає їх:

- а) апріорними;
- б) апостеріорними;
- в) розсудковими.

34. Узгодження інтелектуальних форм і даних відчуттів, що дає предметне наповнення нашому інтелекту, Кант називає:

- а) досвідом;
- б) синтезом;
- в) усе перелічене.

35. Кантівський "категоричний імператив" є центром його:

- а) теоретичної філософії;
- б) практичної філософії.

36. Назвіть істотні риси діалектики Гегеля:

- а) ототожнення буття й мислення;
- б) ідеалізм;
- в) сходження від абстрактного до теоретично конкретного;
- г) прагнення синтезувати всі досягнення історії філософії як окремі фрагменти розвитку філософії абсолютного духу;
- д) усе перелічене.

37. Які із вказаних рис притаманні абсолютній ідеї Гегеля?

- а) абсолютна ідея не інертна, а діяльна, вона є взагалі діяльність;
- б) абсолютна ідея діалектична, вона являє собою єдність відмінного — суперечливість;
- в) абсолютна ідея цілеспрямована, вона є ентелехією, а це аристотелеве поняття виражає фіналізм, телеологію, прагнення до мети і самовдосконалення;
- г) абсолютна ідея існує об'єктивно, тобто незалежно від окремих індивідів, більше того, передре не лише індивідам, а й світові в цілому (природі, суспільству);
- д) усе перелічене.

38. Уся всесвітня історія є прогрес в усвідомленні свободи, — прогрес, який ми повинні пізнати в його необхідності. Завершенням прогресу і є система "абсолютного ідеалізму". Просуваючись із ступеня на ступінь шляхом самозвільнення, дух підноситься до знання абсолютного духу як вічно дійсної істини, де розум є вільний для себе, а необхідність, природа та історія лише служать для його розкриття. Принцип історизму, або розвитку, який лежить в основі методу діалектики, вступає у суперечність із системою, яка претендує на відображення позаісторичного й абсолютного знання. Про чію суперечність системи й методу тут ідеться?

- а) Канта;
- б) Фіхте;
- в) Гегеля;

г) Гердера.

39. Нова філософія, стверджував Феєрбах в "Основах філософії майбутнього" (1841), має своїм принципом не абсолютний, тобто абстрактний, дух, не розум сам по собі, а:

- а) серце;
- б) відчуття;
- в) людину.

40. "Я" — справжня чуттєва істота; тіло входить до моєї сутності; тіло в повноті свого складу і є моє Я, становить мою сутність". Ця думка є визначальною у філософії:

- а) Гердера;
- б) Феєрбаха
- в) Шеллінга;
- г) Гегеля.

41. Що, за визначенням Маркса, є сутністю людини?

- а) свобода;
- б) сукупність усіх суспільних відносин;
- в) здатність осягати сутність речей;
- г) здатність виробляти знаряддя.

42. Що Маркс назвав головним недоліком усього попереднього матеріалізму?

- а) абстрактність;
- б) необ'єктивність;
- в) споглядальність;
- г) утилітарність.

43. Чиї філософські погляди мали найбільший вплив на формування марксистської філософії?

- а) Ф.Бекона;
- б) Д.Дідро;
- в) Г.Гегеля;
- г) Л.Феєрбаха;
- д) Б.Спінози.

44. Основними ідеями марксистського філософського світогляду були:

- а) матеріалістична ідея практики;
- б) нова концепція історії;
- в) проблема ірраціонального;
- г) проблема людини як суб'єкта історії;
- д) проблема свободи людини;
- е) проблема відчуження.

45. Кому належать ці слова: "Спосіб виробництва матеріального життя обумовлює соціальний, політичний і духовний процеси життя взагалі. Не свідомість людей визначає їхнє буття, а, навпаки, їхнє суспільне буття визначає їхню свідомість"?

- а) Г.Гегелю;
- б) Л.Феєрбаху;

- в) К.Марксу;
- г) Ж.-Ж.Руссо.

46. Що, згідно з Марксом, є основою розвитку політичного та ідеологічного життя суспільства?

- а) класові суперечності;
- б) виробничі сили;
- в) виробничі відносини;
- г) товарно-грошові відносини.

47. Які категорії були розроблені марксистською філософією?

- а) прогрес;
- б) розвиток;
- в) суспільно-економічна формація;
- г) субстанція;
- д) базис;
- е) суспільна свідомість;
- ж) відчуження;
- з) практика;
- и) надбудова;
- к) суспільне буття.

48. Який спосіб подолання відчуження людини від її сутності запропонував Маркс в “Економічно-філософських рукописах 1844 р.”?

- а) виховання людей в дусі колективізму;
- б) знищення експлуататорів;
- в) скасування християнської релігії;
- г) скасування приватної власності на засоби виробництва.

49. Що у марксистській теорії пізнання вважається найважливішим критерієм істини?

- а) логічна узгодженість знань;
- б) очевидність вихідних принципів;
- в) практика;
- г) чуттєвий досвід.

50. Хто є основними представниками неомарксизму?

- а) Ю.Хабермас;
- б) М.Хайдеггер;
- в) Ж.Сартр;
- г) В.Райх;
- д) Г.Маркузе;
- е) Е.Фромм.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1.Базова:

- 1.Петрушенко В. Л. Філософія : навч. посібник. 5-е вид., стереотип. Львів: Новий Світ-2000, 2011. 504 с.
- 2.Причепій Є.М. Філософія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. 2.вид., випр., доп. К.:

Альма матер, 2007.

3. Головащенко І. О. Філософія : навч. посіб. / І. О. Головащенко. Вінниця : ВНТУ, 2016. 200 с.

4. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / За ред. Л.В. Губерського. К.: Знання, 2009.

5. Дахній А. Нариси історії західної філософії XIX-XX ст. Вид-во: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 488 с.

2. Допоміжна:

1. Лютий Т. Пригоди філософських ідей Західного світу (від давнини до сучасності). К.: Темпора, 2019. 384 с. з іл.

2. Пролеєв С. Влада і суспільство: постмодерна перспектива. Вид-во: Дух і Літера, 2021, 360 с.

3. Філософія: світ людини. Курс лекцій: навч. посібник / В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Н.В. Хамітов та ін. К.: Либідь, 2003.

3. Дахній А. Нариси історії західної філософії XIX-XX ст. Вид-во: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 488 с.

Тема 6. НЕКЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ КІНЦЯ XIX - ПОЧ. XX СТ.

ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВІ ЗАВДАННЯ

1. Проаналізуйте, у чому полягає відмінність між аналітичним і антропологічним напрямками в сучасній філософії.
2. Обґрунтуйте, в чому проявляється песимістичний характер вчення А.Шопенгауера.
3. Проаналізуйте, які ідеї А.Шопенгауера були розвинуті в філософії Ф.Ніцше.
4. Охарактеризувати етичні погляди Ф.Ніцше, його ставлення до традиційної моралі.
5. Проаналізуйте вчення Ф.Ніцше про „надлюдину”.
6. Аргументуйте, чому С.К’єркегора можна вважати попередником екзистенціалізму.
7. Проаналізуйте основні проблеми, що складають предмет дослідження філософії екзистенціалізму.
8. Розкрийте зміст основних категорій філософії екзистенціалізму.
9. Поясніть, як Ви розумієте тезу екзистенціалізму про людину як „проект”.
10. Розкрийте проблему співвідношення свободи і відповідальності (за роботою Ж.-П.Сартра “Екзистенціалізм – это гуманизм”).
11. Проаналізуйте екзистенціальні мотиви в роботі Х. Ортеги-і-Гасета “Письмо немецкому другу”.
12. Як Ви вважаєте, чи є екзистенціальна філософія гуманістичною?
13. Сформулюйте Ваше ставлення до висловів: „свобода є усвідомлена необхідність” (Б.Спіноза) та „людина, народжена свободою, приречена на

свободу” (Ж.-П.Сартр).

ТЕМАТИКА ДОПОВІДЕЙ ТА РЕФЕРАТИВ

1. Шопенгауер А. – теоретик вселенського песимізму.
2. Філософія надлюдини Ф.Ніцше.
3. Програма “переоцінки усіх цінностей” та “імморалізм” Ф.Ніцше.
4. Гуманістичний психоаналіз Е.Фромма.
5. Аналіз проблеми свободи у філософії Е.Фромма.
6. Вчення С.К’єркегора про екзистенцію.
7. Проблема свободи у філософії екзистенціалізму.
8. Екзистенціальна свобода: вибір і відповідальність.
9. Провідні ідеї Ж.-П.Сартра в праці „Екзистенціалізм – це гуманізм”.
10. Філософські погляди Ж.-П.Сартра.
11. «Я бунтую – це означає, що я існую» (А.Камю).
12. Абсурд і свобода у філософії А.Камю.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. До загальних особливостей філософії ХХ століття можна віднести:

- а) її відданість традиціям класичної філософії;
- б) актуалізація нею попередніх форм та напрямів філософії;
- в) її негативне ставлення до історично попередньої філософії;
- г) її відданість традиціям класичної філософії;
- д) її надзвичайну тематичну та методологічну строкатість.

2. До напрямів сцієнтистської філософії ХХ століття належать:

- а) неопозитивізм;
- б) аналітична філософії;
- в) антропологія;
- г) неотомізм;
- д) неокантіанство.

3. Які висловлювання є характерними для прагматизму?

- а) функція розуму полягає не в пізнанні об’єкту, а в подоланні сумнівів, котрі можуть стати перешкодою до дії;
- б) філософія повинна стати загальним методом вирішення життєвих проблем, а не абстрактних проблем про початки буття;
- в) істинна філософія немає нічого спільного з досвідом, практикою – це прерогатива точних наук;
- г) критерієм істинності знання є його ефективність та корисність, а не відповідність об’єкту.

4. Які поняття характеризують “філософію життя”?

- а) воля до влади;
- б) турбота;
- в) життєвий порив;
- г) творча еволюція;
- д) відповідальність.

5. Якому філософу XX століття належать слова: “Людина приречена бути вільною. Приречена тому що не сама себе створила, і все ж вільна, тому що, колись закинута у світ, відповідає за все, що робить”?

- а) Сартру;
- б) Бергсону;
- в) Шелеру;
- г) Фромму.

6. Визначте, який із напрямів “наукової філософії” у XIX столітті наполягав на тому, що філософія повинна вивчати мову та логіку науки?

- а) марксизм;
- б) прагматизм;
- в) природничий матеріалізм;
- г) позитивізм.

7. Хто з представників позитивізму розробив вчення про три стадії духовного розвитку людства?

- а) Г.Спенсер;
- б) Дж.Міллер;
- в) Е.Мах;
- г) О.Конт;
- д) Р.Авенаріус.

8. Як називається філософський напрямок, котрий не визнає метафізичного обґрунтування наукових знань і вимагає емпіричного обґрунтування?

- а) інтелектуалізм;
- б) позитивізм;
- в) трансценденталізм;
- г) фікціоналізм.

9. Хто є основоположником позитивізму?

- д) Кант;
- е) Коген;
- ж) Конт;
- з) Міллер.

10. На що повинні спиратися знання, котрі, з точки зору О.Конта, могли б оцінюватись як істинні?

- а) на здоровий глузд;
- б) на інтуїцію;
- в) на логіку;
- г) на спостереження.

11. О.Конт стверджував, що він відкрив закон “трьох стадій” інтелектуальної еволюції людства. У якому з наведених нижче пунктів приписана зайва “стадія”?

- а) метафізична;
- б) наукова;
- в) теологічна;

г) езотерична.

12. Як у Конта називається стан людського розуму, котрий є “хворобливим” і перехідним від релігійного стану до позитивно-наукового?

- а) метафізичний;
- б) нігілістичний;
- в) скептичний;
- г) емпіричний.

13. Що, з точки зору О.Конта, є головною метою позитивної науки?

- а) накопичення та опис фактів;
- б) пізнання апріорних законів розуму;
- в) пізнання сутності явищ;
- г) передбачення явищ на основі пізнаних законів.

14. Яке філософське вчення пропонує “принцип економії мислення” та “принцип найменшої втрати сил”?

- а) позитивізм;
- б) неопозитивізм;
- в) постпозитивізм;
- г) емпіріокритицизм;
- д) екзистенціалізм.

15. Хто з названих філософів є представниками неопозитивізму?

- а) Р.Карнап;
- б) Г.Спенсер;
- в) Б.Рассел;
- г) І.Лакатос;
- д) А.Тарський;
- е) П.Фейерабенд;
- ж) М.Шлік.

16. Визначте правильну послідовність кроків процедури верифікації, що була розроблена представниками неопозитивізму:

- а) співставлення атомарних суджень з атомарними фактами;
- б) виділення провідних положень певної теорії;
- в) виділення у реальності атомарних фактів;
- г) зведення провідних положень певної теорії до простих, далі неподільних “атомарних суджень”.

17. Яким терміном у логічному позитивізмі позначається процес встановлення істинності тверджень шляхом їх емпіричної перевірки?

- а) аперцепція;
- б) верифікація;
- в) конотація;
- г) фальсифікація.

18. Який метод розвитку знань К. Поппер вважав найважливішим?

- а) метод сходження від абстрактного до конкретного;
- б) метод індукції;
- в) метод логічного аналізу;

г) метод спроб і помилок.

19. Як К. Поппер називає суспільство, у якому люди критично ставляться до табу, приймають особистісні рішення та засновують їх на спільному обговоренні та можливостях свого інтелекту?

- а) закрите суспільство;
- б) відкрите суспільство;
- в) республіка вчених;
- г) республіка геніїв.

20. Який філософський напрямок вважає критерієм істини “користь”, або “зручність”?

- а) “філософія життя”;
- б) екзистенціалізм;
- в) прагматизм;
- г) неотомізм.

21. Хто з філософів і запропонував принцип “фальсифікації”?

- а) Р.Карнап;
- б) Л.Вітгенштейн;
- в) К.Поппер;
- г) Б.Рассел.

22. Який філософський напрямок досліджує теорію і практику тлумачення, інтерпретації та розуміння тексту?

- а) феноменологія;
- б) психоаналіз;
- в) герменевтика;
- г) неопозитивізм.

23. Яку життєву позицію філософськи обґрунтовує прагматизм?

- а) раціоналізм;
- б) егоїзм;
- в) утилітаризм;
- г) альтруїзм;
- д) розумний егоїзм;
- е) індивідуалізм.

24. Найважливішими поняттями герменевтики є:

- а) розуміння;
- б) пояснення;
- в) інтерпретація;
- г) герменевтичний трикутник;
- д) герменевтичний квадрат;
- е) герменевтичне коло.

25. Герменевтичне коло - це:

- а) Операція мислення, що полягає в наданні смислу будь-яким проявам духовної діяльності людини.
- б) Взаємини між автором тексту, самим текстом і читачем.
- в) Це принцип розуміння тексту, заснований на взаємозв'язку частини і цілого.

26. Які, на думку А. Шопенгауера, існують шляхи звільнення від безглуздої “волі до життя”?

- а) через інтелект;
- б) через мистецтво;
- в) через релігію;
- г) через жалість;
- д) через фантазію.

27. Хто є автором книги “Світ як воля та уявлення”?

- а) Гегель;
- б) Кант;
- в) Ніцше;
- г) Шопенгауер.

28. Який напрям філософування репрезентує філософія А.Шопенгауера?

- а) волюнтаризм;
- б) інтелектуалізм;
- в) пантеїзм;
- г) позитивізм.

29. Згідно з А. Шопенгауером, воля до буття як єдина засада світу:

- а) постає тотожною розуму;
- б) діє в єдності із розумом;
- в) підпорядкована розуму;
- г) є принципово позарозумною.

30. Етика А.Шопенгауера має переважно:

- а) песимістичний характер;
- б) оптимістичний характер;
- в) спирається на християнські заповіді;
- г) спирається на вимоги розуму.

31. Що являє собою, згідно з А.Шопенгауером, “світ”?

- а) інобуттям ідеї;
- б) моє уявлення і моя воля;
- в) сукупність усього сущого;
- г) творіння бога.

32. Що таке, за визначенням Ф.Ніцше, життя?

- а) воля до влади;
- б) спосіб існування білкових тіл;
- в) довге сновидіння.

33. Хто така “надлюдина” у Ф. Ніцше?

- а) той, хто безжалісно ставиться до слабких і хворобливих;
- б) повелитель над черню;
- в) представник вищої раси, що наділений надмогутністю;
- г) той, хто усвідомив волю до влади як граничну підставу цінностей.

34. На підставі чого, на думку А. Бергсона, можливо досягнути абсолютну істину?

- а) досвіду;
- б) інтелекту;

- в) переживання;
- г) інтуїції;
- д) екстазу.

35. За що А. Бергсон критикує людський розум?

- а) Розум нездатний пізнати “життя” у його органічній цілісності.
- б) Розум нездатний проникнути у сферу трансцендентного, а тому у всьому потрібно покладатись лише на віру.
- в) Раціональне пізнання базується на досвіді, а досвід, у свою чергу, є лише комплексом наших власних (суб’єктивних) відчуттів.
- г) Розум звертає увагу лише на типові, стандартні, ігноруючи органічні складові “життя”.

36. Як у А. Бергсона називається суспільство зі “статичною мораллю” і орієнтацією на авторитарне правління?

- а) автохтонне;
- б) закрите;
- в) відкрите;
- г) традиціоналістське.

37. Як у А. Бергсона називається суспільство з “динамічною мораллю”, орієнтацією на прогрес, творчість, свободу?

- а) буржуазне;
- б) закрите;
- в) комуністичне;
- г) відкрите.

38. Представники філософської антропології закликали:

- а) вивчати людину всебічно, засобами різних наук;
- б) вивчати людину в контексті світового еволюційного процесу;
- в) розглядати людське буття через його внутрішнє переживання;
- г) розглядати людину як результат соціально-культурного процесу.

39. У галузі філософського осмислення дійсності заслуга З.Фрейда полягає в тому, що він:

- а) підпорядкував несвідоме свідомому;
- б) вперше вжив поняття несвідомого;
- в) завдяки відкриттю та окресленню змісту та меж несвідомого суттєво ускладнив розуміння чинників людської поведінки;
- г) ініціював розгортання так званої “сексуальної революції” у ХХ столітті;
- д) завдяки відкриттю несвідомого зумів пояснити багато явищ культури.

40. Що, згідно з Фрейдом, означає термін витіснення?

- а) потяг до смерті;
- б) заміщення одного задоволення іншим;
- в) переключення сексуальної енергії на соціально значиму мету;
- г) видалення зі свідомості патогенних переживань.

41. Що являє собою, згідно з Фрейдом, сублимація?

- а) умертвіння плоті;
- б) перехід речовини з твердого в газоподібний стан, минаючи рідкий стан;
- в) перехід лібідо на несексуальну мету;

г) сексуальне розкріпачення.

42. Що, на думку З. Фрейда, є причиною людської творчості?

- а) Відсутність у сфері підсвідомого прихованих сексуальних комплексів.
- б) Природний шлях реалізації людиною свого “лібідо”.
- в) Нездатність реалізувати своє “лібідо” звичайним шляхом.
- г) Відсутність тиску на “Воно” з боку “над-Я”.

43. У чому відмінність теорії Е. Фромма від теорії його учителя?

- а) Заперечує домінують підсвідомого у поведінці людини і розглядає її як суто раціональну істоту.
- б) Заперечує домінують “лібідо” у поведінці людини.
- в) Поведінка людини визначається історичними досвідом минулих поколінь.
- г) Людська поведінка визначається історичним досвідом минулих поколінь, котрий існує в “знятій формі” у підсвідомому.

44. Філософія екзистенціалізму зосереджувалась передусім на окресленні людського буття:

- а) за допомогою науки та наукової термінології;
- б) через його відношення до світу природного буття;
- в) в його соціальних та психологічних якостях;
- г) через його внутрішнє людське сприйняття та переживання.

45. Тезу: “Існування передує сутності” - було введено:

- а) неотомістами для підкреслення того, що світ твориться богом;
- б) Фрейдом для позначення того, що несвідоме постає більш потужним, ніж свідоме;
- в) Гайдеггером для підкреслення найпершої важливості проблеми буття для філософії;
- г) Сартром для позначення того, що перед людиною в її існуванні завжди відкрита можливість життєвого вибору.

46. Яке філософське вчення використовує такі поняття як “свобода”, “відповідальність”, “гранична ситуація”, “турбота”, “закинутість”, “буття до смерті”, “абсурд”?

- а) психоаналіз;
- б) екзистенціалізм;
- в) неотомізм;
- г) феноменологія.

47. Поняття екзистенції було вперше запроваджене як характеристика особливостей людського буття:

- а) І.Кантом;
- б) М.Гайдеггером;
- в) К’єркегором;
- г) Шопенгауером;
- д) Контом.

48. Поняття екзистенціального відчаю відіграло велику роль у філософії:

- а) Шопенгауера;
- б) Маркса;

- в) К'єркегора;
- г) Ніцше.

49. Як, згідно з Сартром, співвідносяться між собою свобода та сутність людини?

- а) свобода впливає із сутності людини;
- б) свобода передуює сутності людини;
- в) свобода людини обумовлена пізнанням нею своєї сутності;
- г) людина вільна до того моменту, поки не розуміє своєї сутності.

50.Що означає у Ж.-П. Сартра поняття відповідальності людини за свої вчинки?

- а) неможливість не обирати свій вчинок самому;
- б) неминучість воздаяння кожному за його справами;
- в) необхідність зв'язати свої вчинки з моральними нормами;
- г) суд власної совісті, від якої не сховаєшся.

51. Що таке гуманізм, за визначенням Сартра?

- а) погляд на людину як на вінець творіння;
- б) погляд на людину як на вищу цінність;
- в) погляд, згідно з яким у людини немає іншого законодавця, окрім неї самої;
- г) милостиве ставлення до людей.

52. Представнику якого напрямку філософії ХХ століття належать слова: “Людина приречена бути вільною. Приречена, тому що не сама себе створила, і все-таки вільна, тому що, будучи закинутаю у світ, відповідає за усе, що робить”?

- а) Гайдеггер;
- б) Марсель;
- в) Ясперс;
- г) Камю;
- д) Сартр;
- е) Шелер.

53. Серед основних напрямів у зарубіжній філософії ХХ ст. назвіть не характерний для даного переліку:

- а)антропологічний;
- б)"аналітична" та "лінгвістична " філософія;
- в) культурологічний;
- г) "нова філософська хвиля " та постмодерн;
- д) історіософський;
- е) аксіологічний;
- є) релігійна філософія;

54. Укажіть, у якому із суджень знайшла своє втілення позиція антисцієнтизму:

- а)наука - джерело прогресу людського суспільства;
- б)наукові досягнення можуть бути використані як на благо, так і на зло;
- в)наука як вища форма суспільної свідомості має право вторгатися в усі сфери природної й соціальної дійсності, для неї немає ні моральних, ні юридичних меж;

г) наука є інститут, що у сучасних умовах став ворожий людині, вона веде до дегуманізації природи й суспільства, до перетворення наукових відкриттів у пануючу над людиною силу;

д) ціль науки - виключити суб'єктивне, психологічне, класове зі сфери знання, повністю об'єктивувати пізнання.

55. Знайдіть помилку. Основними аспектами духовності є:

- а) всеосяжний характер духовності;
- б) духовність людини як ідеальність;
- в) духовність як суб'єктний світ людини;
- г) духовність як типовість.

56. Згідно з Шелером основною ознакою людського духа є:

- а) тотожність з природою;
- б) жадання насолоди;
- в) здатність розділяти сутність та існування;
- г) інша відповідь.

57. Хто є автором ідеї колективного несвідомого?

- а) Фрейд;
- б) Юнг;
- в) Фромм;
- г) Сартр;
- д) Поппер.

58. Юнг називає такі види колективного несвідомого:

- а) дитина;
- б) батьки;
- в) дорослі;
- г) люди похилого віку.
- д) підлітки.

59. „Людина – фокус, у якому сходяться всі виміри буття” (Бердяєв). Для якої епохи європейської філософії характерним є цей світоглядний підхід?

- а) посткласичної;
- б) класичної;
- в) ренесансної;
- г) античної.

60. Серед вихідних ідей філософії Сірена Кіркегора назвіть не характерні для даного переліку:

- а) першим і єдиним предметом, гідним уваги філософії, може бути тільки людина;
- б) пізнати людину узагальнюючими засобами науки неможливо, оскільки кожна людина унікальна й неповторна;
- в) людина може досягнути себе через внутрішнє переживання та самозаглиблення;
- г) у пізнанні людини необхідно керуватися науковими досягненнями, оскільки кожна людина – істота раціонально- прагматична.

д)кожна людина проходить три стадії самопізнання і самоутвердження: естетичну, етичну та релігійну.

61. Хто із перелічених нижче філософів є екзистенціалістом:

- а)Хайдеггер;
- б)Рассел;
- в)Пірс;
- г)Кант.

62. Структура психіки людини за Фрейдом. Виключити зайве.

- а)Воно;
- б)Я (его);
- в)Самість;
- г)Над-Я.

63. Який філософський напрям вважає вищою цінністю корисливість?

- а)прагматизм;
- б)позитивізм;
- в)персоналізм;
- г)утилітаризм.

64. Хто з філософів вважав найважливішим мотивом особистої діяльності волю до влади?

- а)Платон;
- б)Августин;
- в)Лютер;
- г)Феєрбах;
- д)Ніцше;
- є)Бердяєв.

65. Виключити зайве у вказаному переліку основних концепцій філософської антропології:

- а)біологічна;
- б)соціальна;
- в)когнітивна;
- г) релігійна.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1.Базова:

- 1.Петрушенко В. Л. Філософія : навч. посібник. 5-е вид., стереотип. Львів: Новий Світ-2000, 2011. 504 с.
- 2.Причепій Є.М. Філософія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. 2.вид., випр., доп. К.: Альма матер, 2007.
- 3.Головашенко І. О. Філософія : навч. посіб. / І. О. Головашенко. Вінниця : ВНТУ, 2016. 200 с.
- 4.Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / За ред. Л.В. Губерського. К.: Знання, 2009.
- 5.Дахній А.Нариси історії західної філософії ХІХ-ХХ ст. Вид-во: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 488 с.

2.Допоміжна:

- 1.Лютий Т. Пригоди філософських ідей Західного світу (від давнини до сучасності). К.: Темпора, 2019. 384 с. з іл.
- 2.Пролєєв С.Влада і суспільство: постмодерна перспектива. Вид-во: Дух і Літера, 2021, 360 с.
- 3.Філософія: світ людини. Курс лекцій: навч. посібник / В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Н.В. Хамітов та ін. К.: Либідь, 2003.
- 3.Дахній А.Нариси історії західної філософії ХІХ-ХХ ст. Вид-во: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 488 с.
- 4.Ніцше Ф. Ранкова зоря. Думки про моральні пересуди [переклад В. Кебуладзе]. К.: Темпора, 2018. 800 с.

**Тема 7. ДОКЛАСИЧНА ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА УКРАЇНИ.
ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНО-КОРДОЦЕНТРИЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ КЛАСИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ**

ПЛАН

1. Давньослов'янська міфологія — колиска філософської думки України-Русі.
2. Філософська думка Київської Русі.
3. Філософські ідеї в духовній культурі України ХІІ—ХІІІ ст.
4. Гуманізм епохи Відродження в Україні.
5. Розвиток реформаційних і гуманістичних ідей в Острозькій академії та братських школах.
6. Філософія в Києво-Могилянській академії. Філософія «серця» Г. С. Сковороди.
7. Український романтизм.
8. Українська академічна філософія. Філософські погляди П. Юркевича.
9. Філософія української революційної демократії.
10. Філософська думка української діаспори.

ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВІ ЗАВДАННЯ

1. Проаналізуйте основні етапи історико-філософського процесу в Україні.
2. Охарактеризуйте особливості розвитку філософії в Києво-Могилянській Академії.
3. Розкрийте сутність вчення Г. Сковороди про “дві натури” та “три світи” (роботи: “Диалог: имя ему — потоп Змиин”; “Начальная дверь к христианскому добронравію”);
4. Проаналізуйте, як вчення Сковороди про „сродну працю” пов’язане з пошуками людиною щастя. Чи згодні Ви з поглядами українського філософа?
5. Часто підкреслюють: “Сковорода – це український Сократ”. Зробіть

порівняльну характеристику поглядів цих двох мислителів: що у них було спільного, а що – відмінного.

6. Як Ви вважаєте, чому Сковорода заповідав написати після його смерті таку епітафію: „Світ ловив мене, але не спіймав”?

7. Проаналізуйте, яке місце відводиться серцю в філософській концепції П.Юркевича.

8. Охарактеризуйте, як філософські погляди знайшли відображення в літературній спадщині Т.Шевченка та Л.Українки.

9. Розкрийте погляди Д.Чижевського на психологічні риси українського народу.

10. Порівняти погляди на оцінку ролі розуму в поведінці людини в західноєвропейській та українській філософській традиції. Якими чинниками, на Вашу думку, обумовлені ці розбіжності?

ТЕМАТИКА ДОПОВІДЕЙ ТА РЕФЕРАТИВ

1. Філософські ідеї в духовній культурі Київської Русі.
2. Філософія Києво-Могилянської академії: представники і напрямки.
3. Г.Сковорода – український Сократ.
4. Г.Сковорода: життя та філософські погляди.
5. Вчення про „Сродну працю” у філософії Г.Сковороди.
6. П.Юркевич та його „філософія серця”.
7. Філософські ідеї в літературній спадщині Т.Шевченка та Л.Українки.
8. Філософські погляди І.Франка.
9. Історико-філософська концепція Д.Чижевського.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Загальною характеристикою філософії Київської Русі були:

- а) Спрямованість на вирішення актуальних питань суспільного буття.
- б) Домінування духовно-практичної форми освоєння світу.
- в) Основна увага до питань суспільної практики, проблем людини, пізнання, смисложиттєвої проблематики.

2. За своїми найпершими особливостями рання українська філософська думка тяжіла до:

- а) морального повчання та життєвої настанови;
- б) вибудовування абстрактно-теоретичних конструкцій;
- в) містико-афористичної символіки;
- г) космоцентризму та натурфілософії.

3. Для ідейного спрямування українського гуманізму характерно:

- а) реабілітація цінності земного життя та інтерес до суспільно-історичної проблематики;

- б) підвищений інтерес до природознавства та точних наук;
- в) застосування даних точних наук до вивчення людини.

4. Першим вищим навчальним закладом на теренах України була:

- а) Острозька академія;
- б) Києво-Могилянська академія.

5. Філософські курси Києво-Могилянської академії - це:

- а) оригінальні філософські концепції, розроблені її професорами;
- б) курси пізньої західно-європейської схоластики, запозичені українськими мислителями;
- в) типові курси західно-європейських університетів із вкрапленням новітніх даних науки та в інтерпретації, що відповідала традиціям українського менталітету.

6. Кому з українських філософів належить вчення про дві натури та три світи?

- а) П.Юркевичу;
- б) І.Франку;
- в) Г.Сковороді;
- г) О.Потебні.

7. Світ символів, за Сковородою, це:

- а) Біблія;
- б) мова;
- в) логіка.

8. Назвіть основні ідеї філософської системи Г. Сковороди:

- а) антропоцентризм;
- б) космологізм;
- в) натуралізм;
- г) містичний символізм.

9. З ким з античних мислителів порівнювали видатного українського філософа Григорія Сковороду?

- а) Аристотелем;
- б) Протагором;
- в) Сократом;
- г) Сенекою.

10. Ким була розроблена концепція “сродної праці”?

- а) М.Драгомановим;
- б) Д.Чижевським;
- в) Т.Шевченком;
- г) Г.Сковородою;
- д) П.Юркевичем.

11. Із наведених нижче життєвих гасел виділіть ті, які, на Вашу думку, співзвучні поглядам Г.Сковороди:

- а) «Проживи непомітно!»
- б) «Пізнай самого себе!»
- в) «Добре прожив той, хто добре ховався»;
- г) «Життя ловило мене, але не спіймало «;

д) «Подяка блаженній природі за те, що потрібне зробила неважким, а важке непотрібним».

12. Неправильно, що Г.Сковорода:

- а) розвивав "філософію серця";
- б) був матеріалістом;
- в) розвивав теорію "спорідненої праці";
- г) створив теорію "трьох світів".

13. Що є основою неповторності людини за П.Юркевичем:

- а) розум;
- б) воля;
- в) знання;
- г) серце;
- д) почуття;
- е) уява.

14. Хто з українських філософів є автором твору: "Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова Божия":

- а) Прокопович;
- б) Юркевич;
- в) Сковорода.

15. Які риси, на думку Чижевського, притаманні психологічному складу українського народу, що відобразились у специфіці української філософії?

- а) емоційність і сентиментальність;
- б) індивідуалізм та прагнення до свободи;
- в) колективізм;
- г) прагнення до згоди, до миру, а не до боротьби;
- д) релігійність;
- е) схильність до абстрактного, відірваного від життя теоретизування.

16. Кому належить вислів: "Світ ловив мене та не впіймав"?

- а) Юркевичу;
- б) Сковороді;
- в) Чижевському;
- г) Шевченкові.

17. Назвіть автора першого достатньо виваженого та авторитетного дослідження історії філософії в Україні:

- а) П.Юркевич;
- б) О.Гіляров;
- в) В.Зеньковський;
- г) В.Вернадський;
- д) Д.Чижевський.

18. Філософську думку якої епохи репрезентують ці риси:

вона завжди проявляла схильність до моральних настанов та життєвого повчання; переважно позитивно ставилася до релігії, до шанування вищих духовних цінностей; досить сильно була обернена у бік історичних та історіософських осмислень особливостей долі народу;

досить сильно інтегрована у літературу, громадсько-політичну думку, культурно-історичні проекти та міркування; є переважно внутрішнім явищем культури.

а)європейську;

б)українську.

19. Хто із полемістів закликав відвернутися від облудного земного життя, нестійкого у своїй основі, закликав не вчити латину, бо «слово Божіе прийшло на Русь словенською мовою»:

а)Йов Княгиницький;

б)Мелетій Смотрицький;

в)Клірик Острозький;

г)Іван Вишенський.

20. Хто з українських філософів обстоював ідею розвитку науки і освіти під егідою церкви, закликав поширювати освіту в народному середовищі наполягав на пріоритетності духовної влади над державною, окреслив образ бажаного володаря - "філософа на троні", гуманного стосовно власних підданих, твердого щодо ворогів, освіченого і мудрого, вірного Богові та підзвітного йому?

а)П. Могила;

б)П. Юркевич;

в)І.Галятовський;

г)І.Гізель;

д)Ф.Прокопович;

21. Яка філософська школа трактувала філософію як цілісну систему знань, що в сукупності дозволяють знайти шлях до істини, а отже - й зрозуміти причини виникнення та сутність тих чи інших явищ, а істину пов'язувала із Богом?

а)давньоруських книжників;

б)філософів – полемістів;

в)професорів Києво-Могилянської академії.

22. Трактати "Міркування про поезію та керівництво до неї" , "Наркіс", "Асхань", "Бесіда, названа - двоє", "Кільце", "Змій ізраїльський", "Жінка Лотова", "Потоп зміїний", "Розмова дружня про світ духовний" належать перу:

а)П. Могили;

б)Г. Сковороди;

в)П. Юркевича;

г)І.Галятовського;

д)С.Яворського.

23. Хто з українських філософів стверджував думку про те, що наука про людину та її щастя - найважливіша з усіх наук?

а)Г.Кониський;

б)Г.Щербацький;

в)Я.Козельський.

г)Г. Сковорода.

132. Трактати "Ідея", "Серце та його значення в духовному житті людини, згідно з вченням Слова Божого", "З наук про людський дух", "Матеріалізм і завдання філософії" належать перу:

- а) П. Могили;
- б) Г. Сковороди;
- в) П. Юркевича;
- г) І. Галятовського;
- д) С. Яворського.

24. Хто з українських філософів вважав філософські ідеї Платона та Канта найбільш продуктивними в історії філософії, високо оцінював і філософію Гегеля, не приймаючи, проте, його діалектики;?

- а) П. Могила;
- б) Г. Кониський;
- в) Г. Щербацький;
- г) Г. Сковорода;
- д) П. Юркевич.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Базова:

1. Петрушенко В. Л. Філософія : навч. посібник. 5-е вид., стереотип. Львів: Новий Світ-2000, 2011. 504 с.
2. Причепій Є.М. Філософія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. 2.вид., випр., доп. К.: Альма матер, 2007.
3. Головашенко І. О. Філософія : навч. посіб. / І. О. Головашенко. Вінниця : ВНТУ, 2016. 200 с.
4. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / За ред. Л.В. Губерського. К.: Знання, 2009.

2. Допоміжна:

1. Лютий Т. Пригоди філософських ідей Західного світу (від давнини до сучасності). К.: Темпора, 2019. 384 с. з іл.
2. Філософія: світ людини. Курс лекцій: навч. посібник / В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Н.В. Хамітов та ін. К.: Либідь, 2003.
3. Глобалізація і культурна ідентичність. Український вимір. Вид-во: Наукова Думка, 2018. 277 с.
4. Історія української філософії: Навчальний посібник / Русин М. Ю., Огородник І. В. та ін. К.: ВПЦ «Київський університет», 2008.
5. Філософія: світ людини. Курс лекцій: навч. посібник / В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Н.В. Хамітов та ін. К.: Либідь, 2003.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3.

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ

ТЕМА 8. ПРОБЛЕМА БУТТЯ У ФІЛОСОФІЇ. СВІДОМІСТЬ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА

ПЛАН

1. Фундаментальне значення проблеми буття для філософії.
2. Філософські образи буття в історії культури.
3. Обрії буття. Буття суще (конечне) та буття. Буття й ніщо. Буття можливе та дійсне. Буття й сутність.
4. Сучасна наука про рівні та форми виявлення буття.
5. Онтологічний статус свідомості та її суттєві ознаки. Ознаки свідомості.
6. Сучасні концепції походження свідомості.
7. Ідеальний статус буття свідомості. Свідомість і мова. Структура свідомості. Властивості свідомості. Функції свідомості.
8. Свідомість як духовна діяльність; свідомість як діяльне відображення; мова як опредметнена свідомість; духовність та її специфікація.
9. Основні принципи теорії пізнання.
10. Пізнання як відображення. Суб'єкт і об'єкт пізнання.
11. Єдність чуттєвого і раціонального в пізнанні.
12. Емпіричний і теоретичний рівні пізнання.
13. Проблема істини, її критерії.

ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВІ ЗАВДАННЯ

1. Проаналізуйте зміст категорії „буття” та особливості основних форм буття.
2. Розкрийте, як в філософії екзистенціалізму розглядається проблема буття.
3. Розкрийте зміст принципів діалектики.
4. Охарактеризуйте зміст основних законів діалектичного розвитку буття.
5. Охарактеризуйте зв'язок між поняттями: “свідомість”, “дух”, “душа”.
6. Проаналізуйте різні підходи до розуміння проблеми свідомості.
7. Дайте характеристику основних структурних елементів свідомості.
8. Спираючись на виклад позиції І.Канта, проаналізуйте зв'язок між поняттями: розсудок, розум та мудрість.
9. Проаналізуйте особливу роль такого елемента свідомості як віра в житті людини.
10. Проаналізуйте систему поглядів З. Фрейда на структуру психіки людини.
11. Зміст архетипів колективного несвідомого у К.Юнга.
12. Зіставте погляди З.Фрейда та К.Юнга на несвідоме.
13. Проаналізуйте зв'язок психічної діяльності з її матеріальним субстратом – мозком.
14. Ваше розуміння проблеми ідеального.
15. Зв'язок свідомості з мовою.
16. Ваші міркування щодо проблеми створення штучного інтелекту.
17. Проаналізуйте суспільно-історичну зумовленість людської свідомості.
18. Дайте характеристику суспільної свідомості, її форм та рівнів.
19. Проаналізуйте, в чому полягає відмінність між індивідуальною і суспільною свідомістю.
20. Зіставте аргументи представників емпіризму та раціоналізму.

21. Зіставте основні концепції істини в сучасній філософії.
22. Наведіть аргументи на користь тези про пізнаваність світу.
23. Наведіть аргументи стосовно того, що шлях до істини в науці завжди супроводжується помилками.
24. Проаналізуйте специфіку та роль чуттєвого пізнання і його форми.
25. Проаналізуйте специфіку та роль раціонального пізнання і його форми.

ТЕМАТИКА ДОПОВІДЕЙ ТА РЕФЕРАТІВ

1. Значення проблеми буття для філософії.
2. Основні функції поняття буття у філософії.
3. Людські виміри проблеми буття.
4. Класичне та неklasичне розуміння буття.
5. Сучасна космологія та квантова механіка про світобудову.
6. Поняття буття та провідні філософсько-світоглядні позиції.
7. Суттєві ознаки людської свідомості та її принципова відмінність від інтелекту тварин.
8. Свідомість і самосвідомість.
9. Порівняльний аналіз основних концепцій походження свідомості.
10. Людська свідомість, діяльність і творчість.
11. Проблема ідеального у філософії. Ідеальність свідомості.
12. Свідомість і мова.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- 1. Хто з античних філософів вважав, що буття – це світ надчуттєвих, незмінних та вічних ідей?**
 - а) Демокріт;
 - б) Піфагор;
 - в) Сократ;
 - г) Платон.
- 2. Що, за Г.Гегелем, стоїть між буттям та небуттям ?**
 - а) пустота;
 - б) розвиток;
 - в) взаємозв'язок;
 - г) становлення.
- 3. Як трактується у філософії екзистенціалізму категорія “буття“?**
 - а) як природне буття;
 - б) як об'єктивна реальність;
 - в) як буття у світі;
 - г) як буття штучної природи;
 - д) як емоційно-вольове буття людини;
 - е) як інтелектуально-раціональне буття.
- 4. Хто з філософів розглядав буття як перший безпосередній ступінь у сходженні духу до самого себе, як етап розвитку мислення, яке виявляє свою тотожність з буттям?**

- а) Д.Юм;
- б) Парменід;
- в) І.Кант;
- г) К.Гельвецій;
- д) К.Ясперс;
- е) Г.Гегель;
- ж) Р.Декарт.

5. Які із запропонованих суджень виражають позицію матеріалізму?

- а) Свідомість є властивість високоорганізованої матерії.
- б) Свідомість матеріальна.
- в) Свідомість людини — це прояв світового духу.
- г) Свідомість нерозривно пов'язана з матерією.
- д) Свідомість може існувати до і незалежно від матерії.

6. Які із запропонованих суджень виражають позицію ідеалізму?

- а) Свідомість є властивість високоорганізованої матерії.
- б) Свідомість матеріальна.
- в) Свідомість людини — це прояв світового духу.
- г) Свідомість нерозривно пов'язана з матерією.
- д) Свідомість може існувати до і незалежно від матерії.

7. Які з даних визначень матерії є філософськими?

- а) Матерія - це все, що має масу та енергію.
- б) Матерія – це інобуття абсолютної ідеї.
- в) Матерія – це все, що складається з атомів.
- г) Матерія – це сукупність відчуттів.
- д) Матерія – це поняття для означення об'єктивно-реального буття світу в часі, просторі, русі.

8. Які характеристики складають основу розвитку ?

- а) зміни взагалі;
- б) зміни, які виключають можливість повернення до минулої якості;
- в) спрямовані зміни;
- г) випадкові зміни.

9. Укажіть правильне визначення поняття “розвиток”:

- а) розвиток – це кількісні зміни об'єкта;
- б) розвиток – це будь-який рух;
- в) розвиток – це прогресивна зміна;
- г) розвиток – це незворотна якісна зміна системи;
- д) розвиток – рух від менш досконалого до більш досконалого.

10. Які з вказаних процесів можна віднести до розвитку?

- а) гойдання маятника;
- б) старіння людини;
- в) броунівський рух;
- г) кругообіг води в природі;
- д) тренування спортсмена;
- е) руйнування природного середовища.

11. Яка сучасна загальнонаукова концепція характеризується такими

поняттями як “біфуркація”, “нестійкість”, “аттрактор”, “нелінійність”?

- а) кібернетика;
- б) теорія систем;
- в) синергетика.

12. Що таке закон з точки зору матеріалістичної концепції ?

- а) ті досягнення, що привнесені в реальний світ природи та суспільства розумом людини;
- б) прояв об’єктивного (світового) розуму, втіленого в природі та суспільстві;
- в) схеми, принципи, які запропоновані людьми для спільної соціальної діяльності;
- г) необхідні, стійкі, об’єктивні, повторювані зв’язки суспільного та природного буття.

13. Який із діалектичних законів характеризує механізм розвитку:

- а) закон заперечення заперечення;
- б) закон переходу кількісних змін в якісні;
- в) закон єдності та боротьби протилежностей.

14. Через які категорії розкривається зміст закону єдності та боротьби протилежностей?

- а) тотожність та різниця;
- б) кількість та якість;
- в) протилежність;
- г) стрибок;
- д) єдність протилежностей;
- е) заперечення;
- ж) міра;
- з) протиріччя.

15. Через які категорії розкривається зміст закону заперечення заперечення?

- а) тотожність та різниця;
- б) кількість та якість;
- в) протилежність;
- г) міра;
- д) стрибок;
- е) єдність протилежностей;
- ж) заперечення;
- з) протиріччя;
- и) наступність.

16. Які із названих категорій слід віднести до категорій визначеності буття?

- а) одиничне, особливе, загальне;
- б) простір, час;
- в) причина-наслідок;
- г) елемент – структура – система;
- д) явище - сутність;
- е) форма – зміст;

- ж) можливість-дійсність;
- з) необхідність-випадковість.

17. Які із названих категорій слід віднести до категорій обумовленості буття?

- а) явище-сутність;
- б) матерія-дух;
- в) форма-зміст;
- г) причина - наслідок;
- д) частина-ціле;
- е) можливість - дійсність;
- ж) необхідність-випадковість;
- з) елемент-система.

18. Хто з філософів характеризував якість як “тотожну з буттям визначеність”?

- а) Аристотель;
- б) Гегель;
- в) Кант;
- г) Платон.

19. На яких принципах ґрунтується концепція детермінізму?

- а) причинності та закономірності;
- б) гармонії;
- в) відповідності;
- г) структурності.

20. Визначте, які з положень відповідають індетермінізму :

- а) причинні пояснення в науці не можуть бути об’єктивними;
- б) в суспільному розвитку відсутня будь-яка необхідність та причинність;
- в) існують такі стани та події, для яких причина або не існує, або її не можна визначити;
- г) все, що має свою причину, не обов’язково має і наслідок

21. Які з наведених суджень можуть належати тільки матеріалісту?

- а) закони природи створюються мисленням людини;
- б) світ існує поза свідомістю людини;
- в) тіла складаються з атомів;
- г) свідомість - це продукт, властивість матерії;
- д) основою світу є світовий розум;
- е) буття визначає свідомість.

22. Вчення про буття називається:

- а) онтологією;
- б) праксеологією;
- в) антропологією;
- г) гносеологією.

23. Виключити з переліку основних форм буття не характерні для нього:

- а) буття речей;
- б) буття людини (індивіда);
- в) буття соціальне;

г)буття колегіальне;

д)буття індивідуалізованого та об'єктивно духовного.

24. В історії філософії вперше проблему буття порушили:

а) мілетці;

б) елеати;

в) неоплатоніки.

25. Тенденція протиставлення буття суцшому стає домінуючою у:

а) позитивізм;

б) марксизмі;

в) філософії життя;

г) екзистенціалізм.

26. Яка із названих концепцій буття тяжіє до суб'єктивізму?

а) матеріалістична;

б) ідеалістична;

в) некласична.

27. Некласичне філософське розуміння буття передбачає його тлумачення як:

а) найпершої інтенції свідомості;

б) єдності еманациї та еволюції;

в) найпершої та необхідної умови відношення мислення до будь-чого.

28. Класична європейська філософія тяжіє до:

а) субстанційної моделі світу;

б) несубстанційної моделі світу

29. Яка філософська категорія відображає єдність якості і кількості, межу між якісними змінами?

а)міра;

б)випадковість;

в)необхідність;

г)простір;

д)час.

30. Яка філософська категорія відображає послідовність явищ і процесів?

а)міра;

б)випадковість;

в)необхідність;

г)простір;

д)час.

31. Яка філософська категорія відображає розташування одних предметів біля інших?

а)простір;

б)міра;

в)випадковість;

г)необхідність;

д)простір;

є)час.

32. Яка філософська категорія відображає проблематичність або необов'язковість зв'язків, явищ, подій?

- а) міра;
- б) випадковість;
- в) необхідність;
- г) випадковість;
- д) стрибок;
- є) простір;
- ж) час.

33. Яка філософська категорія відображає обов'язковість, стійкість зв'язків, неминучість явищ і подій?

- а) випадковість;
- б) необхідність;
- в) стрибок;
- г) протилежність;
- д) простір;
- є) час;
- ж) міра.

34. Яка філософська категорія відображає процес переходу до нової якості?

- а) міра;
- б) випадковість;
- в) стрибок;
- г) необхідність;
- д) простір;
- є) час.

35. Яка філософська категорія відображає полярну спрямованість тенденцій, явищ процесів, що є взаємовиключними?

- а) міра;
- б) випадковість;
- в) необхідність;
- г) простір;
- г) час;
- д) стрибок;
- є) протилежність.

36. Яка філософська категорія відображає єдність суттєвих властивостей об'єкта або процесу, що відрізняють їх від інших об'єктів або процесів?

- а) міра;
- б) випадковість;
- в) якість;
- г) необхідність;
- д) простір;
- є) час.

37. Яка філософська категорія визначається як сукупність елементів, що знаходяться у певних зв'язках і відношеннях один до одного, створюють певну цілісність?

- а) міра;
- б) випадковість;
- в) необхідність;
- г) кількість;
- д) простір;
- є) час.

38. Яку філософську категорію визначають як соціально організоване виробництво різновиду знання?

- а) міра;
- б) випадковість;
- в) необхідність;
- г) простір;
- д) час;
- є) наука.

39. До універсальних зв'язків буття належать:

- а) одиничне, загальне, особливе;
- б) явище і сутність;
- в) форма і зміст;
- г) діалектичні закономірності як форма зв'язку.

40. До зв'язків детермінації буття належать:

- а) причинні зв'язки;
- б) необхідність і випадковість;
- в) можливість і дійсність;
- г) явище і сутність.

41. До структурних зв'язків буття належать:

- а) частина і ціле;
- б) форма і зміст;
- в) одиничне і загальне,
- г) система, елемент, структура.

42. Предметність як одна з провідних властивостей людської свідомості це:

- а) здатність людини використовувати різні предмети у своїй діяльності;
- б) здатність людини створювати нові предмети;
- в) здатність людини бачити в речах виявлені досвідом перетворювальної діяльності межі, функції та відношення.

43. Здатність людської свідомості створювати у полі свого інтелектуального споглядання ідеальні, тобто завершені, еталонні виміри сушого, завдяки яким свідомість набуває здатності орієнтуватися в предметній дійсності, оцінювати її — це:

- а) мислення;
- б) ідеація;
- в) предметність;

г)цілеспрямованість.

44. Процес інтелектуального оперування предметним змістом свідомості, тобто упорядкований та усвідомлений рух думки через серію фіксованих пунктів до виправданого змістом цього руху результату — це:

- а)мислення;
- б)ідеація;
- в)предметність;
- г)цілеспрямованість.

45. Сприйняття людською свідомістю дійсності у вимірах людської інтелектуальної та матеріальної діяльності— це:

- а)мислення;
- б)ідеація;
- в)предметність;
- г)цілеспрямованість.

46. Характеристика людської свідомості, пов'язана із її здатністю подумки вибудовувати образи та процедури майбутніх дій, здатність в подальшому концентрувати людські зусилля на їх реалізації — це:

- а)мислення;
- б)ідеація;
- в)предметність;
- г)цілеспрямованість.

47. Яка із перелічених ознак не є характеристикою свідомості?

- а)особливий, небіологічний тип поведінки;
- б)використання предметів культури за їх призначенням;
- в)оперування не наданим наявно (предметним) змістом реальності;
- г)продукування того, що не існує (творчість);
- д)цілеспрямовання дій та думок людини;
- є)мова (мовлення);
- ж)прагматизм.

48. Сучасні концепції походження свідомості. Виключити зайве:

- а)релігійна;
- б)концепція єдиного інформаційного поля;
- в)концепція еволюції;
- г)концепція походження людини та свідомості внаслідок розвитку праці;
- д)дуалістична;
- є)натуралістична;
- ж)концепція активно діяльного самопородження свідомості людини на основі природно-космічних передумов (субстанційна).

49. Провідні чинники виникнення та функціонування свідомості.

Виключити зайве:

- а)загальнокосмічний;
- б)трансцендентальний;
- в)естетичний;
- г)інформаційний;

- д) природно-біологічний;
- є) психологічний;
- ж) соціально-діяльнісний;
- з) культурно-історичний;
- і) антропологічний;
- й) індивідуально-особистісний.

50. Виберіть найбільш виважену оцінку значення людської самосвідомості:

- а) тільки за допомогою самосвідомості людини відкриті та доступні дії її свідомості;
- б) за допомогою самосвідомості людина здатна відрізнити себе від інших людей;
- в) самосвідомість сприяє виробленню людської самоповаги.

51. Основними формами суспільної свідомості є:

- а) політична;
- б) правова;
- в) філософська;
- г) релігійна;
- д) моральна;
- є) усе перелічене.

52. Доповнити основні концепції розуміння суспільства:

- а) натуралістична (соціал-дарвіністська);
- б) формаційна;
- в) цивілізаційна;
- г) соціологічна.

53. Той факт, що певна річ набула соціальних якостей, можна простежити:

- а) за способом її функціонування;
- б) тим, що вона зазнала певних змін;
- в) за наданням їй певного призначення;
- г) за тим, що вона певною мірою пізнана.

54. Що слід віднести до явищ свідомості?

- а) образи зовнішнього предмету;
- б) певну інформацію ;
- в) ідеальні утворення;
- г) нейродинамічні процеси;
- д) збуджену нервову клітину;
- е) суб'єктивні переживання.

55. У чому полягає особливість людського мислення?

- а) воно проникає у сферу надчуттєвого;
- б) мислення долає обмеженість відчуттів та сприйняття, не спираючись на них;
- в) мислення являє собою ступінь пізнання, яка здійснюється через процес відокремлення, порівняння, зіставлення;
- г) мислення – це те, що позбавлене наочності.

56. У яких сталих формах здійснюється процес мислення?

- а) уявленнях;
- б) абстрагуванні;
- в) судженнях;
- г) формулах;
- д) умовиводах;
- е) теоремах;
- ж) словах;
- з) дедукції;
- и) поняттях.

57. Хто є автором вчення про несвідоме?

- а) Паскаль;
- б) Фрейд;
- в) Юнг;
- г) Фромм;
- д) Гегель.

58. Основним способом розв'язання протиріччя між свідомим і несвідомим З.Фрейд вважав сублімацію. Основною формою сублімації є:

- а) бажання;
- б) любов;
- в) страх;
- г) творчість.

59. Суспільна свідомість – це:

- а) Специфічна система, що виражає функціонування духовного життя суспільства.
- б) Сукупна свідомість суб'єктів, що формується етнічними, класовими, релігійними групами.
- в) Сукупність індивідуальних свідомостей членів суспільства

60. Які форми суспільної свідомості виникли в класовому суспільстві:

- а) естетична свідомість;
- б) мораль;
- в) релігія;
- г) філософія;
- д) наука;
- е) екологічна свідомість.

61. Які з перелічених явищ духовного життя суспільства репрезентують теоретичний рівень суспільної свідомості?

- а) традиції; політичні доктрини;
- б) суспільна психологія; наукові трактати;
- в) моральні кодекси; звички;
- г) настрої; чутки;
- д) народна медицина.

62. Позиція якого філософа у поглядах на суспільну свідомість виражена в наступній фразі: “Суспільна свідомість відображає суспільне буття”:

- а) К.Маркса;

- б) Е.Дюркгейма;
- в) З.М.Вебера;
- г) Х.Ортеги-і-Гассета;
- д) О.Шпенглера.

63. Які існують форми суспільної свідомості?

- а) психологічна;
- б) правова;
- в) історична;
- г) філософська;
- д) моральна;
- е) естетична;
- ж) релігійна;
- з) політична;
- и) ідеологічна.

64. Формами суспільної свідомості не є:

- а) політика;
- б) історична пам'ять;
- в) релігія;
- г) філософія;
- д) традиція;
- е) мистецтво;
- ж) мораль;
- з) атеїзм.

65. Вкажіть, які з тверджень правильно виражають сутність мови:

- а) мова – це матеріальна оболонка думки;
- б) мова – це універсальне середовище, в якому здійснюється розуміння;
- в) мова – це будь-яка знакова система, що слугує для передачі інформації;
- г) мова – це спосіб виразу думок і засіб спілкування.

66. Які із запропонованих суджень виражають позицію матеріалізму, а які - ідеалізму:

- а) свідомість є властивість високоорганізованої матерії;
- б) свідомість матеріальна;
- в) свідомість людини — це прояв світового духу;
- г) свідомість нерозривна зв'язана з матерією;
- д) свідомість може існувати до і незалежно від матерії.

67. Людській свідомості притаманні:

- а) пасивне відображення дійсності;
- б) активна творча діяльність;
- в) безпосередній вплив на дійсність;
- г) породження об'єктивної реальності.

68. Яке судження позначає позицію агностицизму?

- а) людство ніколи не буде знати все про все;
- б) у науках існують невирішені проблеми;
- в) всі наші знання є гіпотези;
- г) “річ у собі” принципово не може бути пізнаною.

69. У яких із наведених тверджень проявляється агностицизм І.Канта?

- а) світ “речей для нас” в принципі неможливо пізнати;
- б) світ “речей у собі” принципово непізнаваний;
- в) неможливо пізнати істину досвідним шляхом;
- г) існує прірви між світом “речей для нас” і світом “речей у собі”.

70. Чуттєве пізнання як рівень пізнання характеризується:

- а) найбільшою достовірністю, оскільки прямо засвідчує реальність;
- б) тим, що воно є єдиним реальним джерелом пізнання;
- в) тим, що воно є найпершим джерелом пізнання;
- г) чітким відокремленням суттєвого від несуттєвого;
- д) найбільшим ступенем повноти.

71. Певний етап пізнавальної діяльності, на якому інформація про об’єкт, отримана у відчутті і сприйнятті, зберігається у свідомості, відтворюється пізніше без прямого впливу об’єкта на суб’єкт – це:

- а) чуттєве відображення;
- б) пояснення;
- в) уявлення.

72. Порівнюючи чуттєве пізнання із раціональним абстрактним мисленням, можна зробити такі висновки:

- а) чуттєве пізнання має ту перевагу, що воно засвідчує дійсність будь-чого;
- б) чуттєве пізнання має ту перевагу, що воно дозволяє інтенсифікувати пізнання через узагальнення;
- в) раціональне пізнання здатне виходити за межі даних відчуттів та фіксувати зв’язки цілих класів предметів;
- г) жодний з них не має очевидних переваг у відношенні до іншого.

73. Які положення висвітлюють позицію емпіризму?

- а) людське знання витікає з внутрішнього досвіду;
- б) людське знання витікає з зовнішнього досвіду;
- в) існують принципи, які формують чуттєвий досвід;
- г) душа людини - чиста дошка;
- д) знання формується на основі загальних принципів за допомогою чуттєвого сприйняття;
- е) без чуттєвого сприйняття не може бути загальних принципів.

74. Яка теза знімає полеміку між емпіризмом та раціоналізмом?

- а) чуттєве та раціональне “пронизують” одне одного;
- б) чуттєве пізнання є початковим етапом як у філогенезі, так і в онтогенезі;
- в) зміст відчуттів визначається не лише зовнішніми подразниками, але й мисленням;
- г) між чуттєвим досвідом та понятійним мисленням існує взаємодія.

75. Яке з тверджень характеризує позицію раціоналізму?

- а) єдине джерело пізнання – інтуїція;
- б) джерелом пізнання є досвід;
- в) джерелом пізнання є розум;
- г) джерелом пізнання є відчуття;
- д) джерелом пізнання є розум і відчуття.

76. У якому судженні виражена точка зору емпіризму?

- а) теоретичне мислення – головне джерело знань;
- б) теоретичне мислення не може виходити за межі досвіду;
- в) теоретичне мислення здатне виходити за межі досвіду;
- г) теоретичне мислення пов'язане з емпіричним пізнанням.

77. Які концепції істини виділяються у сучасній філософії?

- а) концепція відносності;
- б) концепція відповідності;
- в) концепція достовірності;
- г) концепція когерентності;
- д) концепція прагматичності.

78. Які з наведених суджень правильні?

- а) істина – це відповідність знання об'єкту;
- б) істина – це ті знання, що є корисними для людини;
- в) істина – це ті знання, які можуть бути перевірені соціально-історичною практикою;
- г) істинність – вища цінність пізнання.

79. Оскільки істина не залежить від суб'єкта, що пізнає, вона:

- а) абстрактна;
- б) об'єктивна;
- в) суб'єктивна;
- г) абсолютна.

80. Які з наведених суджень, на вашу думку, правильно відображають співвідношення науки і моралі:

- а) наукові положення не можуть оцінюватися з погляду етики;
- б) досягнення науки не можуть бути аморальними;
- в) наукові теорії можуть бути як моральними, так і аморальними;
- г) все, що об'єктивне і істинне, те моральне;
- д) моральна оцінка відноситься тільки до використання наукових положень.

81. Вкажіть, у якому із суджень знайшла відображення точка зору антисцієнтизму?

- а) наука — джерело прогресу людського суспільства;
- б) наукові досягнення можуть бути використані як на благо, так і на шкоду людям;
- в) - наука в сучасних умовах стала ворожою людині, веде до дегуманізації суспільства, до перетворення наукових відкриттів у пануючу над людиною силу.

82. Вкажіть, у яких із суджень знайшла відображення точка зору сцієнтизму?

- а) наука — джерело прогресу людського суспільства;
- б) наукові досягнення можуть бути використані як на благо, так і на шкоду людям;
- в) наука в сучасних умовах стала ворожою людині, веде до дегуманізації суспільства, до перетворення наукових відкриттів у пануючу над людиною силу.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1.Базова:

- 1.Петрушенко В. Л. Філософія : навч. посібник. 5-е вид., стереотип. Львів: Новий Світ-2000, 2011. 504 с.
- 2.Генон Р. Криза сучасного світу. Вид-во: Пломінь, 2020. 212 с.
3. Причепій Є.М. Філософія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. 2.вид., випр., доп. К.: Альма матер, 2007.
4. Головащенко І. О. Філософія : навч. посіб. / І. О. Головащенко. Вінниця : ВНТУ, 2016. 200 с.
5. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / За ред. Л.В. Губерського. К.: Знання, 2009.
6. Андрущенко В. П., Губерський Л. В., Михальченко М. І. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія. К. : 2016. 552 с.
- 7.Дахній А.Нариси історії західної філософії ХІХ-ХХ ст. Вид-во: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 488 с.

3. Допоміжна:

- 1.Лютий Т. Пригоди філософських ідей Західного світу (від давнини до сучасності). К.: Темпора, 2019. 384 с. з іл.
- 2.Пролеєв С.Влада і суспільство: постмодерна перспектива. Вид-во: Дух і Літера, 2021, 360 с.
- 3.Глобалізація і культурна ідентичність. Український вимір. Вид-во: Наукова Думка, 2018. 277 с.
- 4.Історія української філософії: Навчальний посібник / Русин М. Ю., Огородник І. В. та ін. К.: ВПЦ «Київський університет», 2008.
- 5.Філософія: світ людини. Курс лекцій: навч. посібник / В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Н.В. Хамітов та ін. К.: Либідь, 2003.
- 6.Глобалізація і культурна ідентичність. Український вимір. Вид-во: Наукова Думка, 2018. 277 с.

ТЕМА 9. ЛЮДИНА ТА ЇЇ БУТТЯ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ. ЦІННОСТІ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ ТА СУСПІЛЬСТВА

ПЛАН

1. Проблематичність людського буття. Життя, буття та існування як характеристики людини.
2. Проблема походження людини: суперечка еволюціонізму та креаціонізму.. Діяльність та екзистенціали людського буття. Структура людської діяльності та сутнісні сили людини.
3. Співвідношення у людини природного, соціального, персонального та трансцендентного.
4. Вихідні цінності людського буття. Проблема смерті, безсмертя та сенсу життя людини.

5. Філософія історії в системі світоглядних форм історичного процесу.
6. Проблема спрямованості історії. Історичний процес як реальність. Суб'єкт, рушійні сили, умови та чинники історичного процесу. Роль особи в історії.
7. Онтологія соціального. Основні підходи у тлумаченні соціального.
8. Співвідношення суспільства і природи. Людина і суспільство.
9. Онтологічний статус культури. Ознаки культури. Провідні тенденції неklasичної культури. Культурний постмодерн. Образ плуральності культурних світів.
10. Цивілізація. Ознаки цивілізації. Взаємозв'язок культури та цивілізації. Глобальні проблеми сучасної цивілізації.
11. Ціннісні орієнтації людини.
12. Історичний розвиток філософських уявлень про цінності.
13. Цінності у структурі соціуму. Ієрархія цінностей людського буття. Цінності як ядро світоглядної проблематики.

ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВІ ЗАВДАННЯ

1. Якими чинниками, на Вашу думку, обумовлено розмаїття моделей людини в історії філософії? Аргументуйте свою відповідь.
2. Охарактеризуйте образ людини в античній філософії.
3. Зіставте образ людини в античній та середньовічній філософії.
4. Зіставити середньовічну модель людини та образ людини в епоху Відродження.
5. Охарактеризуйте основні напрямки розробки проблеми людини в сучасній філософії.
6. Охарактеризуйте проблему взаємодії біологічного та соціального в людині.
7. Розкрийте співвідношення понять: “індивід”, “індивідуальність”, “особистість”.
8. Проаналізуйте суперечливий характер свободи, спираючись на роботу Е.Фромма “Втеча від свободи”. Розкрийте психологічні механізми втечи від свободи.
9. Проаналізуйте зміст і співвідношення понять “соціальна роль” та “соціальний статус”. Поясніть, що таке соціалізація особистості, які її етапи та механізми реалізації.
10. Дайте характеристику психологічних типів, що їх виділяє К.Юнг (за роботою К.Юнга “Психологические типы»)
11. Проаналізуйте, які проблеми є предметом дослідження філософії історії як особливої філософської дисципліни.
12. Зіставте різні концепції сутності історичного процесу та спрямованості історії, що склалися в історії філософії.
13. Обгрунтуйте, чому, на Вашу думку, саме у ХХ столітті набула поширення синергетична концепція суспільного розвитку.
14. Проаналізуйте, в чому сутність раціоналістичного трактування суспільного прогресу. Чому ця концепція є панівною в епоху Нового часу?

15. Наведіть приклади прояву суперечливості сучасного поступу людства.
16. Дайте порівняльну характеристику формаційного і цивілізаційного підходів до історії.
17. Проаналізуйте можливості і небезпеки генної інженерії та клонування
18. Дайте етичну оцінку перспектив розвитку трансплантології.
19. Поясніть, що має на увазі О.Шпенглер під визначенням цивілізації як “смерті культури”.
20. Проаналізуйте основні форми суспільного життя.
21. Охарактеризуйте найбільш впливові школи соціопсихології.
22. Зіставте позиції фаталізму та волюнтаризму щодо розуміння історичного процесу.
23. Проаналізуйте специфіку дії суспільних законів.
24. Зіставте поняття “свобода людини” та “економічна свобода”.

ТЕМАТИКА ДОПОВІДЕЙ ТА РЕФЕРАТІВ

1. Буття, життя та існування як характеристики людини.
2. Ієрархічна будова характеристик та проявів людського буття.
3. Проблема виникнення людини в її сучасному окресленні.
4. Екзистенція людини та її екзистенціали.
5. Найважливіші особливості людської діяльності. Діяльність та самодіяльність.
6. Поняття особи та особистості. Роль особи в історії.
7. Ціннісні аспекти людського буття.
8. Поняття та різновиди свободи. Свобода як цінність.
9. Проблема людського безсмертя: різні виявлення та спекти.
10. Людина в пошуках сенсу буття та власного життя.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Гуманізм – це:

- а) визнання цінності людини, її права на свободу, розвиток;
- б) право людини на щастя та прояв власних здібностей;
- в) реалізація принципів рівності, свободи та справедливості.

2. Які з наведених положень відповідають уявленням середньовічних філософів про походження зла у світі?

- а) зло вкорінене в гріховній природі людини;
- б) Бог, створивши наш світ, створив в ньому і зло для того, щоб карати людей за гріхи;
- в) від людини в цьому світі нічого не залежить, отже, вона не повинна відповідати за свої вчинки;
- г) причиною зла є сама людина, котра робить вибір на користь тілесного, матеріального, а не духовного, божественного;
- д) людина є “богорівною” істотою, найдосконалішою з її творинь, а тому

вона нездатна чинити зло.

3. Вкажіть правильне судження:

- а) Визначальний вплив на поведінку людини здійснюють інстинкти.
- б) Людина є біологічною істотою за змістом свого існування, соціальною - за формою задоволення своїх біологічних потреб.
- в) Людина - це соціальна істота, біологічні фактори не впливають на її поведінку.
- г) Людина - це біосоціальна істота.

4. Яка відповідь буде правильною?

- а) Індивід і особистість – поняття тотожні.
- б) Індивід – антропологічне поняття, а особистість – соціальне.
- в) Людина стає особистістю, коли оволодіває культурою і мораллю.
- г) Чим більше поведінка людини відповідає вимогам суспільства до неї, тим більш розвинутим є в неї особистісне начало.

5. Що є головним фактором антропосоціогенезу?

- а) праця;
- б) мова;
- в) відмова від “зоологічного індивідуалізму”;
- г) здатність перетворювати оточуюче середовище, а не тільки пристосовуватись до нього;
- д) свідомість.

6. Які концепції розуміння природи людини можна віднести до біологізаторських?

- а) соціобіологія;
- б) марксизм;
- в) неотомізм;
- г) ніцшеанство;
- д) расизм;
- е) соціал-дарвінізм.

7. К.Маркс запропонував свою формулу сутності людини. Яка вона?

- а) розумна істота, здатна до праці;
- б) тварина, яка вміє виробляти знаряддя праці;
- в) сукупність суспільних відносин;
- г) наявність мислення та мови;
- д) дуалізм душі та тіла.

8. Який філософський напрямок запропонував замінити класичну філософію сутності людини на філософію людського існування?

- а) середньовічна схоластика;
- б) неопозитивізм;
- в) прагматизм;
- г) фрейдизм;
- д) екзистенціалізм;
- е) філософська антропологія;
- ж) філософія життя.

9. У чому суть трудової теорії походження людини?

- а) людина є істота погранична – вона породжена природою;
- б) вирішальним фактором виникнення людини виступає природний добір;
- в) праця, яка існувала до людини, створила людину;
- г) людина є продуктом праці, і сама праця виникає в процесі становлення людини.

10. Назвіть суттєві ознаки людини ?

- а) вміння виготовляти знаряддя праці;
- б) вміння виготовляти знаряддя праці з допомогою знарядь;
- в) запрограмований характер життєдіяльності;
- г) потреби;
- д) інтереси;
- е) свідомо-вольова діяльність;
- ж) моральні заборони.

11. Які з наведених тверджень виражають точку зору прихильників соціобіологічної теорії?

- а) біологічне в людині служить передумовою соціальної сутності;
- б) соціальна поведінка людини має біологічну основу;
- в) людина являє собою біосоціальну сутність;
- г) соціальне в людині передається через гени;
- д) людина - біосоціальна істота.

12. Які з наведених тверджень виражають точку зору прихильників соціальної сутності людини?

- а) на зміну біологічної еволюції прийшов соціальний розвиток;
- б) існує лише одна сутність – соціальна, яка проявляється через здатність створювати культуру;
- в) сутність людини - конкретно-історична, вона змінюється разом з історичним часом;
- г) сутність людини - абстрактна, незмінна, обумовлена родовим генофондом;
- д) людина - біологічна істота, життєдіяльність якої визначається не лише соціальними, а й біологічними законами.

13. Що означає поняття індивідуальності у філософії особистості?

- а) своєрідність, особливість, неповторність, гармонійність, “самість” людини;
- б) цілісність як одиничних, так і загальних, як природних, так і суспільних властивостей;
- в) унікальну неповторність особливо обдарованих людей;
- г) прояв суверенності в індивіді;
- д) самобутнє існування будь-якого індивіда.

14. Які із означених характеристик можна віднести до особистості?

- а) особистість - це будь-яка людина, яка має свою індивідуальність;
- б) особистість - це індивідуальна людина як суб’єкт суспільного життя, носій здібностей, потреб, інтересів, вчинків;
- в) поняття особистості фіксує лише суспільні риси людини;
- г) не кожна людина може бути визнаною як особистість, а лише видатні люди є особистостями;
- д) особистість тим значніша, чим більше їй притаманні загальнолюдські

характеристики.

15. Який смисл закладено в цьому висловленні: ”Прирівняй свої домагання до нуля, і цілий світ буде біля твоїх ніг”:

- а) повна відмова від будь-якого благополуччя;
- б) задоволеність тим, що є;
- в) чим менше у тебе бажань, тим більше ти вільний;
- г) щастя - це не те, що біля твоїх ніг, а те, що в твоїй голові;
- д) якщо ти володієш собою, то ти досягнеш успіху.

16. Які із названих елементів характеризують соціальні якості людини?

- а) соціально визначена мета її діяльності;
- б) соціальний статус, який вона займає, та соціальна роль, яку вона виконує;
- в) здібності та задатки до діяльності;
- г) певний тип темпераменту;
- д) рівень освіти;
- е) соціально-психологічні особливості;
- ж) активність та рівень самостійності в прийнятті рішень.

17. У процесі соціалізації індивіда виділяють певні фази. Вкажіть, які це фази?

- а) соціальна інтеграція;
- б) соціальна ідентифікація;
- в) соціальна сублімація;
- г) соціальна адаптація;
- д) соціальна самоактуалізація;
- е) соціальна інформація.

18. Що означає поняття “екстраверт”?

- а) людина, яка має стійкі інтереси;
- б) людина неврівноважена, агресивна;
- в) людина, яка зорієнтована всередину себе;
- г) екстравагантна людина;
- д) людина, яка зорієнтована на зовнішній світ;
- е) людина солідна і терпляча.

19. Кому належить концепція архетипів колективного несвідомого:

- а) З.Фрейду;
- б) Адлеру;
- в) Е.Фромму;
- г) К.Юнгу;
- д) К.Хорні.

20. Хто з філософів є автором вислову: “Що добре? Усе, що зміцнює усвідомлення влади, бажання влади і саму владу людини”?

- а) Ж.-П.Сартр;
- б) Дільтей;
- в) Ф.Ніцше;
- г) А.Бергсон.

21. Хто з філософів запропонував формулу сутності людини як сукупності усіх суспільних відносин?

- а) Л.Фейербах;
- б) Г.Гегель;
- в) К.Маркс;
- г) І.Фіхте.

22. Хто з мислителів в якості основних структурних елементів психіки розглядав такі поняття як “Я”, “Воно”, “Над-Я”?

- а) К.Юнг;
- б) Е.Фромм;
- в) К.Лейбніц;
- г) З.Фрейд;
- д) І.Фіхте.

23. Яке з наведених тверджень виражає розуміння свободи, притаманне філософії екзистенціалізму?

- а) свобода – це усвідомлена необхідність;
- б) свобода – це повна незалежність від зовнішнього світу, від будь-кого з людей;
- в) рамки своєї свободи визначає сама людина, однак центром її тяжіння є інші люди;
- г) по-справжньому вільною людина може бути лише тоді, коли вона примириться з суспільством.

24. В основі яких дій, явищ лежить так званий “екзистенціальний вакуум”?

- а) бажання творити людям добро;
- б) жах, нудьга;
- в) радість та ейфорія;
- г) наркоманія, злочинність, алкоголізм;
- д) будь-які дії, спрямовані на досягнення особистої вигоди.

25. Що означає поняття «антропогенеза»?

- а) виникнення людини;
- б) сукупність генетичних ознак людини;
- в) відповідає терміну «людський ген»;
- г) загальнолюдська історія;
- д) розділ науки про людину.

26. Основні версії походження людини. Виключити зайве:

- а) створення людини Богом (теологічна концепція) ;
- б) створення людини зусиллям волі (волютаристична концепція) ;
- в) занесення людини (та життя) на Землю із інших світів або планет (інопланетна версія);
- г) виникнення людини внаслідок реалізації якоїсь фундаментальної космічної програми (версія антропного принципу в будові Всесвіту);
- д) виникнення людини внаслідок якоїсь фатальної помилки в ході природно-космічних процесів (концепція тупикової гілки еволюції) ;
- є) виникнення людини шляхом еволюції форм життя (еволюційна концепція).

27. Як співвідносяться поняття «людина» й «особистість»?

- а) це тотожні поняття;
- б) людина - це антропологічне поняття, особистість - соціальне;
- в) людина є складовою біосфери, особистість є складовою суспільства;
- г) людина стає особистістю, коли опановує культуру й мораль;
- д) все перелічене.

28. Коли з'явилося поняття «особистість» як характеристика людини?

- а) у міфологічному світогляді;
- б) в античній філософії;
- в) у середньовічній схоластиці;
- г) у філософії Ренесансу й Просвітництва;
- д) у марксистській філософії;
- є) у сучасній соціології.

29. Чим можна пояснити асоціальну поведінку у суспільстві, зокрема, злочинну особистість?

- а) перевагою біологічних інстинктів;
- б) регіональними, територіальними факторами;
- в) генетичними особливостями;
- г) психофізіологічними особливостями;
- д) соціальним середовищем;
- є) усе перелічене.

30. Чим є цінності в структурі особистості?

- а) цінності визначають сенс життя й призначення людини;
- б) цінності - фактор детермінації поведінки особистості;
- в) цінності - передумова самореалізації й самовдосконалення, фактор спілкування й об'єднання людей у соціальні й ін. групи;
- г) усе перелічене.

31. Гносеологія це:

- а) структура мислення;
- б) теологічне вчення;
- в) теорія пізнання;
- г) раціональний спосіб пізнання.

32. Агностицизм – це вчення, яке:

- а) піддає сумніву досягнення об'єктивної істини;
- б) заперечує можливість пізнання об'єктивного світу;
- в) обмежує роль науки лише пізнанням явищ;
- г) усе перелічене.

33. Гносеологічною не є позиція:

- а) гносеологічного оптимізму;
- б) плюралізму;
- в) агностицизму;
- г) скептицизму.

34. Виключити із характеристики пізнання помилкове судження.

Пізнання – це:

- а) процес здобування знань, створення образів, моделей теорій реальності;
- б) прагнення оволодіти реальністю, проникнути в її приховані підвалини

- в) процес відтворення образів уяви;
- г) бажання досягнути найважливішого, найбільш позитивного для людини стану досконалості.

35. До рівнів пізнання не належать:

- а) чуттєвий;
- б) прагматичний;
- в) синтезувальний;
- г) раціонально—логічний.

36. До форм пізнання не належать:

- а) відчуття;
- б) сприйняття;
- в) уявлення;
- г) поняття;
- д) судження;
- є) умовиводи;
- ж) експеримент;
- з) досвід;
- і) практика;
- й) належить усе перелічене.

37. Представниками агностицизму були:

- а) Гегель;
- б) Декарт;
- в) Платон;
- г) Аристотель;
- д) Кант.

38. За своїм найпершим значенням пізнання це:

- а) продукування інформації;
- б) процес взаємодії свідомості та дійсності, результатом якого є знання та уявлення;
- в) взаємодія суб'єкта та об'єкта;
- г) усе вище перелічене.

39. Філософське розуміння пізнання передбачає:

- а) продукування інформації;
- б) прагнення за допомогою знань оволодіти певною дійсністю;
- в) можливість для людини досягнути найважливішого та найзаповітнішого у своєму житті;
- г) усе вище перелічене.

40. "Знання - це пригадування" (анамнез). Метод анамнезу – метод сходження до ідей, до загального не шляхом узагальнення часткового і одиничного, а шляхом пробудження в душі забутого знання, знаходження його в ній. Найголовнішим у методі анамнезу є мистецтво логічного мислення, філософської бесіди, питань і відповідей. Назвіть автора цього методу:

- а) Платон;
- б) Аристотель;

- в)Сенека;
- г)Гегель;
- д)Кант.

41. До основних загальнологічних методів пізнання не належать:

- а)індукція
- б)дедукція;
- в)вербалізація;
- г)аналогія.

42. До основних теоретичних методів пізнання не належать:

- а)ідеалізація;
- б)аксіоматичний метод;
- в)аксіологічний метод;
- г)гіпотетико-індуктивний метод.

43. До основних форм чуттєвого пізнання не належать:

- а)відчуття;
- б)судження;
- в)сприйняття;
- г)уявлення.

44. До основних логічних форм пізнання не належать:

- а)поняття;
- б)досвід;
- в)судження;
- г)умовивід.

45. Із наведеного нижче переліку понять оберіть ті, які можна зарахувати до методів емпіричного пізнання:

- а) індукція та дедукція;
- б) аналіз і синтез;
- в) спостереження, вимірювання, експеримент;
- г) системно-структурний аналіз.

46. Укажіть, яке із суджень є істинним:

- а)кожний, хто визнає «річ у собі», є агностиком;
- б) кожен агностик визнає «річ у собі».

47. Які з наведених нижче афористичних висловлювань виражають позицію агностицизму:

- а) чим більше пізнаємо, тим менше знаємо;
- б) шляхи Господні несповідимі;
- в) я знаю, що нічого не знаю;
- г) не можна досягнути неосяжне;
- д) жодне з висловлювань не виражає позицію агностицизму.

48. Які з наведених нижче суджень виражають вічні істини:

- а) всі люди смертні;
- б) перша світова війна почалася в 1914 році;
- в) матерія первинна, свідомість вторинна;
- г) в одному кілометрі 1000 метрів.

49. Яку відповідь на питання про те, що є джерелом пізнання, дає раціоналізм:

- а) єдиним джерелом пізнання є інтуїція;
- б) джерелом пізнання є досвід;
- в) джерелом пізнання є розум;
- г) джерелом пізнання є відчуття;
- д) джерелом пізнання є розум і відчуття
- є) джерело пізнання світу - апріорні категорії розуму.

50. Яке судження є істинним:

- а) всі сенсуалісти - матеріалісти;
- б) деякі сенсуалісти - матеріалісти;
- в) сенсуалісти можуть бути як матеріалістами, так й ідеалістами;
- г) ідеалісти можуть бути сенсуалістами;
- д) всі матеріалісти є сенсуалістами.

51. Яке судження виражає позицію наївного матеріалізму:

- а) наші відчуття є подібними до речей;
- б) відчуття - абсолютні копії речей матеріального світу;
- в) відчуття й сприйняття не мають ніякої подібності з матеріальними об'єктами;
- г) відчуття й сприйняття є образами речей;
- д) відчуття й сприйняття відповідають речам;
- є) відчуття несуть інформацію про властивості й структуру предметів і явищ матеріального світу.

52. Яке судження виражає позицію релятивізму:

- а) істина - це знання, завжди одне і те ж в різних обставинах;
- б) усяка істина тільки абсолютна;
- в) всі наші знання відносні, у них немає нічого абсолютного;
- г) у кожній відносній істині є елементи абсолютної;
- д) істинність будь-якого положення має межі.

53. Серед нижче наведеного переліку суджень виділіть прагматичне:

- а) істина - це те, що продукує досвід;
- б) істина - це знання, з яким усі згодні;
- в) істина - це знання, що веде до досягнення мети;
- г) істина - це правильне відображення дійсності у свідомості.

54. Серед нижче наведеного переліку суджень виділіть конвенціоналістське:

- а) істина - це те, що продукує досвід;
- б) істина - це знання, з яким усі згодні;
- в) істина - це знання, що веде до досягнення мети;
- г) істина - це правильне відображення дійсності у свідомості.

55. Яка із нижче наведеного переліку основних концепцій істини є зайвою:

- а) відповідності знань та уявлень дійсності (кореспондентська);
- б) конвенціональна;
- в) прагматична;
- г) регулятивна.

56. У якому судженні виражена точка зору емпіризму?

- а) теоретичне мислення - головне джерело знання;
- б) теоретичне мислення не може виходити за межі досвіду;
- в) теоретичне мислення здатне виходити за межі досвіду.

57. Що у філософії визначають як цілеспрямовану діяльність, яка створює принципово нові і соціально значущі матеріальні та духовні цінності?

- а) творчість;
- б) праця;
- в) істина;
- г) практика.

58. Що у філософії визначають як специфічну форму взаємодії суб'єкта й об'єкта, кінцевою метою якої є розробка моделей, програм, спрямованих на освоєння об'єкта відповідно до потреб суб'єкта?

- а) практика;
- б) праця;
- в) істина.

59. Що у філософії визначають як міру людського у людині?

- а) гуманність;
- б) простота;
- в) сердечність.

60. Якою філософською категорією позначають такий перехід від старої якості до нової, за якого певні риси старої якості входять у нову якість?

- а) зняття (діалектичне заперечення);
- б) релятивність;
- в) догматизація;
- г) детермінація.

61. Яка філософська категорія відображає відносність істини?

- а) релятивність;
- б) константність;
- в) системність

62. Філософія історії як особливий напрям знання являє собою:

- а) загальну, тобто всесвітню історію;
- б) застосування філософських понять до розгляду процесів історії;
- в) осмислення вихідних засад, сенсу та спрямування історії;
- г) дослідження метафізичних засад історії;
- д) окреслення можливостей пізнання історії;
- є) усе перелічене.

63. Основні підходи до розуміння сутності історії – це:

- а) історія - це сукупність подій та фактів, що відбулись у минулому;
- б) історія - це проекція сучасності на минуле;
- в) історія - це визначення сучасного стану речей попередніми процесами людської життєдіяльності;
- г) в історії кожна подія є автономною і самодостатньою, тобто вона постає явищем онтології, а не результатом еволюційних змін;

є) усе перелічене.

64. До проблем філософії історії не належить:

- а) виділення основних епох історії;
- б) оцінка ролі економічних чинників історії;
- в) окреслення ролі особи в історії;
- г) аналіз впливу психології на хід історії;
- д) дослідження механізмів державного управління.

65. Історичний процес має чітке цільове спрямування. Це є типова позиція:

- а) античної філософії;
- б) середньовічної філософії;
- г) ніцшеанства.

66. Рушійні сили історії це:

- а) природні (географічні, кліматичні, геофізичні) впливи;
- б) космічні (сонячна енергія, планетарні процеси) впливи;
- в) сукупність внутрішніх протиріч історичного процесу;
- г) усе перелічене.

67. Кому з мислителів належить ідея „пульсації” історії, як вічного вогню, що то згасає, то розгоряється:

- а) Гадамеру;
- б) Гесіоду;
- в) Геракліту;
- г) Геродоту.

68. Теорію коловороту історичних процесів розробляли:

- а) Маркс;
- б) Шпенглер;
- в) Гегель;
- г) Вольтер.

69. Теорію прогресивного розвитку історичних процесів запроваджував:

- а) марксизм;
- б) ніцшеанство;
- в) екзистенціалізм;
- г) позитивізм.

70. Згідно з концепцією фаталізму перебіг історії залежить від:

- а) людини як біологічної істоти;
- б) факторів, що знаходяться поза людиною;
- в) від випадкового збігу обставин;
- г) від людини як соціальної істоти.

71. Згідно з концепцією волюнтаризму перебіг історії залежить:

- а) від кожної особистості;
- б) від великої особистості;
- в) від природних циклів;
- г) від випадкового збігу обставин.

72. Суспільство – це:

- а) сукупність людей, що проживають разом;

- б) сукупність людей, пов'язаних здійсненням процесів життєдіяльності;
- в) сукупність людей, що поєднані спільною територією проживання;
- г) сукупність органів, інститутів та установ, що регулюють життя людей.

73. Відмінність між суспільством та природою полягає у тому, що:

- а) суспільство виникає і функціонує в середині природно-космічного процесу, а тому суспільні явища не можуть не узгоджуватись із його загальними законами;
- б) суспільство постає продовженням природно-космічного процесу;
- г) суспільні процеси орієнтуються на такі цінності, смисли та мотиви, які не мають натуралізованої форми виявлення;
- д) суспільство, і природа існують реально, тобто вступають у зв'язки;
- є) матеріал природних та суспільних явищ за вихідними складовими є однаковим, тобто ті ж самі атоми, елементарні частинки, енергетичні носії функціонують як в природі, так і в суспільстві.

74. Спільне між суспільством і природою проявляється у тому, що:

- а) дії природних законів в межах суспільства втрачають свою однозначну імперативність, можуть тут або міняти спрямування своїх проявів, або взагалі блокуватися;
- б) суспільні процеси орієнтуються на такі цінності, смисли та мотиви, які не мають натуралізованої форми виявлення;
- в) темпи зміни суспільних явищ значно перевищують зміни природи;
- г) суспільство виникає і функціонує в середині природно-космічного процесу, а тому суспільні явища не можуть не узгоджуватись із його загальними законами

75. Що найбільшою мірою визначає суспільний прогрес?

- а) рівень волі й демократії в суспільстві;
- б) рівень розвитку продуктивних сил;
- в) рівень інтелектуального розвитку суспільства;
- г) рівень життєвого благополуччя в суспільстві.

76. Яка галузь філософії є вченням про цінності?

- а) аксіологія;
- б) праксеологія;
- в) квієтизм;
- г) герменевтика.

77. В соціології особистості соціальний статус визначає права та обов'язки особистості, а що визначає соціальна роль?

- а) сценарії дій, які заготовлені для певних видів професій;
- б) "домашні заготовки" готової відповіді на нештатні ситуації;
- в) сукупність норм, що детермінують поведінку людини в залежності від статусу;
- г) сукупність норм, що обумовлюють діяльність людини в залежності від соціальної позиції;
- д) динамічний аспект статусу.

78. Хто із філософів вважав, що суспільство є результатом укладеного між індивідами договору?

- а) Т.Гоббс;
- б) Августин;

- в) Дж. Локк;
- г) Монтеस्क'є;
- д) Ж.Ж. Руссо;
- е) І. Кант;

79. Хто з видатних мислителів ХІХ століття сформулював закон “трьох стадій пізнання суспільства”?

- а) Спенсер;
- б) Конт;
- в) Ніцше;
- г) Маркс;
- д) Гегель.

80. У чому полягає специфіка суспільних законів?

- а) дія цих законів не залежить від бажань людей;
- б) суспільні закони діють суб'єктивно;
- в) суспільні закони об'єктивні, але люди можуть на них впливати;
- г) ці закони об'єктивні, але реалізуються вони через свідому діяльність людей;
- д) це закони-тенденції, які дають загальне бачення суспільного процесу.

81. Економічне життя суспільства включає:

- а) економічні відносини;
- б) відносини між соціальними групами, народами, індивідами;
- в) особливу форму буття людей, яка складається з діяльності по виробництву, споживанню і передачі духовних цінностей;
- г) духовну діяльність;
- д) політичні ідеї, теорії, програми;
- е) господарство та його галузі;
- ж) економічні програми.

82. Що є визначальним, з точки зору натуралістичної концепції, у суспільному розвитку?

- а) матеріальне виробництво;
- б) географічні умови;
- в) демографічні фактори;
- г) біологія людини;
- д) психофізіологічні фактори.

83. Об'єктивні умови в суспільних процесах – це:

- а) умови, які детермінують діяльність людей і не залежать від їх свідомості;
- б) природні та історичні умови;
- в) лише історичні умови як продукт діяльності всіх поколінь людей;
- г) лише ті природні умови, які розкривають об'єктивний зв'язок людей з зовнішнім природним середовищем.

84. Яка релігійна течія, на думку М.Вебера, мала вирішальне значення для формування “духу капіталізму”?

- а) православ'я;
- б) католицизм;
- в) протестантизм.

85. Які із названих нижче проблем є проблемами філософії історії?

- а) проблема спрямованості історії;
- б) проблема співвідношення біологічного та соціального в людині;
- в) проблема співвідношення об'єктивних та суб'єктивних факторів суспільного розвитку;
- г) проблема пізнаваності світу;
- д) проблема єдності історичного процесу.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1.Базова:

- 1.Петрушенко В. Л. Філософія : навч. посібник. 5-е вид., стереотип. Львів: Новий Світ-2000, 2011. 504 с.
- 2.Генон Р. Криза сучасного світу. Вид-во: Пломінь, 2020. 212 с.
3. Причепій Є.М. Філософія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. 2.вид., випр., доп. К.: Альма матер, 2007.
4. Головащенко І. О. Філософія : навч. посіб. / І. О. Головащенко. Вінниця : ВНТУ, 2016. 200 с.
5. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / За ред. Л.В. Губерського. К.: Знання, 2009.
6. Андрущенко В. П., Губерський Л. В., Михальченко М. І. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія. К. : 2016. 552 с.
- 7.Дахній А.Нариси історії західної філософії ХІХ-ХХ ст. Вид-во: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 488 с.

2.Допоміжна:

- 1.Лютий Т. Пригоди філософських ідей Західного світу (від давнини до сучасності). К.: Темпора, 2019. 384 с. з іл.
- 2.Пролєєв С.Влада і суспільство: постмодерна перспектива. Вид-во: Дух і Літера, 2021, 360 с.
- 3.Глобалізація і культурна ідентичність. Український вимір. Вид-во: Наукова Думка, 2018. 277 с.
- 4.Історія української філософії: Навчальний посібник / Русин М. Ю., Огородник І. В. та ін. К.: ВПЦ «Київський університет», 2008.
- 5.Філософія: світ людини. Курс лекцій: навч. посібник / В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Н.В. Хамітов та ін. К.: Либідь, 2003.
- 6.Глобалізація і культурна ідентичність. Український вимір. Вид-во: Наукова Думка, 2018. 277 с.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ТА ВАРІАНТИ ВІДПОВІДЕЙ НА НИХ

1. Чи є серед філософських систем такі, які не можна визначити ані як матеріалістичні, ані як ідеалістичні?

– Немає. Філософія може бути лише або матеріалістичною, або ідеалістичною, оскільки першоначалом (первинним) може бути або матеріальне (природа) або ідеальне (свідомість, дух).

2. Чи можна агностицизм розглядати як форму ідеалізму?

– Так. Усі суб'єктивні ідеалісти (Берклі, Юм, Кант) були агностиками, а серед матеріалістів агностиків немає.

3. Чи є агностики серед матеріалістів?

– Немає. Агностики заперечують об'єктивне існування речей, явищ і процесів, а матеріалісти визнають об'єктивність світу, природи.

4. На якій підставі платонізм вважається однією з перших в історії філософії формою об'єктивного ідеалізму?

Як відомо, однією з перших в історії філософії формою об'єктивного ідеалізму був платонізм, учення давньогрецького філософа Платона. Згідно з його теорією, саме ідеї утворюють справжнє, істинне буття. Ідеальний світ — це світ вічних, незмінних сутностей, залежно від яких існує решта речей. Своє буття речі дістають завдяки їх причетності до ідей. Натомість матеріальний світ мінливий, плинний, усе тут народжується і вмирає, ніщо тут — закономірний кінець. Отже, завдяки своїй матеріальності цей світ причетний до небуття, основу ж його буття становить інший, ідеальний світ. Через ідеї речі набувають певної форми, вигляду (ідея буквально означає ейдос, образ), ідеї вносять у матеріальний світ усталеність, порядок, закон. Вони утворюють вічну і незмінну природу речей, і лише завдяки цим ідеям речі зберігають свою тотожність і цілість. А це означає, що завдяки ідеям вони не тільки перебувають (тривають у бутті), а й стають предметами мислення. Не тільки мислити, а й просто іменувати речі можна, лише спираючись на їх ідеальний зміст.

З боку своєї матеріальності речі сприймаються відчуттями, а тому матеріальний світ — це світ чуттєвий, з боку ж своєї ідеальної сутності вони сприймаються розумом, тому ідеальний світ — це світ умоглядний. За Платоном, ми лише за допомогою розуму пізнаємо ідеальну основу і суть речей. Заперечуючи в одному з діалогів своєму опонентові, Антисфену, який доводив, що ідеї не існують, бо ми не сприймаємо їх чуттєво ("Лошицю бачу, а лошадность — ні!" — казав він), Платон не без гумору зауважував: бо "очі в тебе є, а розуму немає".

Платонізм став своєрідним символом об'єктивного ідеалізму, а його різні форми, до певної міри, можна розглядати як форми самого ідеалізму. Хоча, звичайно, в різні історичні епохи ідеалістична філософія набувала досить-таки різноманітних форм, які суттєво відрізнялися від класичного платонізму.

5. Чи існував ідеалізм до Платона?

До Платона певні елементи філософського ідеалізму містилися в теорії чисел Піфагора і Філолая, у вченні про буття-мислення Парменіда, в понятті Нусу (розуму) Анаксагора, а також в етичній теорії Сократа.

6. У чому відмінність між епістеміологічним та метафізичним ідеалізмом?

Суть епістеміологічного ідеалізму полягає у твердженні, що розум у його пошуках істини здатен осягати лише те, що має духовний, ідеальний характер, або що реальність об'єктів полягає лише в тому, що надається сприйняттю.

Метафізичний ідеалізм натомість прагне визначити останню або істинну реальність, взяту саму по собі. Не тільки у її відношенні до нас (до суб'єктів пізнання), а й у відношенні до себе. Проте це розрізнення умовне, оскільки теорія пізнання завжди спирається на певні припущення онтологічного характеру, а метафізика будується на певній гносеологічній основі. З гносеологічного погляду, приміром, об'єктивний ідеалізм, як правило, тяжіє до раціоналізму, оскільки пізнання істини як світу уможливлених речей він пов'язує саме з діяльністю розуму. Натомість суб'єктивний ідеалізм Берклі своєю гносеологічною основою мав сенсуалізм.

7. Що є головним в розрізненні об'єктивного і суб'єктивного ідеалізму?

Головними в розрізненні об'єктивного і суб'єктивного ідеалізму є міркування метафізичного характеру. Відмінність між ними залежить передусім від розуміння тієї останньої реальності, яка визначає істинну природу всього суцього. Якщо суб'єктивний ідеалізм редукує будь-яке існування до форм діяльності суб'єкта, мислячого духу, то об'єктивний ідеалізм визнає існування незалежної від суб'єкта об'єктивної реальності, але визначає її сутність як ідеальну або духовну.

Класична форма суб'єктивного ідеалізму, як відомо, була створена англійським філософом XVIII ст. Дж. Берклі. Свій ідеалізм він будував переважно на ґрунті епістемологічних аргументів, хоча висновки його мали цілком онтологічний характер. До суб'єктивного ідеалізму можна також віднести філософію німецького філософа Й. Г. Фіхте.

Що ж до об'єктивного ідеалізму, то свій початок він веде з філософії Платона, ідеалізм якого на відміну від попередників мав цілком свідомий і послідовний характер. Одним із різновидів об'єктивного ідеалізму в античні часи був аристотелізм, який справив значний вплив на середньовічну філософію. До об'єктивного ідеалізму, як правило, тяжіють також різні

форми релігійної філософії, в тому числі християнської. Об'єктивного характеру ідеалізм набуває в німецькій філософії XVIII ст. (Г.Ляйбніц) і, далі, в системах Шеллінга і Гегеля (XIX ст.).

8. Чи є серед ідеалістів моністи?

– Так. Наприклад, Гегель. Він за єдине начало світу визнавав абсолютну ідею, яка існувала до появи світу і людини, тобто був об'єктивним ідеалістом. Те саме можна сказати і про об'єктивного ідеаліста Платона, який за першоначало (первинне) брав світ ідей. Принцип ідеалістичного монізму спирається на первинність ідеального і розглядає матеріальний світ як вторинний, похідний.

9. Чи визнає суб'єктивний ідеалізм існування матеріального світу незалежно від відчуттів і розуму людини?

– Ні. Суб'єктивний ідеалізм (Берклі, Юм) не визнає об'єктивного існування матеріального світу, бо для нього існує тільки те, що дане людині у її відчуттях, тобто існує тільки те, що сприймається суб'єктом. (Існувати значить бути сприйманим. Берклі). Суб'єктивний ідеалізм відкидав існування матеріального і стверджував, що речі існують остільки, оскільки вони сприймаються відчуттями.

10. Чи змінювався предмет філософії в історії розвитку філософської думки?

– Так. Упродовж всього історико-філософського процесу в центр філософії ставилися (залежно від вимог часу) різні проблеми: походження світу, його сутність (Стародавні Індія, Китай), Космос (Греція), людина (Відродження), людське існування (екзистенціалізм) тощо. Але проблема "людина - світ" виступала як універсальна.

11. Який особливий акцент вносить давньосхідна філософська думка у філософію в цілому?

Насамперед це невтомне прагнення шукати найцінніше у глибинах людського духу, шукати заради самого пошуку. Ця "незацікавлена відстороненість" - вічна таємниця східної філософії. По-друге, парадоксальним виглядає прагнення східної мудрості досягти стану *повного* розчинення індивідуального в загальному, прагнення зануритися в якусь первісну порожнечу, первісну світову тишу. Герман Гессе, німецький письменник і знавець східної думки, окреслював зазначений момент так: "Коли власне "Я" буде цілком подолане й умре, коли змовкнуть у серці всі порухи й пристрасті, тоді має прокинутись заповідне в людському естві, найпотаємніше, що вже перестало бути власним "Я", - прокинетесь велика таїна".

Французький філософ і мислитель XX ст. Жорж Батай відзначав, що це зосередження на порожнечі приводить до ефекту надзвичайної чутливості до

найдрібніших проявів реальності: "Завдяки відірваності від усього, що заторкує відчуття, чуттєвість ця стає настільки внутрішньою, що всілякі рухи ззовні - падіння шпильки або тріск - супроводжуються найсильнішим і далекосяжним відлунням..". Ця велика світова тиша або безмежна ніч нірвани виконують роль піднесення кожної життєвої дрібниці до рівня всесвітньої події. Нарешті, не може не вражати побудова східної думки, яка нібито розчиняє слова, залишаючи нас у полоні чистих сенсів. Наприклад: "Одного разу Чжуану Чжоу наснилося, що він -метелик, метелик, що весело пурхає. Він насолоджувався від усього серця і не усвідомлював, що він Чжоу. Раптом прокинувся, здивувався що він - Чжоу, і не міг зрозуміти: чи снилося Чжоу, що він - метелик, чи метеликові, що він - Чжоу. Це й зветься перетворенням речей...".

12. У чому полягає космоцентризм античної філософії?

Антична філософія була космоцентричною, бо всі філософські школи античності в центр своїх учень ставили поняття космосу. Для античних мислителів природа (космос) поставала як чуттєво-матеріальний абсолют, доцільність, керована душею і розумом, яка існує вічно, перебуває в стані постійного становлення, змін. Знання про природу включаються у систему спеціальної науки — натурфілософії, що вивчає природу як космос в цілому (макрокосмос), природу людини (мікрокосмос) та природу речей оточуючого світу. Певною мірою перші грецькі філософи — фізики, оскільки майже всі їхні твори, аж до Аристотеля, мають здебільшого назву "Про природу". Їх основною проблематикою є тема "архе", першої основи буття, всього існуючого. Стародавньогрецька філософія вбачала у природі не пана і не ворога свого життя, а однорідне з собою, хоча й вище буття.

13. Як трактує процес пізнання Демокріт?

Розкриваючи об'єктивно змістовну логіку пізнання, Демокріт розглядав його як процес сходження від досвіду до теоретичного знання, розпізнавання істинного, коли головним є не кількість знання, а глибина думки, мислення. Саме пізнання він розділяв на темне і дійсне. До темного пізнання Демокріт відносив зір, слух, нюх, смак, дотик. Це пізнання є нижчим ступенем, дає людині знання явищ. Ним можна пізнати тільки те, що утворилося поєднанням атомів і саме по собі є перехідним. Дати дійсне знання, тобто знання сутності, причинних зв'язків, чуттєве пізнання не може. Дійсне знання досягається тільки з допомогою розуму, раціонального мислення, коли в суперечці почуттів і розуму досягається істина, а сам розум може існувати лише завдяки чуттєвому сприйняттю реально існуючих предметів та явищ світу.

Розум Демокріт розглядав як частину душі — сукупності найлегших вогняних атомів, що мають ідеальну, кулясту форму. Функцією душі, на його думку, є не тільки розум, а й воління, бажання, котрі локалізовані в серці. Душа смертна, вона не може існувати без тіла і гине разом з ним. Враховуючи роль і значення духовних процесів у житті людини, Демокріт

наголошував на тому, щоб люди думали серцем, мали в собі як жар розуму, так і вогонь серця.

14. Чи можна вважати Платона сенсуалістом?

– Ні. В теорії пізнання Платон виступав проти сенсуалізму, заявляючи, що знання мають своїм предметом не природу, а духовні сутності. На основі цього він заперечував роль і значення чуттєвого пізнання, вважаючи, що воно дає лише "копії копій" предметів, не тільки не веде до істини, а й ускладнює її пізнання. Воно є вторинним, несуттєвим і, маючи справу з матеріальним світом, інформує нас лише про видиме буття, а не про буття дійсне. Істинним, дійсним є пізнання розумом, яке проникає у світ ідей. Свою теорію пізнання Платон зводив до концепції анамнезису (пригадування), згідно з якою знання виникає внаслідок того, що душа, перебуваючи в світі ідей, пригадує все, що вона там бачила. Знаряддя, яке допомагає пригадувати те, що бачила душа в світі ідей, є діалектика — мистецтво ставити питання до тих пір, доки людина не дасть на них відповідь

15. Чи використовує Платон метод діалектики?

– Так. Діалектика у Платона — це мистецтво ставити питання до тих пір, доки людина не дасть на них відповідь, хоча в більш широкому розумінні Платон розглядав діалектику як логічний метод, з допомогою якого на основі аналізу і синтезу понять відбувається пізнання істинно сутнього — ідеї, рух думки від нижчих понять до вищих. Платон вперше виділяє філософію як самостійну науку, завдання якої — давати людям уяву про світ, пізнання вічної і незмінної ідеї, вищого блага, на основі чого будується певний світогляд, котрий підіймає людину над життєвими потребами.

16. Що спричинило появу давньогрецької софістики?

Давньогрецька софістика, що стала своєрідною епохою просвітництва, змістила акценти філософської думки з проблематики космосу на проблему людини. Найсуттєвішими рисами софістики були скептицизм, а також гносеологічний та етичний суб'єктивізм. Головною ж її особливістю стало надмірне загострення попереднього песимізму та скептицизму. Останній проявлявся ще в натуралістичний період грецької філософії. Так, Анаксимандр мислить процес буття як постійне творення та руйнування. У піфагорійській традиції ми стикаємось з безперервним коловоротом метемпсихозу, де тіло мислиться як могила душі. У світоспогляданні Геракліта зустрічаємо трагічний образ вогню, завдяки якому все виникає та перегорає у всесвітній пожежі. Все це - споглядання з жахом у серці неодмінної загибелі індивідуальної речі. Коли ми візьмемо до уваги ці та подібні позиції давньогрецької філософії, нам стане зрозумілим, що усі найглибші переживання та суперечності людського життя могли постати у софістиці відверто, але не могло обійтися й без перебільшення.

Одним з перших софістів, у якого зв'язок з попередньою традицією відчувається найсильніше, був Протагор. Його скептично-песимістичний світогляд базується на положеннях, що людина - це міра всіх речей, а людська сутність існує не за природними чинниками, а встановленими. Це вчення мусило усунути об'єктивний критерій аргументації й на його місце встановити "людиномірний", адже справою мудреця не є лише адекватне відтворення дійсності, але і її перетворення.

17. У чому полягає специфічність стилю мислення і методу Сократа?

Специфічність стилю мислення і методу Сократа зумовлена його орієнтацією на пошуки істини в суб'єкті. На його думку, умовами збуджуючої діяльності є любов до мудрості і принцип іронії. Суть останнього полягає в тому, щоб правильно підібраними питаннями виявити слабкі місця у знанні людини, показати їй те, що вона нічого не знає, примусити прагнути до знання.

Засобом самопізнання для Сократа поставали логічне мистецтво доведення (меєвтика), яке характеризується чіткістю і послідовністю думки, та інтелектуальний умогляд. Сама меєвтика як спосіб самопізнання ґрунтувалася на діалозі, прагненні зрозуміти себе через осмислення чужої позиції.

Думка, що ґрунтується на прагненні зрозуміти різні позиції, точки зору, доходить до такого знання» яке володіє всезагальністю, необхідністю і є першоосновою доказового мислення, котре долає суб'єктивізм і релятивізм. Але вона ще не може бути універсальною. Універсальною формою самопізнання є умогляд, коли думка в процесі досягнення загального натрапляє на такий феномен, який не підлягає доказовій інтерпретації і рефлексії. Він міститься за межами часових параметрів думки, володіє статусом вічності і пропонує не доказову, а споглядальну форму свого досягнення. Отже, кожне "Я" знаходить у собі інше, яке є "не Я", а загалом інше. Воно непізнаване, але воно є. Це ідея (ейдос) — мета і те, до чого прагне знання, вихідне джерело всякого знання. Ідеї не можна досягти, але від неї не можна відмовитися. Треба лише виробити в собі любов до мудрості, прагнення до її досягнення. Тільки так можна здолати впертість думки, розвинути її до рівня знання, стати щасливою, добродісною і вищою мірою вільною людиною.

18. Чи був діалектиком Аристотель?

– Так. У вченні про буття Аристотель виступав як діалектик, наголошуючи, що воно перебуває у стані постійних змін, руху, завдяки чому йде становлення буття. Рух Аристотель пов'язував з конкретними формами буття, вказуючи, що поза речами руху не існує. Рух "був в усі часи і в усі часи буде", а його джерелом є співвідношення матерії і форми, де друга діє на першу, викликаючи певні зміни, і там, де немає зіткнення матерії і форми, немає і самого руху. Доходячи здебільшого до розуміння руху як саморуху, Аристотель тим паче допускав існування пер-

шого двигуна-Бога, який служить зовнішньою причиною всякого руху, тоді як йому цей рух не повідомляється. Він доходив до розуміння руху як зміни загалом, перетворення потенційного буття в актуальне, реалізацію здійснення сутнього.

Даючи одну з перших класифікацій форм руху, Аристотель найбільш загальними з них вважав субстанційний (виникнення і знищення), кількісний (збільшення і зменшення), якісний (перехід однієї речі в іншу), просторовий (зміна місця). Аристотель наголошував, що всякий рух відбувається завдяки наявності певної причини, а саме: матеріальної, формальної, діючої, конечної. Матеріальна причина міститься у першій матерії, є потенційною причиною. Формальна пов'язана з формою, тим активним принципом, який творить з матерії дійсну реальність. Діюча причина також з'єднана з джерелом руху, процесом переходу можливості в дійсність. Конечна причина пояснює мету і сенс руху, реалізацію мети, яку Аристотель називає ентелехією. Вказуючи, що потрібно знати всі причини, вирішальне значення він все ж надавав формальній і конечній. Водночас, поставивши питання про причинність, Аристотель визнавав об'єктивність необхідності та випадковості, називаючи необхідністю те, що повинно бути обов'язково, або чого не може не бути, фактично розуміючи під необхідністю діяльність форми. Випадковість виступала тут як діяльність матерії, опір формі, те, що може бути іншим. При розгляді проблем буття Аристотель ставив питання про тісний зв'язок конкретного буття з часом і простором, наголошуючи на їх тісному взаємозв'язку з рухом. Час він визначав як число руху, що проявляється відносно попереднього і наступного, а простір витлумачував як особливу реальність, котра проявляється у русі тіл, існуючи незалежно від них.

19. Що становить ідейно-світоглядний зміст середньовічної філософської парадигми?

Ідейно-світоглядним змістом середньовічної філософської парадигми стає духовно-ідеальне тлумачення реальності. Середньовічне мислення за своєю суттю теоцентричне: первинною фундаментальною реальністю, яка об'єднує у собі все суще, є вже не космос, а Бог. Головним принципом розуміння світу є його бачення за образом і подобою духу.

Оскільки найдосконалішим втіленням і виразом духовності мислиться Бог, то теологія (вчення про Бога, богослов'я) підіймається до рівня найголовнішого знання, здатного дати вичерпні відповіді на всі загадки буття.

В основі християнського монотеїзму (а отже, і філософської парадигми середньовіччя) лежать два найважливіших принципи: ідея творення та ідея одкровення. Згідно з першою Бог створив світ з нічого, актом своєї волі, завдяки своїй всемогутності. Божественна всемогутність кожному мить зберігає, підтримує буття світу.

Ідея творення певним чином модифікує предмет філософування, переміщує центр ваги з природного на надприродне начало. На відміну від античних богів, які живуть у природі, узгоджуючись з її законами,

християнський Бог стоїть над природою, по той бік її, і тому називається трансцендентним. Весь світ міститься в ньому, в активному творчому началі, у витocy всілякого буття.

20. Які найістотніші відкриття середньовічної філософської думки?

Середньовічна філософська думка відкриває духовний вимір буття, причетність до якого робить індивідів рівними. Відкриває також духовний вимір людини як створеної Богом, а значить богоподібної і водночас гріховної істоти, яка болісно шукає сенс життя і знаходить його у Господі Ісусі Христі.

21. У чому суть нової концепції часу, запропонованої Августином?

Запропонований Августином новий образ часу — це лінія; час має три модуси (минуле, теперішнє і майбутнє), у часі можливе виникнення нового, тобто творчість. До нього (у давніх греків, у Еклезіаста) образом часу було коло: все повертається на кола свої, у світі нема нічого нового, нема творчості, бо все вже було.

Так з новою концепцією часу пов'язана в Августина і концепція душі. Душа створена вічним Богом, який перебуває в абсолютному теперішньому, у вічності. Але душа — ця божа іскра — змушена перебувати у створеному світі, тобто часі. Тому вона має здатність розрізняти не лише добро й зло, а й минуле та майбутнє. З минулим пов'язана така здатність душі, як пам'ять, з майбутнім — чекання, з теперішнім — увага. Августин показує, що час — це надбання самої душі, яка через нього прагне до вічності, де минуле й майбутнє стають постійно триваючим теперішнім.

Прагнення душі до закінчення часу, очікування кінця історії привели до розгляду Августином так званої есхатологічної проблеми (проблеми останнього, кінцевого пункту часової лінії). За Августином, цей пункт пов'язаний з поверненням людей із земного граду у Град Божий".

22. Схоластична філософія була теоцентричною чи космоцентричною?

Схоластична філософія була теоцентричною, оскільки центральним поняттям схоластики був Бог (Теос). Схоластична філософія поставлена як служниця теології. Головна ознака схоластики – вона свідомо розглядає себе як науку, поставлену на службу теології.

23. Хто є засновником томізму?

Засновником томізму, одного з найвпливовіших напрямів християнської філософії, став Тома Аквінський (1225-1274) (лат. - Томас). Його творчість оцінюється як вершина в розвитку схоластики.

Докладно вивчивши філософію Аристотеля, Тома прийшов до висновку про спорідненість стилю мислення Аристотеля з теологічними підходами до розв'язання тогочасних проблем у межах схоластики. Спираючись на аристотелізм, Тома Аквінський створив всеохоплюючу філософсько-теологічну концепцію, що ввібрала в себе майже всю проблематику теології і піднесла її на новий рівень розв'язання.

24. Що означає концепція "симфонії розуму та віри"?

Вчення Томи Аквінського досить часто характеризують як концепцію "симфонії (співзвучності) розуму та віри". Вчення про умови симфонії розуму та віри полягає в тому, що існують істини, які можна досягнути природним розумом (царина науки та філософії), існують істини, які перевищують людські можливості (вони даються лише в божественному об'явленні і торкаються питань створення світу, спасіння та безсмертя душі), існують істини, що їх можна розуміти як і з допомогою розуму, так і з допомогою віри (тут філософія і теологія повинні співпрацювати, але філософія повинна узгоджуватись із теологією). Отже, "симфонія" передбачає підпорядкування природного розуму істинам об'явлення у разі їх зіткнення.

25. Чи визнає схоластика філософські ідеї Платона і Аристотеля?

– Так. Схоластика надзвичайно широко використовувала філософські ідеї Платона і Аристотеля як для раціонального обґрунтування буття Бога, так і для обґрунтування середньовічного реалізму. Твори названих філософів використовували як представники ранньої схоластики (Ансельм Кентерберійський, П'єр Абеляр), так і представники пізньої схоластики (13-14ст. Фома Аквінський, Дунс Скот, Вільям Оккам та ін.).

26. Чи визнає східний перипатетизм авторитет Аристотеля?

– Так, визнає. Як твердить Гегель у 3-й кн. "Лекції по історії філософії", в Сирії, особливо в таких містах як Бейрут, Антіохія, Едес існували потужні наукові центри, які становили собою з'єднуючу ланку між грецькою філософією і арабською вченістю. Араби старанно студіювали твори Аристотеля. Вони головним чином коментували твори Стагірита (Альфарабі, Авіценна, Аверроес).

27. Коли і чому виникає теорія подвійної істини?

Теорія подвійної істини виникає у зрілому Середньовіччі, коли акцент було перенесено на питання про будову та використання знань у теоретичному і практичному аспектах, на розширення меж пізнання, на класифікацію та структурування наук.

Теорія подвійної істини стверджувала, що філософія (і наука) мають право на автономний щодо богослов'я розвиток, оскільки між науками та богослов'ям існують суттєві відмінності: філософія (і наука) рухаються від часткового до загального (індукція), а богослов'я - від загального до часткового (дедукція), філософія та наука є сферами теорії, а богослов'я - етики та життєвої практики. Богослов'я не приймало цієї теорії, але думка про те, що існує певна відмінність між знанням священним і світським, від того часу постала як нормальна та виправдана.

28. Чи погоджуються номіналісти з вченням Платона про ідеї, поняття?

– Ні. Номіналісти вважали, що загальним поняттям (універсаліям) в дійсності нічого не відповідає, що вони є лише назвами для класів однорідних предметів, які існують як індивіди. Що ж до матерії, то вона являє собою “нульове буття”.

29. Чи погоджуються реалісти з вченням Платона про ідеї, поняття?

Так погоджуються, бо їхні погляди на універсалії збігалися з поглядами Платона на ідеї (поняття).

30. У чому полягає антропоцентризм філософії епохи Відродження?

Антропоцентризм філософії епохи Відродження полягає у визнанні того, що найвище творіння Бога – людина, яка здатна осягати процес творіння, наслідуючи Творця, навіть змагатися з Богом у творчому генії і що природа і земне життя людини мають реальну цінність. Головним досягненням гуманістичної культури Ренесансу було відкриття проблеми людської особистості, вироблення принципово нових уявлень про людину, її гідність та благородство. Людина постає над усіма живими створіннями. Вона — найбільш прекрасна, шляхетна, наймудріша і найсильніша істота. Сенс її буття у пізнанні й творчій діяльності. На відміну від античності та середньовіччя, Відродження розглядає людину як творця своєї власної долі, як господаря свого особистого життя. Відродженню притаманне відчуття суверенності й окремішності кожної людської особи. Ствердження людської особистості, її онтологічне і морально-етичне обґрунтування стало однією з головних задач філософії цього періоду.

Проте формування особистості ренесансного типу не можна розглядати як цілковито позитивне явище, воно породжувало і негативні моменти. Прагнення до самоствердження власної індивідуальності оберталось на індивідуалізм, а спроби піднести людину до рівня Бога, нічим не обмежений активізм вільної від зовнішньої регламентації особи породжували таке явище, як титанізм.

31. Що лежить в основі пантеїстичної онтології Кузанського?

Основу пантеїстичної онтології Кузанського становить його вчення про абсолютний максимум і абсолютний мінімум та їхню єдність. Абсолютний максимум у нього — це одна з назв Бога, який втрачає свої антропоморфні риси і виступає як гранично загальна філософська категорія. Це — абсолют, єдине начало, поза яким нічого немає і не може бути. Він характеризується такими властивостями, як простота, неподільність, єдність, безконечність.

Абсолютний максимум є тим, більше чого ніщо не може бути, а це означає, що він один у своєму роді і йому ніщо не протистоїть. Будь-яка найдрібніша частка буття належить йому. Звідси Кузанський робить висновок про те, що абсолютний максимум збігається з мінімумом. "Абсолютний максимум є те

єдине, яке є усім; у ньому все, оскільки він максимум; а оскільки йому ніщо не протилежне, з ним збігається і мінімум" .

Мінімум і максимум — протилежності, але, взяті у своєму граничному виразі (як абсолютні), вони збігаються. Абсолютний максимум за своєю природою і є таким збігом протилежностей. Цей діалектичний принцип відіграє винятково важливу роль у філософії М. Кузанського: його необхідність пов'язана з пізнанням абсолюту, або безконечності.

Протилежності, зазначає Кузанський, властиві лише речам, що підлягають збільшенню або зменшенню, абсолютному максимуму вони не властиві. Він вищий за всі протилежності. Отже, досягнути його можна, лише долаючи їх і розкриваючи їхню єдність. Проте досягти цього звичайним розумом, що пристосований для пізнання скінченних речей, неможливо. Так званий дискурсивний розум, що є мисленням у межах протилежного і розділеного, не здатний досягнути природу абсолютного, єдиного та безконечного начала речей. Звідси і поняття "вченого незнання".

32. Що має на увазі Микола Кузанський, розвиваючи теорію "вченого незнання"?

Теорія "вченого незнання" опирається на розуміння обмеженості раціонального мислення, нездатності звичайного розуму за допомогою кінцевих позитивних визначень досягнути безконечну природу абсолюту. Його нескінченність можна або пізнати за допомогою особливої здатності — інтелектуального споглядання, або символічно виразити математичними поняттями. Математика давала значний матеріал для з'ясування Кузанським діалектичного збігу протилежностей. Доводячи цей принцип, він спирається саме на математичні поняття і нерідко використовує аргументи, запозичені з математики. Наприклад, багатокутник, кількість сторін якого прямує до безконечності, збігається з колом, а крива з безконечним радіусом дорівнює прямій.

Розуміння абсолюту як безконечної сутності, що усуває і нероздільно об'єднує у собі протилежності, — головний принцип філософії Миколи Кузанського. Цей діалектичний принцип, з допомогою якого Кузанський робить спробу з'ясувати природу єдиного начала всіх речей, пов'язаний у нього з пантеїстичними висновками, що впливають з такого розуміння Бога. Якщо Бог виступає як єдність усіх протилежностей, то він має також перебувати у єдності зі створеними ним речами. Діалектичний принцип розуміння Бога вимагає єдності причини та наслідку, творця і його творіння.

Бог і світ, за Кузанським, взаємопроникають одне в одного, тому діалектичний принцип єдності протилежностей характеризує у Кузанського не тільки абсолют, або Бога, а й кожен окрему річ. Кожна окрема річ є певною єдністю таких протилежностей, хоча у створеному світі ця єдність і не є абсолютною. Вона відносна.

33. Що характеризує натурфілософію Відродження: геоцентризм або геліоцентризм?

Натурфілософію Відродження характеризує геліоцентризм. Коперник замість аристотелівсько-птоломеївської геоцентричної системи світу запропонував свою геліоцентричну систему. Саме у XVI ст. починає формуватися природнича наука як відносно автономна сфера пізнавальної діяльності. Розвиток природничої науки був пов'язаний з іменами Леонардо да Вінчі (1452—1519), Міколая Кошерника (1473—1543), Йогана Кеплера (1571—1630) та ін. Справжню революцію в науці зробили відкриття Коперника, а його праця "Про обертання небесних сфер" буквально перевернула світ.

Європейська філософія XVI ст. на відміну від попередніх епох характеризується значним зростанням інтересу до пізнання природи, яке було підготовлене усім попереднім розвитком гуманістичної думки. Розуміння людини як частини світу, увага до її земних, тілесних потреб, підкреслення їх природного характеру, нарешті прагнення до утвердження людини у цьому світі через пізнання його законів — усе це викликало потреби в природничо-науковому дослідженні як самої людини, так і оточуючого її світу. Інтерес до пізнання природи у XVI ст. задовольнявся двома шляхами: традиційним, себто створенням всеохоплюючих натурфілософських систем, і в процесі розвитку природничо-наукових досліджень.

34. Від чого абстрагувався Макіавеллі: морально-етичних оцінок чи законів?

Нікколо Макіавеллі (1469—1527) — італійський гуманіст. Його соціально-політична доктрина ґрунтується на констатації егоїстичної сутності людини. Рушійною силою усіх людських учинків він вважав особистий інтерес, і передусім матеріальний. Виходячи з такого розуміння людини, Макіавеллі робить висновок про потребу у створенні сильної держави, яка б могла обмежити егоїстичні прагнення людей.

Найбільш відома праця Макіавеллі — "Державець", у якій він виклав свої республіканські симпатії. Одною з головних тем політичних міркувань Макіавеллі було співвідношення політики і моралі. У цих міркуваннях він обстоював ідею відокремлення політики від моралі — звідси термін "макіавеллізм", що означає аморалізм у політиці.

Макіавеллі абстрагувався від морально-етичних оцінок норм і законів, права і політики, і вперше в європейській філософії і юриспруденції відділив мораль від політики і права.

35. Який метод пізнання розробив Декарт: індуктивний чи дедуктивний?

Декартові належить заслуга розробки дедуктивного методу в умовах формування нової науки. На відміну від Ф. Бекона, для якого уособленням наукового методу була індукція, він свої методологічні розробки ґрунтує на методі логічної дедукції. Проте дедуктивний метод Декарта не мав нічого спільного із схоластизованою логікою Аристотеля, силогістику якого він піддавав гострій критиці за формалізм і непродуктивність. Натомість він праг-

нув виробити такий метод, який би сприяв творчому розвиткові наукових знань, спрямовував людський розум до істини.

Розуміння цього методу дістало відображення у відомих чотирьох правилах Декарта. У першому йдеться про вихідний пункт наукового пізнання — визначення принципів, або перших начал. Згідно з цим правилом істинними можна вважати лише такі положення, що не містять жодного сумніву і не потребують доказів, тобто такі, істинність яких очевидна. Критерієм тут виступає ясне, чітке сприйняття їх розумом. У Декарта йдеться саме про розумову очевидність, або інтелектуальну інтуїцію, яку він відрізняє від чуттєвого споглядання.

У другому правилі формулюється вимога аналітичного вивчення природних явищ. Кожну складну річ або проблему треба ділити на простіші складові доти, доки не постануть найпростіші, абсолютно зрозумілі для розуму речі. Це положення є одним з головних у методології Р. Декарта і відбиває загальну для науки XVII ст. орієнтацію на аналітичне розчленування природи. Практично таку ж вимогу висував Ф. Бекон. Різниця полягає лише в тому, що за Беконом елементами, на які розкладаються природні явища, є чуттєві якості — "прості природи", а за Декартом — логічні зв'язки, ясні й прості істини розуму.

Третє правило містить необхідність дотримувати певного порядку мислення. Останній полягає у тому, що треба починати з найпростіших і доступних для пізнання предметів і поступово сходити до складніших. Таке сходження і є, за Декартом, процесом логічного виведення, або раціональної дедукції.

Четверте правило, яке Р. Декарт назвав "енумерацією", орієнтує на досягнення повноти знання, на послідовність та ретельність наукового дослідження.

Мислитель був переконаний, що наукове знання утворює єдину логічну систему і все, що ми можемо пізнати, закономірно впливає одне з одного. Тому, керуючись правилами наукового, дедуктивного методу, людський розум здатний сягнути найвіддаленіших куточків світу, не маючи перешкод у послідовному сходженні до істини.

36. Чи можна ототожнити сумнів Декарта із скепсисом?

Сумнів Декарта не мав нічого спільного зі скепсисом. Мета сумніву полягає не в тому, щоб похитнути довіру до вашого знання, а в тому, щоб звільнити його від сумнівних і недостовірних елементів. І якщо скептицизм задовольняється негативним результатом, то у Декарта сумнівом лише починається важке сходження до істини.

Сумніву підлягає все, що дає для цього щонайменший привід. І насамперед це стосується чуттєвого досвіду. Декарт досить високо цінував науковий експеримент, дослідне вивчення природи. Все, що приймається за істину, вказував він, взяте з відчуттів, але дуже часто останні вводять нас в оману. На думку Декарта, сумнівними є не лише знання чуттєвого походження, а й саме існування чуттєвих речей, навіть тілесне існування людини, оскільки немає гарантій, що все це не сон. Для того, щоб вибратися з цієї безодні сумнівів, треба знайти хоча б одну істину. Як у свій час Архімед шукав точку оперття для того,

щоб перевернути Землю, так і Р. Декарт шукає таку точку, аби перетворити науку, збудувати її на надійному ґрунті.

Все без винятку є сумнівним, безсумнівним є лише сам факт сумніву і буття того, хто сумнівається. Не можна сумніватися, не існуючи. Сумнів же є актом мислення. Звідси випливає перша істина: "Я мислю, отже, я існую". Декарт поклав її в основу своєї філософської системи. Зрозуміло, йдеться не про тілесне, фізичне існування суб'єкта мислення. В цьому положенні стверджується лише існування нашого "Я" як "мислячої речі", як самого мислення або носія цього мислення, тобто якоїсь суто духовної субстанції, що існує незалежно від матеріального, чуттєвого світу.

Отже, самодостатнє мислення, яке утверджує себе в акті самосвідомості, стає відправним пунктом картезіанської філософії, джерелом і критерієм будь-якої істини. Істинним тепер буде все те, що сприймається так само ясно й чітко, як і наше власне буття, наше Я. Однак об'єктивного значення це мислення досягає лише завдяки своїй причетності до Бога — найвищої духовної субстанції. Правдивість Бога розглядається Декартом як гарант достовірності результатів раціональної діяльності інтелекту. Хоча достовірність існування самого Бога він доводить за допомогою того ж мислення, вдаючись до так званого онтологічного доказу буття божого. Посилаючись на правдивість Бога, мислитель доводить і достовірність буття матеріального, тілесного світу.

37. Чим обумовлене трагічне світосприйняття Паскаля?

Трагічне світосприйняття Паскаля зумовлене тим, що людина Нового часу перестала відчувати себе мікрокосмом. Засвоївши аргументи нової науки про безконечність світу, вона втратила відчуття своєї співрозмірності з ним. Ось чому питання про співвідношення скінченного і нескінченного, про безконечність універсуму і місце людини в ньому були чи не найголовнішими у філософії Паскаля. Він змалював вражаючу картину безмежного космосу і закликав людину усвідомити своє жалюгідне становище у ньому. Земля лише точка порівняно з її орбітою, остання ж — непомітна риска на небосхилі, а весь земний світ — ледь помітний штрих на неосяжному лоні природи. І скільки б ми не розсували межі нашої просторової уяви, вони порівняно із суцям лише атоми, бо Всесвіт — це безмежна сфера, центр якої скрізь, а периферія — ніде. Нехай людина відчує, писав філософ, що вона загублена у цьому закутку Всесвіту, нехай усвідомить свою мізерність перед цією безконечністю.

Людину наче закинуто у безмежні простори Всесвіту, і вона цілком самотня у ньому. "Мене лякає вічне мовчання цих просторів", — зізнавався Паскаль. І це природна реакція на ту картину світу, яку створила нова філософія. Безмежна однорідна протяжність і людина, що вміщена в цьому мертвому просторі, — все це не може не викликати почуття власної мізерності й розгубленості.

Паскаль створив зворушливий образ людини, яка є найслабшою в світі. Щоб її знищити, зовсім не потрібен Всесвіт, достатньо краплини води, легкого поруху вітру. Людина — лише тростина, яку дуже легко зламати, але вона — тростина мисляча. Саме в цьому полягає її гідність і велич. "З допомогою простору Всесвіт охоплює і поглинає мене, а от з допомогою думки я охоплюю Всесвіт".

38. Як називає Кант свою філософію: трансцендентальною чи трансцендентною?

Свою філософію Кант називає трансцендентальною. У перекладі з латини трансцендентальний означає "той, що переходить, переступає, виходить за межі". Людина як головний суб'єкт пізнавальної діяльності переходить від незнання до знання, уможливлючи його власними, внутрішніми передумовами. **Трансцендентальне** — це те, що з боку суб'єкта зумовлює пізнання, а **трансцендентне** — те, що перебуває поза суб'єктом, поза досвідом.

У трансцендентальній естетиці як розділі "Критики чистого розуму", де йдеться про чуттєве пізнання, ми і зустрічаємося з протиставленням трансцендентного та трансцендентального. Кант виходив з того, що почуття людини є єдиним джерелом знань. Чуттєвість збуджується зовнішніми речами навколишнього світу. Оскільки вони трансцендентні й незалежні від нас, існують самі по собі й відкриваються нам лише якоюсь однією стороною, заховуючи в собі нескінченну кількість інших сторін, Кант називає їх "речами в собі". Про трансцендентні речі в собі (ноумени) ми можемо знати лише те, що нам дозволяють суб'єктивні або трансцендентальні умови їх бачення.

39. Що відображає сутність явища за Кантом: "річ у собі" чи "річ для себе"?

"Річ у собі". Про трансцендентні речі в собі (ноумени) ми можемо знати лише те, що нам дозволяють суб'єктивні або трансцендентальні умови їх бачення. Всю річ у собі ми не можемо пізнати, бо вона нескінченна; ми можемо знати лише про її явлення нам, про її феномен (явище), зумовлений можливостями суб'єктивних передумов. Останні — апріорні форми чуттєвості **простір** і **час** — систематизують відчуття явлених сторін речі у собі, створюючи її чуттєвий образ. Простір і час — суб'єктивні передумови оформлення розрізнених відчуттів людини. Простір оформляє зовнішні відчуття, час — внутрішні. Разом вони зводять різноманітний зміст багатьох відчуттів в єдиний образ.

Образ речі, її феномен, завжди відрізнятиметься від самої речі й тому, що перший несе в собі, крім змісту (результату дії речі в собі на нас), форму — результат дії суб'єктивних передумов (простору і часу). Образ об'єкта, те, як він постає перед нашим поглядом (стає предметом), дійсно залежить від суб'єктивних просторово-часових форм нашого духовного світу, в яких існують мислимі об'єкти. А якщо так, то феномен (образ речі) справді відрізняється від самої речі.

За Кантом "річ для нас" - це тільки світ явищ, або феноменів, а світ сутностей, або ноуменів, є для нас недоступним, в силу чого кожна річ залишається "річчю у собі".

40. Чи була марксистська філософія першою в світі системою матеріалізму?

– Ні. До появи марксизму існували матеріалістичні течії у філософії: чарвака в Індії, атомістична філософія Демокріта в Греції, французький матеріалізм 18 ст., антропологічний матеріалізм Феєрбаха.

41. Як можна подолати "відчуження" за Марксом?

Маркс, услід за Феєрбахом, констатував відчуження людини в сучасному йому суспільстві, але це відчуження він трактував універсальніше, ніж творець антропологічної філософії. На його думку, відчуження ґрунтується на приватній власності, яка є джерелом відчуження. Подолання приватної власності зумовлює, на його думку, падіння всіх інших форм відчуження. Він не бачив того, що людина як особа може реалізуватися лише за умов приватної власності й права. Цим породжене його негативне ставлення до громадянського суспільства. Щодо цього марксизм є спадкоємцем німецької класичної філософії, яка (за винятком Канта), на відміну від Просвітництва, фактично віддала особу (одиничне, окреме) під владу тотального (духу), суспільного цілого. Маркс не помічав того, що відчужені форми, подібно до облаштунків рицаря, є чужими для тіла, але водночас і захищають його.

Концепція відчуження суперечлива і методологічно. Поняття «відчуження» сутності людини має сенс за умови визнання певної незмінної сутності, «істинної природи» людини, яка викривляється певним «неістинним» суспільством, інтерпретації, подібної до Феєрбахівської, коли людина мислиться як істота з певними усталеними рисами. До такого розуміння людини Маркс і схилявся в «Рукописах 1844». Однак майже одночасно в «Тезах про Феєрбаха» він проголошує, що така родова сутність людини не існує, що сутність людини — це сукупність суспільних відносин, тобто яке суспільство, така і людина. Але якщо така усталена сутність не існує, то немає сенсу і поняття «відчуження»: людина, сформована в будь-якому суспільстві, буде почувати себе відповідною відноsinам цього суспільства. Характерно, що цієї суперечності антропологічного і соціального підходів до людини сам марксизм так і не помітив.

42. Чим обумовлена опозиція сцієнтизму та антропологізму у світовій філософії?

Світогляд, який намагається вирішити основні проблеми — що таке світ, людина, що таке добро, прекрасне тощо, виходячи з наукового знання, називають сцієнтизмом. Сцієнтизм хибує тим, що намагається звести існування людини до буття речі серед інших речей, не бачить специфіки людського існування (екзистенції), яку не можна зрозуміти, виходячи зі знання природи. В цьому сенсі сцієнтизм є опонентом антропологічного (гуманістичного) світогляду, який за вихідне обирає специфіку людського буття в світі. Виразниками антропологічної тенденції у філософії наприкінці XIX — XX ст. є філософія життя, феноменологія,

екзистенціалізм та герменевтика. Наприкінці ХІХ — протягом ХХ ст. опозиція сцієнтизму й антропологізму є однією з найважливіших у світовій філософії, культурі загалом.

43. Як реалізується проект Просвітництва у філософській думці ХХ століття?

Проект Просвітництва у філософській думці ХХ століття реалізований у філософії позитивізму. Теоретичним джерелом позитивізму є Просвітництво з його вірою у всемогутність розуму, в науково-технічний прогрес, а також англійський емпіризм Локка і Юма.

Засновником позитивізму є французький мислитель Огюст Конт. Йому належить 6-томний «Курс позитивної філософії», надрукований у 1830—1842 рр.

Основні ідеї та настанови позитивізму можна звести до таких тверджень:

1. Справжня наука не виходить за сферу фактів, за межі чуттєвого даного. Вона не гониться за невловимими першоосновами і першопричинами. Звідси бере початок заперечення метафізика, яка не дотримується цієї вимоги.
2. Наука, яка вивчає факти, є всемогутньою. Не існує меж науковому пізнанню,
3. Суспільство також піддається науковому пізнанню. Наукою про суспільство є соціологія.
4. Розвиток науки і техніки, а також соціології є запорукою суспільного прогресу.

Під наукою позитивізм розуміє знання, побудоване на зразок природознавства. Вироблені природознавством критерії науковості та методи пізнання він розглядає як ідеал науки.

Конт не тільки високо підніс статус науки, а й зробив її своєрідною релігією.

Підґрунтям концепції Конта є закон трьох стадій. На його думку, кожне з понять, і відповідно знання загалом, неминуче долає три такі стадії:

- 1) теологічну, або фіктивну, коли за явищами шукають надприродні сили — божества тощо;
- 2) метафізичну, або абстрактну, коли за явищами вбачають абстрактні сутності й сили субстанції, флогістони тощо;
- 3) наукову, або позитивну, коли між явищами відкриваються незмінні закони.

Принципова відмінність позитивної стадії від попередніх полягає в тому, що явища не пояснюються через щось інше, потойбічне їм, а описуються через зв'язок з іншими явищами. В законі трьох стадій Конт правильно розпізнав тенденцію зростання ролі наукового знання в історичному розвитку суспільства. Однак він неправомірно надав цим змінам стадійності.

44. Хто є автором концепції «творчої еволюції»? Чим відрізняється вона від еволюціоністських концепцій Дарвіна та Спенсера?

Автором концепції «творчої еволюції» є найвидатніший французький мислитель останньої чверті XIX — першої половини XX ст. Анрі Бергсон (1859—1941). Основною категорією його філософії є життя, яке він розуміє як «творчу еволюцію», «життєвий порив». Саме концепцією «творчої еволюції» увійшов він у світову філософію. Бергсон піддав критиці еволюційні концепції Дарвіна і Спенсера як механістичні й детерміністичні, в яких фактично знята проблема появи нового, непередбачуваного. Справжня еволюція, на думку Бергсона, — це творчість нових непередбачуваних форм. У цьому вона подібна до художньої творчості.

Згідно зі схемою цієї еволюції, все суще перебуває в безперервній зміні, пориванні, творчості, яка на кожному з етапів включає дві протилежні сторони — пасивну, що тягне вниз, й активну, що, відштовхуючись від пасивної, прагне підвестись вгору. Такою протилежністю є, наприклад, протилежність мертвої, інертної матерії і творчого життя. Піднявшись вгору, відштовхнувшись від матерії, життя, в свою чергу, роздвоюється на застиглу інертну форму (рослини) й активну (тварини). А тварини також роздвоюються на тих, що живуть незмінними інстинктами (комахи), і тих, що навчаються, мають інтелект, вищим виявом якого є інтелект людини.

В основу цієї схеми покладено життєвий творчий порив, який, долаючи опір пасивних, застиглих форм, піднімається до творення вищих, активних форм. Ця концепція є ідеалістичною, оскільки рушієм творчого пориву визнає божественне начало. Безперечною її заслугою є спроба представити всі події у Всесвіті як єдиний потік творення все нових форм.

В основі концепції «творчої еволюції» перебуває своєрідна інтерпретація внутрішнього часу, яку вважають важливим філософським досягненням XX ст. Вона отримала яскраве продовження не тільки у філософії, (екзистенціалізм), але й у художній літературі (творчість М. Пруста, Т. Манна та ін.).

45. Чому прагматизм є емпіристською течією?

Прагматизм є емпіристською течією, оскільки він апелює до досвіду. Проте інтерпретує його значно ширше, ніж класичний емпіризм. Досвід він тлумачить не як певну пізнавальну процедуру, а як будь-які переживання людини. На основі цього засновники прагматизму ведуть мову про релігійний, містичний та ін. досвід. Продовжуючи традиції англійського емпіризму, зокрема Юма і Берклі, прагматизм асимілював багато ідей позитивізму (Спенсера, Мілля, Авенаріуса) і філософії життя (Бергсона). Основні представники прагматизму — американські вчені і філософи Чарльз Пірс (1839—1914), Вільям Джемс (1842—1910) та Джон Дьюї (1859—1952). Прагматизм виник у США наприкінці XIX ст. і набув найбільшого впливу в першій чверті XX ст. Це перша оригінальна

(американська за походженням і за духом) філософська течія. Вона відобразила характерні риси ментальності молодій американській нації.

46. На яких принципах базується теорія неотомізму?

Теорія неотомізму базується вважає вихідними такі принципи:

- світ речей нам наданий реально;
- цей світ може засвоюватися практично у досвіді життя;
- відповіді на найважливіші для людини питання слід шукати у текстах Святого Письма та в божественному об'явленні;
- вирішення найважливіших проблем світової філософії можливе лише на ґрунті релігійного світогляду, божественного об'явлення;
- пізнання розпочинаються із відчуття, **із реальних** контактів людини з дійсністю, але переходить в активізацію тих кращих інтелектуальних здібностей, якими наділив нас Бог.

47. Яка проблема була центральною у давньоруській філософській думці?

Центральною філософською проблемою давньоруської думки була проблема людини. У Київській Русі філософська думка сприймалась передусім як філософія людини, суть якої полягала в тому, щоб навчити людину, як їй наблизитись до ідеалу, якими є смисл її життя та покликання.

Слід зазначити, що у давньоруській філософській думці світоглядна орієнтація зміщується у духовний світ людини. Людина мислилась не як частина космосу, природи, вона усвідомлювала себе її господарем, її "вінцем". Складалась думка про людину як про "малий світ", "мікрокосм", у ній бачилось відтворення Богом моделі Всесвіту як цілого. У цьому погляді помітний вплив середньовічного світогляду. Іоанн Дамаскін пише: "Створив Бог людину... наче якийсь інший світ: малий у великому. Людина — це світ малий, адже він наділений як душею, так і тілом, і є серединою між розумом і матерією, він пов'язує собою видиме й невидиме, чуттєве й те, що тільки розумом осяжне".

Проблема тіла і душі займає важливе місце в роздумах київських книжників, які в її вирішенні спирались на "Шестиднев", "Ізборник" 1073 р. та інші пам'ятки писемності. Вважалось, що на відміну від тіла душа безтілесна, безсмертна, являється "сутністю живою", але тільки в поєднанні з тілом вона стає реальністю. Робилася спроба обґрунтувати дуалізм двох субстанцій у людині. Як зазначає В.С.Горський, "домінуючу інтенцію давньоруської філософської думки складає так би мовити екзистенціально-антропологічна редукція філософського знання".

Виходячи з такого погляду на людину, формувались і певні моральні норми, вимоги, цінності, орієнтації та моральні ідеали. Характерним є те, що саме цей бік людського життя вважався настільки важливим, що це призвело фактично до етизації всієї філософської думки Київської Русі.

48. У чому проявляється особливість функціонування філософських ідей у Київській Русі?

Філософія і мудрість у Київській Русі сприймалися переважно як найперші настанови для індивідуального самозаглиблення, самовдосконалення та пошуків святості, вищої істини; таке сприйняття філософії сприяло появі її особливого типу, характерного для давньоруської культури - "філософування у Христі": вищі духовні цінності поставали невід'ємними від життя, так, що життя повинно було їх демонструвати та підтверджувати, а вони повинні були давати найперші смислові засади життя. На першому плані давньоруської філософії не знаходилися питання абстрактно-теоретичного системотворення; будь-які теоретичні розбудови повинні були слугувати творенню життя, а тому вся ця філософія була схильною до морального повчання та життєвої настанови.

Від самого початку християнська мудрість постала в Київській Русі у поєднанні із давньогрецькою філософією; зокрема, тут були знайомими Піфагор, Геракліт, Сократ, Платон, Аристотель, Сенека;

49. Який зміст вносить у Києво-Руську культурну традицію "Києво-Печерський патерик"?

"Києво-Печерський патерик" виникає на Русі на початку XIII ст. і є яскравим зразком східнослов'янської агіографії. У ньому зібрані оповідання про заснування Печерського монастиря та про його перших діячів, відомості про анімистичні уявлення тих часів.

В образах святих і блаженних отців церкви, у їх житті і подвигах втілюється християнський ідеал святості, який був одним з найважливіших компонентів філософського світогляду того часу. Через образи святих "Патерик" дає можливість усвідомити глибину філософської культури Київської Русі: уявлення про світ, про місце людини в ньому, про сенс життя, про моральний ідеал тощо. Ідеальним героєм "Патерика" є святий, який передусім піклується про благо ближнього, співчуває йому, бере на себе відповідальність перед Богом за все, що скоїла людина. Такий ідеал любові був мірилом у всьому земному житті, ним стверджувалось усвідомлення загальнолюдського характеру моральності.

50. Які твори були особливо популярними у Давній Русі?

Особливо популярними у Давній Русі були "Зборник Святослава 1073р." "Слово про закон та благодать" Київського митрополита Іларіона (1030-1050) "Шестидень" Іоанна, екзарха Болгарського, "Повчання" Володимира Мономаха, "Послання Никифора, митрополита Київського, князю Володимирі Всеволодичу (Мономаху)" (XII ст.) "Послання пресвітеру Формі" Климентя Смолятича, "Слово Данила Заточеника", "Житіє Кирила філософа".

Популярною була також збірка афоризмів та життєвих повчань під назвою "Бджола" (вона містила фрагменти з праць Плутарха, Діогена, Сократа,

Піфагора, Епікура) та інші джерела. Але при цьому слід враховувати те, що за підрахунками фахівців серед всієї літератури Київської Русі оригінальні твори склали всього лише один відсоток; це пов'язане із загальною установкою християнської думки на коментування, екзегетику, а також тим, що основне завдання книжники Київської Русі вбачали у засвоєнні християнської мудрості, а не у створенні нового.

51. Назвіть єретичні вчення та розкрийте їх вплив на розвиток ренесансних процесів в Україні у XIV- XV ст. ?

У культурному житті України XIV- XVст. значно поширюються єретичні вчення та вільнодумство. Одним із таких учень було богомільство, яке виступало проти офіційної церкви, проти "отців церкви". У 50 — 70-х роках XIV ст. богомільство перекинулось у Новгород і Псков і вилилось у так звану єресь "стригольників", провідниками якої були дяк Микита та цирульник Карпо. Ідеї, погляди "стригольників" зводились до визнання двох початків світу: Бога як творця невидимого духовного світу, творця неба та добра і диявола як творця видимого земного тілесного світу, зокрема людини, творця зла. "Стригольники" виступили проти офіційної церкви, вважаючи її слугою диявола, відкидали догми про безсмертя душі і потойбічне райське життя, не визнавали церковних обрядів, ікон тощо.

У XV ст. в Україні з'являються твори чисто філософського змісту, і виникнення їх пов'язують з так званими "зжидовілими", представниками релігійного єретичного вчення, які теж, як і "стригольники", виступили проти багатьох церковних порядків — відкидали церковні обряди, моління перед іконами й мощами, не визнавали монашества тощо. "Зжидовілі" стверджували, що немає святої Трійці, що Ісус Христос ще не народився, а той, хто видає себе за нього, — просто людина, а не Бог. "Енциклопедією" київських "зжидовілих" називає Д.Чижевський "Аристотелеві врата", або "Тайная тайних",— книгу арабського походження XI—XII ст., перекладену із староеврейської скороченої переробки. Зміст книги складають нібито повчання, настанови Аристотеля Александрові Македонському. Самому Аристотелю цей твір, звичайно, не належить. Це збірник логічних трактатів того самого Мойсея Маймоніда та інших авторів. "Аристотелевим вратам" властивий культ розуму.

52. Які культурні осередки України XVI ст. можна вважати предтечами Острозького культурного центру?

При сприянні окремих волинських магнатів і шляхтичів, які все більше прагнули самовираження в духовній сфері, уже в середині XVI ст. формується ряд культурних осередків, котрі можна розглядати як предтечі Острозького культурного центру. Одним з них стало село Загорів. Завдяки матеріальній допомозі волинського маршалка Петра Загоровського тут було створено осередок рукописання. Сам маршалок у 1563 р. передав у місцевий монастир рукописний «Апостол» 1554 р. XVI ст. Тут були виготовлені книги

«Златоструй», «Євангеліє», а також дві «Мінеї». Син П. Загоровського, Василь, який був брацлавським каштеляном, відомий як автор «Духовного заповіту» — історико-мемуарного твору, написаного в 1577 р. П. Загоровський виступає як ревний прихильник православ'я і пов'язаних з ним "руських" традицій. Він піклується про матеріальне, забезпечення православної церкви, про її культурну діяльність. Наполягає на тому, щоб діти не забували «руського» письма, мови, звичаїв, а найбільше — своєї віри. Традиціоналізм для волинської шляхти мав цінність хоча б тому, що служив моральною санкцією її прав і високого суспільного становища. Цей традиціоналізм, зрозуміло, не міг бути іншим, ніж православним та «руським», і в контексті тогочасної суспільної ситуації набував національного звучання. До нас дійшли полемічні вірші із «Загорівського збірника» (виник приблизно в 80-90-х рр. XVI ст.). У них говориться, що «мира сего мудрость богу неприятна». У поезіях «Загорівського збірника» постійно акцентується увага на тому, що латинська віра не є істинною, оскільки католицькі священнослужителі далекі від смирення, постійно збагачуються тощо. У них звучить гордість за свою землю. Говориться, що Русь пізнала християнство ще за апостольських часів, була охрещена за князя Володимира. Вона має свої реліквії, зокрема, мощі святих у Києво-Печерській лаврі. Тому люди повинні триматися за віру предків, не приступати до еретиків та латинників.

Тенденції, характерні для Загорова, бачимо в діяльності й інших волинських осередків. До таких варто віднести Пересопницю — колишній центр удільного князівства за часів Київської Русі. Місцевий монастир стає центром рукописання. Тут ігуменом Григорієм та переписувачем Михайлом Василевичем було перекладено розмовною українською мовою Євангеліє й переписано та оформлено в ренесансному стилі.

Своєрідне місце серед волинських осередків займав культурний осередок князя Андрія Курбського в с. Миляновичі біля Ковеля. Він діяв з кінця 60-х рр. XVI ст. до смерті князя в 1583 р. Це був світський осередок, який мав відносно постійний склад працівників (перекладачів, переписувачів і т. д.), а також свою програму діяльності. Тут виконувалися нові редакції творів, здійснювався переклад літературно-релігійних пам'яток, особливо таких, які можна було використати в ідейній боротьбі з католиками. При осередку діяла школа. Миляновицький осередок також сприяв розвитку на українських землях антикатолицької полеміки.

Отож, виникнення Острозького культурного центру в 70-х рр. XVI ст. було явищем далеко не випадковим, воно логічно продовжило розвиток волинських культурних осередків.

53. Якими були світоглядні орієнтири Острозьких просвітників?

Особливе місце в розвитку української національної свідомості кінця XVI- початку XVII ст. займає Острозький культурний центр. Виникає він у регіоні, що був анклавом української аристократії, яка в цілому дотримувалася православних традицій.

Острозькі просвітники відстоювали ідею захисту українського народу як етнічної спільності від ополячення і окатоличення, порушували питання про громадські права й особисті права громадян, обстоювали думку про природну рівність людей незалежно від соціальної і релігійної приналежності, орієнтувалися на внутрішнє, духовне життя людини, що узгоджувалось з філософсько-світоглядними впливами Візантії.

54. Чи тотожні філософські поняття "мова" й "мовлення"?

– Ні. Мова - це соціально закріплена лексична і граматична системи, які для індивіда виступають як об'єктивно існуючі, а мовлення - це спілкування людей між собою за допомогою мови, тобто мовна діяльність. Вона завжди має індивідуальний характер. Під мовленням розуміють як сам процес говоріння, так і його результат. Мова реалізується через мовлення.

55. Чи міститься загальне в одиничному?

– Так. В одиничному завжди присутнє загальне, як те спільне та істотне, що об'єднує його з іншим одиничним. Одиничне і загальне окремо не існує.

56. Чи тотожні поняття "культура" і "цивілізація"?

– Ні. Хоча поняття "культура" і "цивілізація" тісно пов'язані між собою, вони не є тотожними, бо культура — це насамперед сфера духовного у суспільстві і людині, а цивілізація – це передусім сфера громадянського суспільства, рівень розвитку техніки, ступінь захищеності прав і свобод людини, міра гуманізованості суспільства.

Шпенглер та Бердяєв протиставляли цивілізацію і культуру. О.Шпенглер розглядав цивілізацію як стадію занепаду певної культури, оскільки для цивілізації гонитва за нескінченним нарощуванням матеріальних ресурсів суспільного життя стає провідним чинником її дії. Після книги О.Шпенглера "Занепад Європи" проблема взаємозв'язку культури та цивілізації стає визнаною і надзвичайно актуальною. Коментуючи цей твір німецького культуролога, російський філософ М.Бердяєв зазначав, що культурою рухає безкорисне прагнення самореалізації, а цивілізацією - саме користь, матеріальні зацікавлення. Тому цивілізація знищує культуру, веде до втрати нею своїх живильних імпульсів; на місце культури як прагнення до людського самовиявлення на рівні виходу на абсолюти, священне, приходять псевдокультура, заснована на неконтрольованих вибухах негативної енергії.

57. Особистістю народжуються чи стають?

Стають. Народжуються індивідом, а особистість формується суспільством, середовищем і власною волею та самовдосконаленням. Особистість наділена позитивною свободою, бо на неї поширюється принципово моральна відповідальність за яким людина не відповідає за ті вчинки, які вона не усвідомлює.

58. Що в людській мові сформувалось раніше: поняття якості чи поняття кількості?

Поняття якості, оскільки кількість може бути тільки кількістю певної якості. Саме якість робить предмет тим, чим він є. Якість – це внутрішнє визначення предметів і явищ. Якість взагалі є визначеність, яка тотожна з буттям. Щось, завдяки своїй якості, є тим, чим воно є; і втрачаючи свою якість, воно перестає бути тим, чим воно є (Гегель). Якість виявляє себе через властивість. Кількість не є тотожною з буттям. Чистим кількісним виразом є число, яке практично не пов'язане з якістю, незважаючи на це, і кількість, і якість між собою взаємопов'язані, гармонійно поєднані. Єдність кількості і якості виражається в категорії міри. Міра показує межу, в якій предмети залишаються якісно визначені. Перехід від одного якісного стану до іншого відбувається завдяки певним кількісним змінам. Перехід від кількісних змін до якісних відбувається завдяки стрибкам.

59. Що таке суспільний договір: угода між народом і владою чи угода між кількома державами?

Суспільний договір є угода між народом і державою. Концепцію суспільного договору як джерела держави захищали просвітники. На їх думку, в природному (додержавному) стані люди постійно воювали між собою. Зіткнення егоїстичних інтересів ставило під загрозу людське існування. Для того щоб подолати це і краще захистити себе від стихії, люди, зібравшись, уклали договір, згідно з яким частину своїх прав передали державі, щоб та стежила за порядком між ними. У цій концепції простежувалася думка про те, що народ є джерелом влади, і якщо громадяни мають обов'язки перед державою, то і держава має певні обов'язки перед громадянином, адже контракт є двостороннім.

60. У якому співвідношенні перебувають поняття суспільство і соціум?

Суспільство - це форма спільної життєдіяльності людей, що сприяє збереженню та відновленню їх життя, заснована на засадах соціальних норм, структур і стандартів та у відповідності із вищими духовними орієнтаціями людини.

Окреслюючи зміст поняття суспільства, ми не можемо обминути і того, що суспільством називають як загальну форму організації людської життєдіяльності (в цьому сенсі суспільство протистоїть природі), так і конкретні прояви такої форми (наприклад, ліберальне суспільство, розвинене суспільство, цивілізоване суспільство та ін.). В цьому останньому варіанті можна вести розмову про співіснування, взаємодії та взаємовпливи різних суспільств, існуючих в одну і ту ж історичну епоху. Крім того, суспільством ми називаємо не лише сучасні спільності людей, а й ті, які історично відбулися, проте сьогодні вже зійшли зі сцени історії.

Тому, коли йдеться про реальне функціонування суспільства в часі, варто розрізняти такі моменти: 1) суспільство - це соціально організована спільна життєдіяльність маси людей (суспільство як форма організації життєдіяльності

людей); 2) суспільство - це певний конкретний тип соціальної організації людської життєдіяльності (суспільство як тип соціальної інфраструктури); 3) суспільство - це сукупність історично здійснених суспільств (суспільство як історичний процес зміни різних суспільств).

Інколи, задля того, щоб підкреслити принципову цілісність, невіддільність означених моментів одне від одного, вживають термін "соціум".

Соціум - це суспільство, як особливий тип процесів дійсності, що характеризується єдиною визначеністю всіх явищ і процесів, які в ньому відбуваються.

61. Які основні аспекти взаємодії суспільства і природи?

Оцінка сучасної ситуації взаємодії суспільства і природи вимагає виявлення основних аспектів цієї взаємодії. Суспільство функціонує в межах природи та на засадах природних процесів. Суспільство та природа мають між собою багато спільного, зокрема: суспільство виникає і функціонує в середині природно-космічного процесу і в цьому плані суспільство постає продовженням природно-космічного процесу; суспільство і природа існують реально, між: суспільством і природою відбувається постійний процес обміну речовиною, енергією та інформацією. Проте між суспільством і природою існують і суттєві відмінності, зокрема: дії природних законів в межах суспільства втрачають свою однозначну імперативність, можуть тут або міняти спрямування своїх проявів, або взагалі блокуватися; суспільні процеси орієнтуються на такі цінності, смисли та мотиви, які не мають натуралізованої форми виявлення; темпи зміни суспільних явищ значно перевищують зміни природи; у розвиненому суспільному процесі можуть створюватись і принципово нові матеріали, сполуки речовин, носії матеріальних властивостей та енергії.

62. Чи тотожні поняття "народонаселення" і "суспільство"?

– Ні. Народонаселення - це все населення певного краю чи країни. Це поняття є категорією етнічною, а суспільство - категорія соціальна, що означає історично визначений тип соціальної системи.

63. Чому надає перевагу детермінізм: випадковості чи причинності?

Детермінізм є вченням про закономірний характер усіх процесів природи і суспільства, в тому числі й психічного життя. Згідно з принципом детермінізму, всі події зовнішнього світу, а також акти людської волі є визначеними, детермінованими природною необхідністю або Богом. Незалежних, вільних від такого визначення подій, згідно з цим ученням, у принципі бути не може. Детермінізм завжди був нерозривно пов'язаним з науковим пізнанням, яке від самого початку прагнуло дати об'єктивну, незалежну від сваволі й суб'єктивних прагнень картину світу. Адже відмова від детермінізму неминуче веде до таких уявлень про світ, згідно з якими все можливо, коли цілком можливі, приміром, дива, але неможливими стають раціональні пояснення, науковий прогноз і планування. Принцип

детермінізму змістовно пов'язаний з поняттями необхідності і причинності. Все це — поняття одного ряду. Що таке необхідність? Закономірне, суттєве в явищах і процесах, те в них, що має статися неодмінно. Передусім це — закони природи. Але не тільки. В людському житті така необхідність виражається ще поняттям долі. Люди визнавали необхідність із давніх часів. І спочатку вона усвідомлювалась саме як доля, лише згодом виникає поняття логосу, об'єктивного закону. Уявлення про необхідність природних процесів згодом дістало вираження в понятті причинності.

Детермінізм віддає перевагу причинності. Головне для детермінізму - з'ясувати об'єктивно існуючі причинно-наслідкові зв'язки. В цьому він вбачає головне завдання як наукового, так і будь-якого пізнання взагалі.

64. Чому надає перевагу індетермінізм: випадковості або причинності?

Детермінізмові протистоїть індетермінізм, або заперечення закономірного характеру природних і суспільних процесів. З ним пов'язане і визнання спонтанних, не детермінованих подій, до яких, зокрема належать акти волі. І якщо детермінізм заперечує свободу волі як спонтанну і свавільну дію, що випадає з ланцюга причинних зв'язків, то індетермінізм, навпаки, постає як спроба теоретичного обґрунтування такої можливості. Проте, і на цьому варто наголосити, таким обґрунтуванням він є лише на перший погляд. З одного боку, він начебто і дає відповідь на питання про онтологічні засади свободи, наділяючи речі здатністю до спонтанних дій. Однак, з другого боку, досить уявити собі, що все у цьому світі має довільний або самовільний характер, що не тільки наша воля, а й усі природні процеси, суспільні явища не коряться будь-яким законам і тому мають непередбачуваний характер, як питання про можливість свободи в такому світі постає знову, і не менш гостро. Отже, заперечення детермінованості природних процесів не меншою мірою унеможлиблює свободу, ніж її абсолютизація.

Індетермінізм віддає перевагу випадковості, оскільки він взагалі заперечує об'єктивне існування причинності.

65. Чи може необхідне водночас бути випадковим?

– Так. Необхідність і випадковість є діалектичними протилежностями - необхідність реалізується тільки через низку випадковостей, а випадковість є формою існування необхідності.

66. Чи тотожні поняття "причинність" і "каузальність"?

– Так. Уявлення про необхідність природних процесів дістало вираження в понятті причинності. Каузальність (лат. - причина) - це те саме що й "причинність".

67. Коли стає домінуючою тенденція протиставлення буття суцільному?

Тенденція протиставлення буття суцільному стає домінуючою у феноменології та екзистенціалізмі. У феноменології за абсолютне буття

приймається свідомість, яка мислиться як «жива діяльність», позбавлена предметної форми. Ця діяльність свідомості, на думку Гуссерля, конститує суще і надає йому відповідний спосіб (модус) буття. Сущє і спосіб його буття задаються відповідними актами свідомості. Так, у сприйманні дається («конститується») реальна річ, у вірі — цінності, у фантазії — казкові герої. Буття розпадається на різні сфери, відповідно до актів, у яких воно конститується.

М. Гайдеггер звинуватив всю попередню європейську філософію, починаючи з Парменіда в тому, що вона звела буття до сущого, розчинила буття в сущому. Буття, за Гайдеггером, це не щось поза людиною, протилежне людині, що можна виразити в понятті й перевести в технологію. Воно як смислова єдність всього сущого існує в світі тільки через існування людини.

68. Яка частина філософського знання вивчає загальні підходи до пізнання і розуміння буття?

Методологія. Загальні підходи до розуміння світу (сукупність методів).

69. Яка філософська категорія відображає процес переходу до нової якості?

Стрибок. Перехід від кількісних змін до нових якісних відбувається завдяки стрибкам. Стрибки розрізняють за характером, змістом, формою їхнього прояву. Характеристика стрибка зумовила специфічність розвитку предмета. За масштабами стрибки довгі, короткі, можуть охоплювати цілі епохи, історичні періоди. За формою прояву стрибки є швидкими (типу вибуху) та повільними.

70. Яку філософську категорію визначають як соціально організоване виробництво знань?

Наука – сфера інтелектуальної діяльності людини, функцією і завданням якої є вироблення і теоретична систематизація знань, що в своїй сукупності складають наукову картину світу. Наукова картина світу – узагальнена цілісна система уявлень про властивості й закономірності природи і світу в цілому, що є синтезом природничо-наукових та суспільно-історичних понять і принципів.

71. Що є найголовнішою формою позитивної свободи?

Найголовнішою формою позитивної свободи є любов. Саме любов надає стосункам між людьми особливого духовного змісту, коли мій власний інтерес переноситься на іншого, коли інший стає моєю власною метою, коли, отже, зникає межа між моїм Я та іншим Я. А це і є свобода. Таким чином, можна сказати, що дух за своєю суттю є любов, а любов є свобода. Йдеться не лише про любовні стосунки чоловіка і жінки, про кохання, а й про братську любов, про любов батьківську і синівську, про любов учнів

до вчителя, йдеться про любов як духовний зв'язок між людьми. І не тільки між людьми. Ми так само можемо говорити про нашу любов до Бога.

72. У чому проявляється головний гуманістичний зміст свободи?

Важливою формою позитивної свободи є творчість, тобто така діяльність, яка знімає протилежність природи і людини, зовнішнього нам, об'єктивного світу і нашої суб'єктивності. У процесі творчої діяльності я перетворюю цей світ, речі, з яких він складається, у відповідності з моїми цілями, ідеалами. Створюю світ культури, який перестає бути чимось іншим для мене, чужим, адже я сам покладаю його як буття, то-тожне собі. І тому цей світ, властива йому необхідність перестають бути межею моєї свободи. Навпаки, стають сферою її реалізації. Важливим результатом творчої діяльності людини є її власний розвиток. Перетворюючи світ, людина сама змінюється, виявляє і розвиває свої творчі можливості. Така діяльність є водночас і реалізацією творчого потенціалу людини, процесом її саморозвитку. У цьому головний гуманістичний зміст свободи. Запитуючи, для чого нам потрібна незалежність, воля, з'ясовуючи зміст тих цінностей, якими визначаються цілі нашої діяльності, ми усвідомлюємо, що головною серед них є сама людина, її свобода, її саморозвиток. Звідси: свобода людини в її позитивному значенні — це передусім свобода її саморозвитку, свобода її самореалізації. Свобода є способом буття людини у світі, її метою і призначенням. Річ у тім, що буття не дається людині як щось готове, завершене. Вона сама має сформулювати себе у відповідності з тим образом, який обрала для себе. Людина мусить бути творцем власного буття. Безпосередньо (без її участі) їй дається лише її природне, біологічне існування. Людиною вона робить себе сама. Вона вільна навіть відмовитися від гідного людини способу буття. Але за будь-яких умов вона зберігає свободу вибору. Вона здатна і мусить сама визначити сенс свого буття, своє призначення, вписатися в систему тих цінностей, які надають позитивного значення її свободі. Або відмовитися від будь-якої системи моральних цінностей, давши волю своїй егоїстичній природі. Негативна свобода як сваволя зберігає свою вагомість для людини. Однак, як зазначалося, лише орієнтація на вищі духовні цінності дає людині справжню волю або свободу, відкриває для неї перспективу саморозвитку. Лише причетність до Бога, що є уособленням цих вищих цінностей, підносить її над тваринним існуванням, розсуває перед нею горизонт.

ФІЛОСОФІЯ ЯК ФОРМА ЗАПИТУВАННЯ. ПРОБЛЕМАТИКА ДЛЯ ЕСЕ

1. У Дельфах - найбільш значному релігійному центрі Греції - на одному із язичницьких храмів було написано: **"Пізнай самого себе"**. Який відгук у філософській думці знайшла ця фраза?
2. Ось ще один заклик - поета Піндара: **"Стань тим, ким ти є"**. Як ви його розумієте?
3. Греки любили вислови мудреців. Один із них звучав: **"Нічого понад міру"**. Проаналізуйте цей афоризм, уявивши, що він належить:
 - а) фізику, б) політику, в) художнику, г) "середньому" громадянину, д) філософу.
4. Гомер починає "Іліаду" словами: "Гнівом, богине, звелич Ахіллеса...". Філософ Епіхарм говорить: **"Не гнів, тільки розум має владарювати"**. Чого не приймає Гомер у цьому розумному правилі?
5. Існує багато древніх сказань про походження світу з води. Над водою, за словами Біблії, витав Дух Божий. Згідно з Гомером, Океан - батько богів. Перший грецький філософ Фалес наполягає на тому, що **все походить з води, з води складається і у воду перетворюється**. Ця думка вважається уже філософською. Чому?
6. Протагор ствердив думку: **"Людина — міра всіх речей"**. Якою мірою міряє людину Протагор? На Ваш погляд, людина вартує саме такої міри чи, можливо, перевершує її?
7. Перші грецькі філософи говорили про своє знання (а), софісти запевняли, що ніякого знання взагалі не існує (б). Загальновідомий вислів Сократа: **"Я знаю, що я нічого не знаю"**. Чим відрізняється сократівське незнання від (а) і (б)?
8. **"Якщо існує тільки Єдине і нічого іншого, окрім нього, то не існує і самого Єдиного"**. Постарайтеся обґрунтувати цю тезу. Потім розгляньте, як це зробив Платон (діалог "Парменід", 137c-142b. В кн.: Платон. Собр. соч. в 4-хт. Т.2.М., 1993).
9. Древні греки надавали перевагу тому, щоб зображувати світ кінечним, обрамленим певними межами. Однак такій позиції суперечило доведення: воїн, який добіжить до краю світу, випустить стрілу; вона або полетить далі (значить там є простір і немає кінця), або ж не полетить (значить перепороною послужить певна речовина, що свідчить про безкінечність світу).

Яка із названих позицій стала більш продуктивною у філософській думці?

10. Простежте за логікою міркування Юма: *причинністю називають необхідний зв'язок між фактами, коли із одного факту випливає інший факт. Проте необхідний висновок можна зробити тільки шляхом виведення одного поняття з іншого. Із факту не випливає нічого, окрім його існування, а значить причинності у природі не існує, вона наявна у нас самих.* Щодо цього висновку Кант писав, що Юм розбудив його із догматичного сну.

Чи приймаєте Ви позицію Юма?

11. Давньогрецький філософ Зенон із Елеї став знаменитим за сформульованим ним філософські "тупики" (апорії). Нижче наведені дві його апорії.

1. "Дихотомія"

Щоб пройти увесь шлях, необхідно спочатку пройти його половину. Але перш, ніж подолати половину шляху, потрібно пройти половину половини, потім ще половину половини половини і т.д. Зважаючи на те, що будь-який відрізок шляху має свою половину і будь-який відрізок можна поділити, то шлях взагалі неможливо подолати, бо він безкінечний.

2. "Стріла"

Випущена з лука стріла у кожному мить польоту займає певне визначене місце, а перебування у певному місці – це перебування у стані спокою. Шлях стріли – це сума місць, які вона займає. Звідси випливає, що стріла взагалі не рухається. Отже, вона ніколи не виконає свого призначення – бути випущеною з лука.

Уникаючи математичної формалізації, постарайтеся заперечити Зенону.

12. Як відомо, знаменита дискусія про справжнє джерело знань, яка розгорнулася у XVII столітті, вилилася у протистояння раціоналізму і емпіризму. Зокрема, раціоналісти стверджували, що знання мають бути загальнозначимими і доказовими. Але такі знання дає тільки розум, отже, лише він може претендувати на виняткову роль у продукуванні знань. Досвід, на думку раціоналістів, лише допомагає проявитися істинам розуму. З погляду емпіристів, змістовну інформацію надає лише досвід, у той час, як розум виконує роль інструмента, який обробляє чуттєві дані.

Як ви розумієте позицію Лейбніца, котрий сказав: *"У розумі немає нічого такого, чого б до цього не було в чуттєвому досвіді. Крім самого розуму"?*

13. *"Монада...є... проста субстанція, що входить до складу складних; проста — значить така, що не має частин. Із необхідністю повинні існувати прості субстанції, тому що існують складні, бо складна субстанція зібрання або агрегат простих (монад). Кожна монада необхідно повинна відрізнятися від іншої. Бо ніколи не буває у природі двох істот,... у котрих не можна було би знайти відмінності.*

Всяке створене буття - а, отже, і створена монада, - підлягає зміні і... такі зміни у монаді є безперервними. Нічого іншого не можна знайти у простій субстанції..., крім сприймань та їх змін. Тільки в них є всі внутрішні дії простих субстанцій"

Готфрід Вільгельм Лейбніц

Чи відповідає поняття "монада" у Г.Лейбніца поняттю "атом" у Демокріта? У наведеному тексті монада тлумачиться як матеріальне утворення чи як елемент духовного світу?

Порівняйте вихідні онтологічні ідеї Б.Спінози та Г.Лейбніца: в чому вони співпадають, чим докорінно відрізняються? Якою мірою ці ідеї можна використати в наш час для пояснення дійсності?

14. *"Нехай людина віддасться спогляданню природи у всій її неосяжній величі. Хай погляне на засліплюючий світоч, що осяває Всесвіт як смолоскип, хай усвідомить, що Земля — всього лише крапка у порівнянні з величезною орбітою, яку описує це світило, нехай вражається думкою, що й сама ця величезна орбіта - не більше ніж непримітна рисочка по відношенню до орбіт інших світил. Бо що таке людина у Всесвіті? Небуття у порівнянні з нескінченністю...*

Велич людини - у її здатності мислити. Людина всього лише очерет, найслабше із творинь природи, але вона - очерет мислячий. Щоб її знищити, зовсім не треба всього Всесвіту: досить віяння вітру, краплі води. Але хай навіть її знищить всесвіт, людина все одно перевищує його, бо усвідомлює, що розлучається із життям і що слабша за всесвіт, а він нічого не усвідомлює".

Блез Паскаль

Як Б.Паскаль тлумачить співвідношення людини із Всесвітом? Що, на його думку, є можливою основою гідності людини?

15. *"В історії, яка налічує майже десять тисяч років, ми є першим поколінням, в якому людина повною мірою усвідомила свою власну проблематичність. Я маю на увазі те, що вона вже не знає себе самої і усвідомлює це".*

М. Шелер

"Людина - це канат, що натягнутий між твариною і надлюдиною".

Ф.Ніцше

"Людина є єством, що незадоволене самим собою і здатне себе переростати. Самий факт існування людини є розривом у природному світі і свідчить про те, що природа не може бути самодостатньою і що вона заснована на бутті надприродному. Як єство, приналежне двом світам і здатне долати себе самого, людина є єством суперечливішим і парадоксальним, таким, що поєднує в собі полярні протилежності..."

М.Бердяев

"Створив Бог людину ніби деякий другий світ - малий у великому. Людина є мікросвіт, адже вона наділена як душею, так і тілом, і являє собою середину між розумом і матерією. Вона пов'язує видиме та невидиме, чуттєве та розумоосяжне".

Іоанн Дамаскін

"Людина є єством природним і тому має такою ж мірою особливе, тобто надземне, надприродне призначення, якою тварина має призначення бути надтвариною, а рослина - надрослиною".

Л.Феєрбах

"Час людського життя - одна мить; його сутність - вічний плин; відчуття - сумирні; будова тіла - тлінна; душа - нестійка; доля - загадкова; слава - недостовірنا... Одним словом, життя - це боротьба та блукання на чужині...".

Марк Аврелій

"Тоді Бог... поставив людину у центр світу й мовив: "Не даємо тобі, Адаме, ні свого місця, ні певного вигляду, ні особливого обоє язку, щоби і місце, і обличчя, і обов'язок ти отримав за власним бажанням, згідно своїй волі та своєму рішенню... Я не зробив тебе ні небесною, ні земною, ні смертною, ні безсмертною, щоби ти сама, як вільний та славетний майстер, сформувала себе у тому образі, якому віддаси свою перевагу".

Піко делла Мірандола

"Що ж за химера - людина? Яке небачене, яке чудовисько, який хаос, яке поле суперечностей, яке диво! Суддя усіх речей, безглуздий земний хробак, хоронитель істини, стічна яма сумнівів та помилок, слава та сміття Всесвіту. Хто розплутає цей клубок? Дізнайся ж, гордовита людино, що ти - парадокс для себе самої. Примирися, безсилий розумі Замокни, безглузда природо! Дізнайся ж, що людина є нескінченно вищою від людини...".

Блез Паскаль

Прокоментуйте наведені міркування. Як відтворюють вони проблематичність людського буття? Чию позицію ви схильні прийняти?

16. *"Якщо б життя не було повторенням, чим би воно тоді було? Хто б забажав бути дошкою, на якій теперішнє кожну мить пише нові літери та епітафії минулому? Хто б схотів піддатися миттєвим, все новим і новим враженням, що лише розбецують та спокушають? Навіть якщо би сам Господь не бажав повторення, світ ніколи би не створився. Тоді Бог або задовольнявся би єдиними планами, задумами, або знищив би створене, щоби зберігати його у спогадах. Він того не зробив, а тому світ існує і тримається на тому, що життя є повторення. Повторення - сама дійсність, повторення - це сенс існування. Хто хоче повторення, той дозрів духовно. Діалектика повторення нескладна, адже те, що повторюється, було, інакше не можна було би й повторити, але сама та обставина, що це вже було, надає повторенню новизну...".*

С.Кіркегор

Постарайтеся вдуматись у наведені міркування й вилучити із них деякі важливі аспекти здійснення історичного процесу. Чи приймаєте ви тезу автора

про те, що повторення надає історичному процесу стабільності й постає основою відчуття новизни? Як співвідноситься повторення із часом?

17. *"Саме число віків, нібито днів, якщо ми будемо їх рахувати за тими періодами часу, що вказані у Писанні, буде сім... Так перший вік, як би перший день, триває від Адама до потопу. Другий - від потопу до Авраама; вони є рівними не за тривалістю часу, а за числом поколінь... Потім від Авраама до пришествя Христового... слідує три віки, а саме: від Авраама до Давида, від Давида до переселення у Вавілон, від переселення у Вавілон до різдва Христового. Всього виходить п'ять віків. Тепер йде шостий, якого не варто вимірювати ніяким числом поколінь... Опісля цього віку Господь нібито відпочиває у сьомий день... Тоді ми вивільнимось, побачимо та возлюбимо, возлюбимо та восхвалимо! Ось те, чим ми будемо без кінця!"*

Аврелій Августин

Яка концепція історії подана у цьому міркуванні? Чим вона відрізняється від античного бачення історії? Які критерії руху історії постають тут найпершими та найважливішими?

18. *"Дійсність, що формує психіку української людини,— це не тільки певними даностями заповнений географічний простір, а й наповнений конкретними історичними подіями час характерного для України історичного оуття. Історичний чинник формування української психіки, котрий можна назвати "спільністю історичної долі", почасти визначений геополітичним положенням України "на краю" Сходу Європи й Заходу Азії та на шляху "із варяг у греки", із скандинавсько-балтійської Півночі до чорноморсько-середземноморського Півдня.*

Геополітичне "розташування" України на перехресті історичних шляхів психологічно впливало впродовж століть на життєву ситуацію української людини, яку сучасна екзистенціальна філософія влучно назвала "межовою". Ця ситуація пов'язана із перебуванням людини на "межі можливості існування", на межі боротьби, випадковості, провини, страждання, загрози смерті (Ясперс). Геополітична "межовість" українського, нічим не захищеного, а водночас надзвичайно багатого простору зумовлювала те, що Україна нерідко опинялася в лабетах завойовницького Заходу або Сходу, що непомірно збільшувало тиск "межових ситуацій" на українську людину. Історична доля країни "великої руїни", яка спустошувалася хижацькими нападами, інколи двічі на рік, погіршувалася постійним відчуттям небезпеки, уболінням за здоров'я, волю, особисте й родинне життя свого народу. Таким чином, тут частіше, аніж деінде, мусило доходити до "відштовхування", тобто облишення нижчого, спрямованого на особисте щастя, існування, як нездійсненого, і до зміни буття з нижчої форми "біотичного" існування на його вищу екзистенційну форму, де "віссю ставлення до життя" стає не воно саме, а ідея чи ідеал, що переступають межі життя.

Основою "мінливого" буття в умовах безнастанної загрози був дружинницький, а згодом лицарсько-козацький ідеал, підпорядкована ідеалам честі, волі й віри, героїчна форма життя. Тут легко помітити аналогію з тим, як вікове змагання з маврами на іншому просторі було найкращим показником впливу козацької форми життя на українську психіку".

Олександр Кульчицький

Чим пояснює мінливість українського буття Олександр Кульчицький? Чому українську буттєву дійсність він називає межевою?

19. *"Подібно до того, як на початку розвитку особистої свідомості, в дитинстві кожного окремого розуму першим питанням є питання, з чого зроблені предмети, на які натрапляє дитина, так і в дитинстві загальнолюдський розум дошукується причини всього існуючого. Розум розглядає оточуючу природу, дані предмети та явища, бачить їх множинність, мінливість, непостійність, шукає єдину, зовнішню завжди існуючу основу цих явищ, і передусім матеріальне начало в природі, те начало, з якого походять ця множинність, усі явища"*

Володимир Соловйов

Який період становлення філософської думки має на увазі Володимир Соловйов? Назвіть представників цього етапу.

20. *"В однобічному прагненні знання ми часто забуваємо, що будь-яке поняття виходить у нашу душу як її внутрішній стан, і оцінюємо наші поняття лише за тим яко мірою вони є для нас образами речей. Проте цей бік у понятті, яким визначається стан і настрої душі, має для цілісного життя духу більшу ціну, ніж уявлення, позаяк він є образ речі. Якщо з теоретичного погляду можна сказати що все, гідне буття, — гідне й нашого знання, то в інтересах вищої моральнісно-духовної освіти цілком слушною була б теза, що ми повинні знати тільки те, що гідне нашого моральнісного й богоподібного єства. Древо пізнання не є древо життя, а для духу його життя постає чимсь більш дорогоцінним, ніж його знання. Але це особливе своєрідне життя духу, яке не подається математичним визначенням, має найближче відношення до серця людини: над усе, що лише стережеться, серце своє стережи, бо з нього походить життя" (Пр. 4, 23).*

Памфіл Юркевич

Які акценти є актуальними у цьому судженні. Як вписані вони у контекст світоглядних пошуків автора. Порівняйте кордоцентризм Памфіла Юркевича і кордоцентризм Григорія Сковороди.

21. *"Треба підкреслити, що візантійський вплив був такий, що він не вбивав свого національного. Крім того, усе візантійське ми глибоко сприйняли душею й тілом, і воно стало нашим рідним. І тому візантинізм — це не тільки душа нашої православної віри, але це й душа нашої культури, наших звичаїв, а тому це й душа кожного українця, якого б віровизнання він не був.*

Візантійське мистецтво сильно вплинуло на українське і, власне, на ньому воно зросло й націоналізувалося. Наша іконографія в основі своїй цілком візантійська, хоч і сильно націоналізована. Візантійський православний вплив охопив усіх українців всебічно, охопив цілу їхню душу. Вплив цей понав в Україні на відповідний і родючий ґрунт...".

Іван Огієнко

Що, на Ваш погляд, розуміє Іван Огієнко під цим родючим ґрунтом? Чому проблема національної ідентичності не втратила і понині своєї актуальності?

22. "Яскраво виявлене тяжіння філософської думки Київської Русі до проблеми людини й осмислення історії посідають центральне місце в комплексі питань, які хвилюють представників давньоруської філософської культури. Для інтелектуалів Київської Русі не було філософії, відстороненої від реальних, смисложиттєвих питань людського життя. Домінуючу інтенцію давньоруської філософської думки складає так би мовити екзистенціально-антропологічна редукція філософського знання. Пошук оновленої людини становить стрижень філософських роздумів. Тема спасіння як окремої особи, так і всього людства, тема побудови досконалого світу як світу свободи, благодаті, що протиставляється світу, де панують необхідність, гноблення, закон, від часів Іларіона Київського складає визначальний стрижень, навколо якого рухається філософське осмислення історії"

В. Горський

Що означає екзистенціально-антропологічна редукція філософського знання, яка складає домінуючу інтенцію давньоруської філософської думки? Чому саме вона стала одним із визначників сучасної української філософської культури? Обґрунтуйте свою думку.

Що таке «людство»? — питає Шпенглер і наводить слова Гете: «Людство? Це є абстракція. Є, були і завжди будуть люди і тільки люди». Не як зоологічна абстрактна категорія, а втілена в конкретну духовно-культурну спільноту. «Людство» не має ні мети, ні ідеї, ні плану і не являє нічого більшого, як родина метеликів або орхідей. «Людство» є зоологічний вираз, або пусте слово. Розвійте цей фантом, розбийте зачароване коло і одразу виявиться дивне багатство існуючих форм — життя з його неосяжною повнотою, глибиною і рухом, перед цим завуальоване фразами, порохом схем і набором особистих ідеалів. На місці уявної монотонної картини простолінійної загальної історії... я бачу драму багатьох могутніх культур, які з первісною силою виникають з материнського лона певного ландшафту, з яким вони міцно пов'язані протягом усього їх життєвого циклу.

Чи протистоїть історіософія Шпенглера космополітичному універсалізму в історіографії з такими його поняттями, як «світова історія», «прогрес вселюдської культури», «зближення і злиття національних культур в єдиній культурі цілого людства світлого майбутнього» і т. ін. Доведіть.

Не лишили слов'яни-хлібороби, як єгиптяни, ассирійці чи греки, величної кам'яної архітектури, бо їхні ідеї були, інші. Не було у них невільництва, щоб силами тисяч рабів кувати собі вічність пам'яті на землі. Але вже трипільці будували дома і оселі: з дерева та глини, також городища — більші оселі. Розмальовували дома, та й кераміка була в них мальована і скульптура оригінальна. Україна — копальня історичного минулого, говорить пам'ятками тисячоліть, що мають постійний зв'язок різних культур незнищеної традиції. Кожного року викопують в Україні все нових свідків минулого народу і землі. Між ними лишилися і великі будови городищ на південній межі лісостепу для охорони від степових напасників. Будували потужні оборонні вали, що їх у народі прозвали «Змієвими».

Богдан Стебельський «Християнство і українська культура»

Про яку іншість ідей говорить автор?

Хрещення України-Руси мало великий вплив на дальший розвиток історії українського народу, на політичне його життя, а головно на його культуру. Український народ став історичним у тому розумінні, що з християнством озброївся письмом, створеним Кирилом і Мефодієм, і міг сам занотувати про своє існування у формі літописання, міг висловити сконденсовані духовні сили у формі високої поезії, як «Слово о полку Ігоревім», міг свої звичаєві закони оформити в «Руській Правді», міг передати досвід життя книгою князя Мономаха — «Поучення дітям», міг проповідувати Христове вчення устами Кирила Турівського та Іларіона, що славить князя Володимира за те, що «скинув тлінне, обтрусив прах невірства і, ввійшовши в святу купіль, родився від Духа і води, в Христа христився»...

Богдан Стебельський «Християнство і українська культура»

А як ви розумієте думку про те, що український народ став історичним? Чи можна, а якщо так, то якою мірою застосувати її до реалій українського сьогодення?

Гайдеггер пише: "Ось картина Ван Гога: пара грубих селянських черевиків - більше нічого. Картина, власне кажучи, нічого не зображує. Але все ж, з тим, що там є, одразу ж опиняєшся лицем до лица, нібито ти сам пізнім осіннім вечором, коли у вогнищі догорає картопляне бадилля, береш плуга, заморено сунеш з поля додому. Що тут суще? Полотно? Мазки? Кольорові плями? ... адже все те, що ми назвали, є, однак, тільки-но ми хочемо вхопити буття, щоразу виходить так, нібито ми пхнемо руки у порожнечу" Через це і панує усталене уявлення

про те, що буття "немає". Людство, перебуваючи у певному відношенні до суцього, саме того не помічаючи, "відпало" від буття.

В емпіричній даності нам явлене лише суще. А як же тоді полягають справи із буттям? Як вирішує проблему буття і суцього Гайдеггер?

Характерною особливістю матеріалістичного способу мислення, далі, є переконаність у принциповій можливості пояснити вище на основі нижчого, переконаність у тому, що саме нижчі рівні буття становлять сутність і субстанційну основу вищих. Звідси прагнення економічного матеріалізму пояснити форми суспільного буття на основі економічних інтересів, редукувати філософію, релігію, політику і право до економіки. Звідси також прагнення матеріалістичної філософії звести психологію до фізіології, ті або ті форми психічного життя розглядати лише як вияви сексуальної енергії тощо. Людина, за цією логікою, є лише тварина, мавпа, що завдяки праці перетворилася на людину. Живу ж природу матеріалізм намагається зрозуміти як сукупність фізичних, хімічних і механічних процесів, а природне взагалі звести до фізики. Крайньою формою такого редукціонізму є механіцизм, який в основі будь-яких процесів (і не тільки природних) намагається віднайти певний механізм. Не важливо, що собою являтиме "матерія" в кожному з цих випадків. Така редукція може зупинитися на будь-якому рівні буття, і в кожному з них матимемо свою "матерію": систему економічних відносин, природу в цілому, фізіологію, сукупність фізичних, хімічних і механічних процесів або голий механізм. Спільним для всіх цих випадків буде одне — спосіб мислення, логіка, за якою сутність тих або тих вищих форм буття шукають у нижчих, тих, що відіграють роль матеріальних умов існування цих форм, коли намагаються пояснити ці форми на основі їхньої "матерії", лише в ній вбачаючи реальне існування. Тоді й виходить, за цією логікою, що в різноманітних формах суспільного буття немає нічого, окрім економіки, а в живому організмі — нічого, крім фізики, хімії та механіки.

Наведені приклади показують, що матеріалізму в цілому, а не лише його окремим видам притаманне те, що Б. П. Вишеславцев називав "пафосом профанації", а Шелер — "грою на пониження". Прокоментуйте ці судження.

ПИТАННЯ, ВИНЕСЕНІ НА ІСПИТ

1. Філософія як теоретична форма світогляду. Поняття, структура, історичні типи світогляду.
2. Філософія як тип духовності.
3. Філософія і мистецтво.
4. Філософія і релігія.
5. Соціально-культурне призначення філософії.
6. Проблема філософської традиції.
7. Передумови виникнення філософського знання.
8. Специфіка філософії. Основні типи філософування.
9. Філософія і наука.
10. Філософія в системі культури.
11. Людомірна сутність і гуманістична спрямованість філософії.
12. Культурно-історичні передумови виникнення філософії.
13. Особливості та проблеми давньоіндійської і давньокитайської філософії.
14. Схід і Захід. Особливості східної філософії.
15. Зародження філософської думки та її культурно-історичні передумови.
16. Релігійно-міфологічна свідомість у країнах Древнього Сходу та елементи передфілософії у ній.
17. Давньоіндійська філософія ведичного періоду.
18. Ортодоксальні та неортодоксальні філософські школи у Древній Індії.
19. Канонічні джерела, провідні ідеї та напрями філософської думки Стародавнього Китаю. Даосизм та конфуціанство.
20. Виникнення філософії у Давній Греції. Поняття логосу і космосу.
21. Мілетська натурфілософія. Елеати. Піфагореїзм.
22. Атомістичний матеріалізм Демокріта.
23. Поворот до антропологічної проблематики у філософії софістів. Сократ.
24. Об'єктивний ідеалізм Платона, його вчення про ідеї.
25. Енциклопедична система філософії Аристотеля. Вчення про начала і чотири причини суцього.
26. Доба еллінізму та особливості елліністичної філософії
27. Духовна орієнтація та релігійний характер західноєвропейської філософії Середньовіччя.
28. Основні принципи середньовічної філософії: теоцентризм, креаціонізм, провіденціалізм.
29. Ранньохристиянська філософія. Східна патристика: Василій Великий, Григорій Богослов, Іоанн Златоуст.
30. Західна патристика: Аврелій Августин.
31. Західноєвропейська схоластика. Проблема співвідношення знання та віри.
32. Філософія Фоми Аквінського. Пристосування аристотелізму до християнської ідеології.

33. Проблема універсальності. Номіналізм та реалізм.
34. Гуманізм та антропоцентризм як головні світоглядні принципи у формуванні ренесансного світогляду.
35. Філософія Раннього Відродження: Данте та Петрарка.
36. Філософія Марсіліо Фічіно як теоретична основа естетики Ренесансу.
37. Філософія Високого Відродження. М. Кузанський: містичний пантеїзм та діалектика.
38. Проблема людської свободи у філософії. Дж. Пікоделла Мірандоли.
39. Пізнє Відродження. Натурфілософія XVI ст.
40. Матеріалістичний пантеїзм Дж. Бруно. Вчення про Єдине, матерію, форму та світову душу. Етика "героїчного ентузіазму".
41. Особливості філософії Нового часу, переорієнтація на науку як її суттєва риса.
42. Емпіризм та раціоналізм як головні методологічні напрями.
43. Заснування нової філософії: Френсіс Бекон та Рене Декарт.
44. Томас Гоббс. Матеріалістична онтологія і теорія пізнання. Вчення про походження суспільства і держави.
45. Натуралістичний пантеїзм Бенедикта Спінози. Вчення про єдину субстанцію та її атрибути. Принципи детермінізму.
46. Монадологія Готфріда Лейбніца
47. Суб'єктивний ідеалізм та агностицизм (Дж. Берклі, Д. Юм).
48. Просвітництво та матеріалізм XVIII ст. Особливості французького матеріалізму (Ламетрі, Дідро, Гельвецій, Гольбах).
49. Німецька класична філософія, її місце в історії світової філософської думки.
50. Місце і роль класичної німецької філософії в розвитку парадигми свідомості модерної філософської думки.
51. І. Кант - родоначальник німецької класичної філософії. Два періоди творчості Канта.
52. Коперніканський переворот Канта.
53. Головна проблема критичної системи. "Критика чистого розуму" як логіка і теорія пізнання.
54. Априоризм та діалектика Канта.
55. Етика Канта.
56. Система абсолютного ідеалізму Г.В.Ф.Гегеля
57. Антропологічний матеріалізм Фейєрбаха.
58. Передумови виникнення марксизму у сер. 40-х років XIX ст.
59. Теоретичні джерела марксизму.
60. Основні закони матеріалістичної діалектики.
61. Розвиток історичного матеріалізму. Вчення про суспільно-економічні формації.
62. Проблема відчуження у марксистській філософії.
63. Зміна парадигми філософського мислення у XIX на початку XX ст.
64. Вихідні ідеї філософії А. Шопенгауера та С. К'єркегора.

65. Ідеї розроблення «наукової філософії» у європейській філософії ХІХ ст.
66. Філософія життя (Шопенгауер та Ніцше). Ідея вічного повернення до того ж самого.
67. Класичний зміст поняття надлюдини (Ніцше).
68. Загальні особливості духовних процесів та розвитку філософії у ХХ ст.
69. Сцієнтистські напрями у зарубіжній філософії ХХ ст. Проблема наукового знання.
70. Нова постановка проблеми «людина – світ» у філософії другої половини ХІХ – поч. ХХ ст.
71. Напрями антропологічного спрямування: психоаналіз, екзистенціалізм, філософська антропологія.
72. Культурологічні та історіософські напрями у філософії ХХ ст.
73. Релігійна філософія ХХ ст.
74. Проблема періодизації історії філософії в Україні.
75. Філософські ідеї в культурі Київської Русі та їх світоглядні витоки. Гуманістичні та реформаційні ідеї в українській філософії ХV-ХVІ ст.
76. Філософські ідеї Острозького культурно-освітнього центру, братських шкіл та письменників – полемістів.
77. Києво-Могилянська академія - перший в Україні центр професійної філософії.
78. Вчення Г. С. Сковороди про самопізнання людини та преображення її серця.
79. Філософія серця Памфіла Юркевича.
80. Філософські погляди Т.Шевченка, І.Франка, Л.Українки.
81. Категорія "буття", її сутність та специфіка. Основні форми буття.
82. Світ як всеохоплююча і безмежна реальність, єдність об'єктивної і суб'єктивної реальності.
83. Обрії буття. Буття суще (конечне) та буття. Буття й ніщо. Буття можливе та дійсне. Буття й сутність.
84. Філософсько-світоглядний погляд на феномен життя.
85. Онтологічний статус свідомості та її суттєві ознаки.
86. Сучасні концепції походження свідомості.
87. Провідні чинники виникнення та функціонування свідомості.
88. Ідеальний статус буття свідомості. Свідомість і мова.
89. Структура свідомості. Властивості свідомості. Функції свідомості.
90. Проблематичність людського буття. Життя, буття та існування як характеристики людини.
91. Проблема походження людини: суперечка еволюціонізму та креаціонізму. Основні версії походження людини.
92. Екзистенціали людського буття. Співвідношення у людини природного, соціального, персонального та трансцендентного.
93. Вихідні цінності людського буття. Проблема смерті, безсмертя та сенсу життя людини.
94. Філософія історії в системі світоглядних форм історичного процесу.

95. Філософія історії як напрям філософського знання: історичне формування проблематики.
96. Проблема спрямованості історії.
97. Історичний процес як реальність. Суб'єкт, рушійні сили, умови та чинники історичного процесу.
- 98.** Роль особи в історії.
99. Онтологія соціального.
100. Основні підходи у тлумаченні соціального. Соціальні якості.
101. Сучасні соціальні теорії.
102. Співвідношення суспільства і природи.
103. Суспільство як система: основні елементи суспільного життя та їх взаємозв'язок.
104. Духовне життя суспільства. Людина і суспільство.
105. Онтологічний статус культури.
106. Ознаки культури.
107. Провідні тенденції неklasичної культури.
108. Культурний постмодерн. Образ плюральності культурних світів.
109. Цивілізація. Ознаки цивілізації.
110. Взаємозв'язок культури та цивілізації.
111. Національний образ культурного світу.
112. Змістові елементи національної культури.
113. Глобальні проблеми сучасної цивілізації.
114. Категорія цінності у філософії. Пізнавальне і ціннісне відношення до дійсності.
115. Аксиологія як вчення про цінності, духовні утворення, які є значимими для людини та визначають її поведінку упродовж усього життя.
116. Цінності моральні, естетичні, релігійні.
- 117.** Ціннісні орієнтації людини.
118. Історичний розвиток філософських уявлень про цінності.
119. Цінності у структурі соціуму.
120. Ієрархія цінностей людського буття.
121. Цінності як ядро світоглядної проблематики.
122. Поняття пізнання та його види. Суб'єкт та об'єкт пізнання.
123. Основні джерела знання: відчуття, мислення
124. Рівні та форми пізнання
125. Проблеми істини у пізнанні. Істина та якісні характеристики знання.
126. Основні концепції істини.
127. Критерії істинності наукових знань
128. Людина і пізнання. Істина і правда.
129. Особливості методологічної ситуації в сучасній філософії.
130. Сутність та структура методу як способу організації людської діяльності.
131. Метод як сам себе конструюючий шлях пізнання, як концентрація досвіду діяльності.
132. Поняття методу, методології та методики.

133. Найбільш авторитетні методи сучасної філософії: феноменології, логічного аналізу, категоріального аналізу, системно - структурного аналізу, діалектики, герменевтики, трансцендентальної аналітики.
134. Методи і форми наукового пізнання.
135. Методи емпіричного знання.
136. Основні методи опрацювання фактів.
137. Теоретичний рівень пізнання.

КОРОТКИЙ СЛОВНИК ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕРМІНІВ

Абсолют (лат. *absolutus* — довершений, безумовний, необмежений) — те, що нічим не зумовлене, ні від чого не залежне. У філософії під абсолютотом розуміють Бога, субстанцію, ідею (Гегель). Абсолютне протилежне відносному (зумовленому, залежному).

Абстракція (лат. *abstractio* — віддалення) — мислене відокремлення окремих властивостей предметів і перетворення їх на самостійні об'єкти (наприклад, електропровідність, твердість, вартість тощо). Більшість наукових понять утворені в такий спосіб.

Абсурд (лат. *absurdus* — немилозвучний, безглуздий) — нісенітниця, позбавлена сенсу дія. У філософії Камю — одне з головних понять, яке характеризує життя людини.

Агностицизм (грец. *agnostos* — непізнаний) — напрям у філософії, прихильники якого заперечують пізнаваність суті речей, об'єктивної істини (Юм, Кант, позитивісти). Агностики протиставляють світ, як він нам даний (пізнаваний) і світ сам по собі (принципово недосяжний). Знання з їх точки зору не дають відображення сутності дійсності, а в кращому разі обслуговують утилітарні потреби людей. Корені агностицизму — в принциповій незавершеності процесу пізнання.

Аксіологія (грец. *axios* — цінний) — вчення про цінності, філософська дисципліна, яка вивчає ціннісне ставлення людини до світу — етичне, естетичне, релігійне та ін.

Аксіома (грец. *axioma* — значуще, сприйняте положення) — твердження, яке при побудові теорії приймається за очевидну істину, на якій ґрунтуються інші твердження.

Аксіоматичний метод — спосіб побудови наукової теорії, коли за її основу беруться аксіоми, з яких усі інші твердження цієї теорії виводяться логічним шляхом (доведенням).

Алогізм — непослідовність у міркуваннях, зумовлена порушенням законів логіки.

Альтернатива (лат. *alternare* — чергую, змінюю) — вибір між двома суперечливими можливостями.

Альтруїзм — моральний принцип, в основі якого бажання блага іншому. А. протилежний егоїзму.

Аморалізм — нігілістичне ставлення до моральних норм.

Аналіз — метод пізнання, який полягає в розчленуванні цілого на частини.

Аналітична філософія — напрям у сучасній західній філософії, який зводить філософську діяльність до аналізу мови.

Аналогія — умовивід, в якому на основі схожості предметів за одними ознаками робиться висновок про їх можливу схожість за іншими ознаками. А. складає основу моделювання.

Антиномія (грец. *antinomia* — суперечність у законі) — суперечність між двома твердженнями, в основі якої не логічні помилки, а обмеженість

системи тверджень, з якої вони виводяться. Зустрічаються у філософії (Кант) і математиці. Поняття А. близьке до апорії.

Антитеза (грец. *antitesis* — протиставлення) — твердження, яке заперечує тезу (вихідне твердження).

Антитетика — метод зведення суперечливих тверджень (тез, антитез), жодному з яких неможливо надати переваги.

Антропологізм — філософська концепція, яка всі світоглядні проблеми (що таке світ, суспільство, Бог та ін.) розглядає крізь призму людини. Людина є мірою всіх речей (Протагор).

Антропологія філософська — філософське вчення про людину (Шелер, Гелен, Тейяр де Шарден), яке виводить культуру зі специфіки природи людини.

Антропоцентризм — філософський принцип, згідно з яким людина вважається центром Всесвіту, найвищою метою всього, що відбувається у світі.

Апологети (грец. *apologetikos* — захисний) — ранньохристиянські письменники (Юстин, Тертуліан, Оріген) III ст., які захищали від критики християнське вчення; захисники певних течій, учень.

Апорія (грец. *aporía* — непрохідність, безвихідь) — проблема, що важко піддається вирішенню, пов'язана із суперечністю між даними спостереження і досвідом та їх аналізом у мисленні; суперечність у міркуванні, корені якої перебувають за межами логіки. Відкрив А. Зенон з Елеї (апорії Руху — Ахілл і черепаха, простору і часу). Поняття А. близьке за змістом до антиномії.

Апостеріорі (лат. *a posteriori* — з наступного) — знання, набуте в процесі досвіду.

Апріорі (лат. *a priori* — з попереднього досвіду) — ідеї, форми пізнання, які, на думку деяких мислителів, наявні в свідомості до досвіду, не набуті з досвіду. У філософії Канта категорії проголошуються апріорними формами мислення. Апріоризм близький до концепції вроджених ідей. Протилежним до А. є поняття апостеріорі.

Архетип — первинні, вроджені психічні структури, первинні схеми образів фантазії, що містяться в так званому колективному несвідомому й апріорно формують активність уяви; складають основу за гальнопюдської символіки, виявляються у міфах та віруваннях, снах, творах літератури тощо.

Аскетизм (грец. *asketes* — добре навчений, подвижний) — моральне вчення, яке пропагує крайнє обмеження потреб людини, відмову від життєвих благ. Протилежне гедонізму.

Атман — дух, душа, активне свідоме начало в індійській ведичній традиції.

Атрибут (лат. *attributum* — додане) — невід'ємна властивість речі, субстанції. За Декартом, А. матерії є протяжність, душі — мислення.

Атрибутивні відношення — різновид змісту самосуцього буття або субстанції в інтерпретації Арістотеля.

Безкінечне — протяжність, кінець якої безперервно віддаляється. Діалектично пов'язане з кінечним, складається з кінечного.

Безперервність—зв'язок, стирання граней між розрізненим, дискретним (роздільним), перервним.

Біблія — священна книга християнства та іудаїзму, створена протягом I тис. дон. е. та III ст. н. е. шляхом відбору, редагування та канонізації текстів, які іудейські, а пізніше християнські традиції вважали богонатхненними. Складається із двох частин—Старого Завіту, визнаного іудеями та християнами, та Нового Завіту, котрий визнається священним лише християнами. Мовами Біблії є давньоєврейська та арамейська у Старому Завіті та грецька (койне) у Новому. Містить сакралізовану історію світу та людства, наголошує на їх залежності від волі Бога — творця і промислителя. Основою людського життя, за Біблією, є правдиве боговшанування та богопоклоніння. За своєю суттю Біблія — одна-єдина книга, хоча й складена вона з багатьох книг, а тому характеризується величезною жанровою та тематичною різноманітністю: виклади міфологічних систем, історичні оповіді, релігійна публіцистика, філософсько-моралістичні твори, лірична поезія, зразки релігійної містики.

Історія Біблії в Україні розпочинається з часів появи на її землях перших християнських місіонерів, які, поширюючи християнство, принесли із собою і книги Святого Письма, які з часом перекладались церковнослов'янською мовою. Найдавнішою в Україні книгою Святого Письма є Остромирове Євангеліє (1056—1057). Найціннішим із перекладів на народну тогочасну мову є

Пересопницьке Євангеліє (1556—1561), що вийшло з монастиря в Пересопниці (Волинська область). Дуже популярною в Україні книгою Старого Завіту був Псалтир, який вживався не тільки як богослужбова, а й як навчальна книга для домашнього читання. Популярними були й книги Нового Завіту Четвероєвангеліє і Апостол. У 1581 р. побачила світ повна збірка книг Біблії церковнослов'янською мовою — Острозька Біблія, надрукована І.Федоровим у м. Острозі. Перший переклад Біблії живою народною літературною мовою здійснили П. Куліш, І. Пулюй та І. Нечуй-Левицький (XIX ст.). Протягом XX ст. повний текст Біблії у перекладі українською мовою здійснили І. Огієнко (1912), І. Хоменко (1963).

Брахман — світова душа, духовне абсолютне начало в індійській ведичній філософії.

Буддизм — одна з трьох світових релігій (поряд з християнством та ісламом). Виходячи з положення, що життя є страждання, в основі якого лежать бажання, буддизм пропонує свій шлях подолання страждань. Учит про перевтілення душі (сансара); про закон відплати за вчинені проступки (карма). Метою життя буддиста є досягнення нірвани — злиття з божественною першоосновою Всесвіту.

Буття — 1) найзагальніша визначеність речей, з якої розпочинається процес пізнання (Гегель). Перш ніж визначати, яка річ, відбувається констатація її буття; 2) найзагальніша властивість всього суцього (і матеріальні речі та ідеї, і цінності мають буття й об'єднуються людиною в єдиний світ); 3) буття як об'єктивне існування на противагу фантому, ілюзії.

Великі соціальні групи (макросоціальні спільноти) — довготривалі, сталі спільноти людей, що існують у масштабах усього суспільства,

Верифікація — у неопозитивізмі операція, за допомогою якої встановлюють осмисленість висловлювання. Полягає у зведенні висловлювань до чуттєвих фактів. Неопозитивісти прийшли до висновку, що релігійні та філософські твердження, на відміну від наукових, не підлягають верифікації. Поппер розвинув принцип В. до фальсифікації.

Відчуження — стан напруги, ворожості щодо суб'єктивного і об'єктивного, духовного і матеріального, розумного і стихійного, особистого і суспільного, У загальному значенні — це відношення між творцем і творінням, яке збунтувалось і живе власним життям, нав'язуючи свою логіку творцю; термін широко вживався в німецькій класичній філософії (Фіхте, Гегель, Феєрбах) і марксизмі.

Відчуття — відображення у свідомості людини певних сторін, якостей предметів, які безпосередньо діють на органи чуття.

Віра — не обґрунтоване розумом прийняття існування чогось (Бога, долі, моральних чеснот іншого, Атлантиди, наукових об'єктів) за істину та дії, що відповідають цим прийняттям.

Волюнтаризм (лат. *voluntarius* — залежність від волі) — течія в метафізиці (і психології), яка в основу світових процесів (і психологічного життя людини) ставить волю як ірраціональне, тобто несвідоме начало. Найвідоміші представники—Шопенгауер, Ніцше, які проголосили основою всіх явищ світу і людського життя волю.

Вульгарний матеріалізм — течія в матеріалізмі XVIII—XIX ст. (Кабаніс, Бюхнер, Фохт), яка спрощено зводила свідомість людини до фізіологічних процесів. Особливості мислення вони визначали залежно від клімату, їжі та ін.

Гедонізм (грец. *hedono* — насолода) — етичне вчення, яке проголошує метою життя людини насолоду (Епікур, просвітники та ін.).

Генетичний (грец. *genetikos* — походження) метод — метод дослідження явищ на основі аналізу їх розвитку,

Герменевтика (грец. *hermenevein* — пояснювати, тлумачити) — філософський метод тлумачення та розуміння феноменів культури, зокрема текстів, їх залежності від контексту культури, в якому вони існують, і від культури суб'єкта, який здійснює інтерпретацію.

Гілозоїзм (грец. *hyle*— тун. *zoe* — життя)— погляд, згідно з яким матерія наділена чуттєвістю, яка різною мірою властива неживим, живим тілам і людині (Бруно, Спіноза).

Гіпотеза—форма знання, основою якого є передбачення, сформульоване за допомогою певних фактів, але це знання є невизначеним і потребує доведення.

Гіпотетико-дедуктивний метод — спосіб теоретичного дослідження, який передбачає створення системи дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез, з яких виводять твердження про емпіричні факти.

Гносеологія — теорія пізнання, одна з головних філософських дисциплін, яка досліджує закономірності процесу пізнання.

Громадянське суспільство — суспільство, в якому існує і постійно розширюється сфера вільного волевиявлення, яке сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу людей і досягається через систему інституцій і відносин, покликаних забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів та їхніх об'єднань.

Гуманізм (лат. *humanus* — *людяний*) — 1) ідейний напрям у культурі Відродження, який обстоював право на існування незалежної від релігії світської культури; 2) риса світогляду, яка в розумінні людини виходить з "вічних цінностей" і "природних прав". Г. долає національні, расові, релігійні та соціальні обмеженості у ставленні до людини.

Дао — одне з основних понять китайської філософії, означає першопричину, що породжує речі. дорогу, долю, пустоту.

Даосизм — філософське вчення, згідно з яким природа і життя людей підпорядковані не волі неба, а загальному божественному закону дао.

Дедукція (лат. *deductio* — *виводжу*) — метод пізнання, в основі якого рух думки від загального до одиничного.

Деїзм (лат. *dus* — *Бог*) — філософське вчення, згідно з яким Бог створив світ, дав першопоштовх і надалі не втручається у справи.

Декадентство (франц. *decadence*, пізн. лат. *decadentia* — *занепад*) — загальна назва настроїв безнадії; несприйняття життя, індивідуалізму.

Державний суверенітет — верховенство, незалежність, повнота, загальність і винятковість влади держави, що ґрунтується на принципі права.

Детермінізм (лат. *determinans* — *той, що визначає, обметує*) — пояснення явищ на основі причинної зумовленості. Принцип Д. є провідним у науці та матеріалістичній філософії.

Дефініція (лат. *definitio* — *визначаю*) — визначення поняття через підведення під ширше (родове) поняття і вказівну видових особливостей. Наприклад, "береза — дерево з білою корою".

Дилема (грец. *dilemma* — *подвійний засновок*) — судження за принципом або... або.

Дискретність (лат. *discretus* — *перервність*) — розподільність, перервність.

Діалектика (грец. *dialectike* — *мистецтво вести бесіду*) — один з методів філософії, згідно з яким будь-яке явище перебуває в зміні, розвитку, в основі якого взаємодія (боротьба) протилежностей (Геракліт, Гегель, Маркс). Основні ідеї Д. за Гегелем: перехід кількісних змін в якісні, взаємопроникнення протилежностей і заперечення заперечення.

Діалектичний матеріалізм — термін, яким позначалась філософія К. Маркса в радянському марксизмі. Діалектика Гегеля була ідеалістичною, а матеріалізм Феєрбаха був недіалектичним (метафізичним). Маркс поєднав матеріалізм і діалектику.

Досвід — сукупність переживань людини. Виділяють зовнішній

досвід, зумовлений відносинами з іншими людьми чи речами світу, і внутрішній, в основі якого — саморефлексія, роздуми.

Дуалізм (лат. *dualis* — *двоєкий*) — світогляд, який вихідними вважає два рівноправні та протилежні начала (матерію і дух, світле і темне).

Дух — ідеальне начало (принцип) на противагу природі як матеріальному началу. В людині розрізняють тіло (матеріальне), душу (сукупність психічних процесів) і дух — настанова на всезагальне — моральні, релігійні та правові цінності, естетичні ідеали, світоглядні істини.

Евдемонізм — античний принцип життєрозуміння, пізніше в етиці — принцип тлумачення й обґрунтування моралі, за яким щастя (блаженство) є найвищою метою життя.

Евристика (грец. *heuristike* — *находжу*) — наукова дисципліна, яка досліджує процес творчості й намагається віднайти ного закономірності.

Егоїзм (фр. *egoisme* — *себелюбство*) — спосіб мислення і поведінки, в якому вихідними є власні інтереси.

Екзистенціалізм (лат. *existencia* — *існування*) — суб'єктивістське вчення, в якому вихідні значення суцього (що таке річ, просторовість, часовість, інша людина та ін.) виводяться з існування (екзистенції) людини.

Еклектика — (грец. *eklektikos* — *той, що вибирає*) — поєднання в одному вченні несумісних, часто суперечливих елементів. Е. свідчить про кризу в духовному розвитку, відсутність довершеної системи, яка б пододала ці суперечності.

Елеати — представники давньогрецької філософської школи VI—V ст. до н.е., яка протиставляла мислення чуттєвому сприйняттю, висунула вчення про ілюзорність всіх помітних змін і відмінностей між речами, про незмінну сутність справжнього буття. Виникла в м. Елеї.

Елемент — прийнятий уданій системі найпростіший компонент (атом, слово, норма і т. ін.). Взаємозв'язок елементів називається структурою. В сучасній науці на зміну дослідженню одноканальних причинних зв'язків приходять багатоканальний (системний або системноструктурний) метод, який допомагає найповніше відтворити всі зв'язки елементів.

Еманация (грец. *emanatio* — *витікання*) — у вченні неоплатоніків «випромінювання» вищими формами буття нижчих.

Емпіризм — філософський напрям, який основою пізнання вважає чуттєвий досвід (емпірію).

Енциклопедисти — французькі мислителі-просвітники (Дідро, Д'Аламбер, Монтеск'є, Вольтер, Руссо та ін.), які брали участь у виданні "Енциклопедії" — першого твору, що систематизував наукове знання того часу.

Епістемологія (грец. *epistemologia* — *теорія пізнання*) — частина філософії, що вивчає загальні риси процесу пізнання та результат знання: основи і межі; достовірність і недостовірність. Вживається переважно як вчення про наукове пізнання.

Естетика (грец. *estetikos* — *чуттєво сприймане*) — філософське вчення про прекрасне, про художнє освоєння дійсності. Основні категорії Е.:

“прекрасне”, “трагічне”, “комічне”. Основна проблема — специфічне оцінювання людини до дійсності.

Есхатологія (грец. *eshatos* — останній) — вчення про кінцеву долю людства і світу: складова частина будь-якої релігії.

Етатизм (франц. *etatismе*, від *etat* — держава) — активне втручання держави в економічну, політичну, духовну та інші сфери суспільства.

Етика (лат. *etika* — звичай, характер) — філософське вчення про мораль, походження і природу моральних норм, спосіб їх функціонування в суспільстві; теорії моралі.

Закон — об'єктивний, істотний, необхідний, сталий зв'язок або відношення між явищами.

Заперечення — протиставлення твердженню (тезі) протилежного за змістом твердження (антитези). Наприклад, теза “Ця подія — випадкова”; антитеза “Ця подія — не випадкова”.

Заперечення заперечення — один з основних принципів діалектики Гегеля, який полягає в тому, що друге заперечення (синтез) знімає протилежності тези і антитези. (Ця подія і випадкова, і не випадкова.)

Зміст — категорія філософії; те, що підлягає “формуванню” — елементи (складові) певної системи (форми). В процесі пізнання відбувається формалізація змісту (переведення його в графіки, формули),

Знак — предмет, який для людини заміщує інший предмет. Завдяки знакам отримується, зберігається і передається інформація.

Значення — зміст, пов'язаний з певними знаками, зокрема з мовними виразами.

Ідеал (фр. *idea* — поняття, уявлення) — взірць досконалості, який є орієнтиром діяльності людини.

Ідеалізація — один з методів наукового пізнання, який полягає в абсолютизації певних властивостей предметів і перетворення їх в ідеальні об'єкти, наприклад, абсолютно чорне тіло тощо.

Ідеалізм — напрям у філософії, який первинним вважає ідеальне начало — Бога, дух, розум тощо. Згідно з І. духовна субстанція є творцем світу. Відрізняють об'єктивний (Платон, Гегель) і суб'єктивний (Берклі, Мах) ідеалізми.

Ідеальне — протилежне матеріальному. До сфери ідеального відносяться поняття, цінності, ідеї, Бог. Матеріальні речі характеризуються речовинністю, просторовістю, часовістю, причинністю; ідеальне позбавлене цих рис. Відношення між ідеальними предметами засноване на логічності.

Ідеологія — сукупність поглядів нації, класу, суспільної групи на їх місце в світі, на розвиток історії та ін. І. подібна світській релігії, вона цементує соціальну одиницю, підносить її у власних очах.

Іманентний (лат. *imaneпs* — властивий, притаманний чомусь) — внутрішньо притаманний предметам або явищам, той, що впливає з їх природи; напрям у філософії, який проголошує об'єктивний світ іманентним (внутрішнім) змістом свідомості суб'єкта.

Індетермінізм (лат. *in* — не) — заперечення детермінізму, причинності.

Індивідуалізм — тип світогляду, сутністю якого є абсолютизація позиції окремого індивіда в його протиставленні суспільству.

Індукція (лат. *inductio* — наведення) — логічний умовивід від часткового, одиничного до загального.

Інструменталізм — різновид прагматизму, прибічники якого вважають свідомість (за Дьюї, інтелект) одним із засобів пристосування до мінливих умов середовища, а тому логічні поняття, ідеї, наукові закони, теорії — лише інструменти (звідси й назва), знаряддя, “ключі до ситуації”, “плани дії”.

Інтеграція (лат. *integratio* — відновлення) — момент розвитку, який полягає в поєднанні розрізненого в ціле.

Інтенція (лат. *intentio* — стремління) — спрямованість акту свідомості на певний предмет. Наприклад, у сприйманні дерево, будинок, в міркуванні — числа, в фантазії — русалки і т. ін.

Інтерсуб'єктивний — такий, що існує лише в межах взаємодії суб'єктів. Інтерсуб'єктивними є, наприклад, моральні чи правові норми: вони не суб'єктивні і не об'єктивні.

Інтроекція (лат. *introspectare* — дивитися в середину) — спостереження за перебігом власних психічних процесів. Один з допоміжних методів пізнання в психології.

Інтуїтивізм — течія у філософії, яка абсолютизує роль інтуїції в пізнанні (Шопенгауер, Бергсон).

Інтуїція (лат. *intueri* — уважно дивлюсь) — безпосереднє схоплення сутності предмета. В основі І. вроджена здатність (талановитість), тривалий досвід, які допомагають осягнути сутність явища, опускаючи опосередковані ланки.

Ірраціоналізм — вчення, згідно з яким основою світу є щось нерозумне (воля, інстинкт), а джерелом пізнання інтуїція, почуття.

Істина — адекватне відтворення дійсності в пізнанні, відповідність знання дійсному стану речей (див. конвенціоналізм і прагматизм). Гегель вважав, що І. є системою знання, та постійно перебуває в розвитку. Звідси поняття абсолютної (повної) і відносної (неповної) істини. Інші філософи не сприймають цієї концепції істини.

Історизм — принцип пізнання, згідно з яким будь-яке явище слід розглядати в розвитку. І. почав активно пробиватися в науку після Дарвіна.

Історичний матеріалізм — соціальна концепція марксизму, згідно з якою історичний розвиток суспільства визначається економічними факторами. Взаємодія продуктивних сил і виробничих відносин, згідно з Марксом, визначає основні етапи (формації) історії людства — первісний лад, рабовласництво, феодалізм, капіталізм і майбутній комунізм. Претендує на роль єдино наукової теорії суспільства.

Історичного коловороту теорія — історичні концепції О. Шпенглера, А. Тойнбі та ін., згідно з якими існують окремі ізольовані культури (єгипетська, вавилонська, китайська, індійська, греко-римська, західноєвропейська, російська та ін.), що розвиваються циклами — дитинство, юність, зрілість, старість і занепад.

Історія філософії — галузь філософських знань, предметом яких є закономірності та особливості пізнання відношення людини і світу на різних етапах розвитку філософії.

Карма — в буддизмі, джайнізмі та індуїзмі означає закон відплати за моральні вчинки в минулому, який діє при перевтіленні після смерті людини в іншу істоту.

Картезіанство — напрям у філософії у XVII—XVIII ст, теоретичною основою якого було вчення Декарта (латинізоване ім'я — Картезіус), що обстоювало раціоналізм у теорії пізнання та механістичний матеріалізму поясненні явищ природи.

Категоричний імператив — безумовний моральний обов'язок, веління. Термін, запроваджений Кантом. Суть його Кант формулював так: поведься так, щоб правила твоєї поведінки могли стати законом для діяльності всіх людей.

Категорії — загальні структури або властивості суцього — речей, процесів, живого, ідеальних предметів (всього, що утворює світ; загальні форми мислення).

Каузальність (лат. *causa* — причина) — те ж, що і причинність.

Кількість — число, величина, чисельна визначеність; відмінність речей однієї якості (вага, довжина) або міра сукупності речей однієї якості. Згідно з Гегелем, К. на певному етапі переростає в якість.

Конвенціоналізм — філософський напрям, згідно з яким наукові теорії та поняття є наслідком довільної угоди (конвенції) між ученими, укладеної за принципом “зручності”, “економії мислення”.

Конечне — філософська категорія, яка характеризує обмеженість речей і процесів; протяжність, яка почалась і закінчилась. Конечне діалектичне пов'язане з безкінечним: містить безкінечність (його можна ділити до безкінечності) і, навпаки, безкінечне складається з кінцевого.

Конфуціанство — філософське вчення, яке у відношеннях людини і світу проголошує верховенство добра, захищає непорушність установлених небом суспільних понять.

Космопопiтизм — вчення, в основу якого покладено заклик відмовитися від національного суверенітету, національних традицій і культури задля абстрактного поняття вселюдської культури і традицій.

Креаціонізм (лат. *creatio* — творення) — вчення, що пояснює походження і різноманітність світу божественним творчим актом.

Культура — увесь, за винятком природи, мовно та символічно відтворений і “репрезентований” (штучний, позаприродний) світ, що охоплює різноманітність видів, засобів і результатів активної творчої діяльності людини, спрямованої на освоєння, пізнання і зміну навколишньої реальності та самої себе.

Лібералізм (лат. *liberalis* — вільний) — вільнодумство, переконання, що виступають проти традицій, звичаїв і догм. У політиці Л. протистоїть консерватизму, в економіці виступає за вільну конкуренцію проти втручання держави. Підкреслює цінність особистості.

Лінгвістична філософія — напрям у сучасній філософії, який вважає головним завданням аналіз буденної мови (Райл, Остін, пізній Вітгенштейн).

Логіка — наука про закони та форми людського мислення. Арістотель відкрив основні її закони: закон тотожності; закон

несуперечності; закон виключеного третього. Дотримання законів і правил Л. є запорукою істинного мислення.

Логос — у давньогрецькій філософії—світовий розум, закон (Геракліт); у неоплатоніків і гностиків — думка і слово Бога.

Малі соціальні групи (мікросоціальні спільноти) — спільноти, які об'єднують незначну кількість людей (до кількох десятків) на основі безпосередніх тісних контактів, стійкого спілкування, певних цінностей і норм поведінки.

Марксизм — ідеологічна течія, яка охоплює філософію, політичну економію і “теорію” революційного перетворення буржуазного суспільства в соціалістичне і комуністичне (т. з. науковий соціалізм).

Матеріалізм — напрям в історичному розвитку філософії, який вважає матерію першоосновою всього суцього, намагається пояснити всі явища і процеси через матеріальні причини. Протистоїть ідеалізму і релігії. М. був притаманний давньогрецьким філософам (Демокріт), Просвітництву XVII—XVIII ст. (Дідро, Ламетрі), Марксу.

Матерія — філософська категорія, протилежна ідеї, ідеальному. Матеріальність речей чи процесів визначається їх речовинністю, просторово-часовим буттям, причинними зв'язками з іншими речами і процесами. У деяких філософських системах М. як неживе протиставляється живому.

Метафізика — умоглядне вчення про найзагальніші види буття — світ, Бога й душу.

Метод — сукупність правил дії (наприклад, набір і послідовність певних операцій), спосіб, знаряддя, які сприяють розв'язанню теоретичних чи практичних проблем.

Механіцизм — спрощений підхід до складних біологічних і соціальних явищ, який намагається зрозуміти їх на основі законів механіки. Властивий мислителям XVII—XVIII ст.

Мислення — активний процес узагальнення й опосередкованого відображення дійсності, який забезпечує розгортання на основі чуттєвих даних закономірних зв'язків цієї дійсності та вираження їх у системах понять.

Міра — філософська категорія, яка відображає співвідношення, гармонію кількісних і якісних ознак предмета. М. — це протяжність (інтервал) кількісних змін, в межах якої якість залишається незмінною. Бути в мірі означає не виходити за межу, не переходити в іншу якість.

Містицизм (*грец. mystika— таємні обряди, таїнство*) — релігійно-філософський світогляд, який вважає можливим осягнення

божественного (трансцендентного, надприродного) буття шляхом відходу від світу і занурення в глибини власної свідомості, віра в можливість безпосереднього спілкування з Богом через злиття з ним власної свідомості.

Характерний для багатьох релігійних культів, філософських вчень (Бьоме, Сведенберг та ін.).

Міф (грец. *mythos* — сказання, легенда) — світогляд родового і ранньокласового суспільства, в якому одухотворені й персоніфіковані природні сили та соціальні явища. Міфологічне відтворення дійсності зумовлене низьким рівнем розвитку матеріального виробництва. У М. синтетично злиті зачатки науки, релігії, філософії, моралі, мистецтва. М. — засіб духовного контролю роду над індивідом.

Мова — спеціалізована, інформаційно-знакова діяльність із вираження думки, мислення, свідомості.

Народний суверенітет — концентрована єдність повноважень і правочинності, сили і права, які поширюються на все населення і всю країну і визначають зміст законів та порядок суспільного буття.

Натуралізм — філософський напрям, який вважає природу універсальним принципом усього суцього.

Нація — духовно-соціальний різновид стійкої людської спільності, що склалась історично на певній території і характеризується глибоким внутрішнім відчуттям, самоусвідомленням власної належності до певної етнічної групи та спільністю мови, культури, побуту й звичаїв, історичних переживань, психічного складу, антропологічних особливостей, економічних інтересів у творенні матеріальних цінностей, території (“життєвого простору”).

Неоплатонізм — напрям античної філософії, який систематизував учення Платона, поєднавши їх з ідеями Арістотеля щодо єдиного абсолюту та ієрархічної будови буття.

Проблема — форма знання, змістом якої є те, що не пізнане людиною, але потребує свого пізнання.

Провіденціалізм — тлумачення історії як вияву волі зовнішніх сил, Божого провидіння, остаточної перемоги добра над злом.

Прогрес — зміни явищ у Природі чи суспільстві від нижчого до вищого, від простого до складного.

Просвітництво — ідеологія молодого буржуазії XVIII ст., яка продовжувала гуманістичні традиції Відродження. Представники — Локк, Вольтер, Монтеск'є, Дідро, Руссо та ін.

Простір — одна з основних ознак матеріальності речей: форми існування матерії, що фіксує їх протяжність і порядок розташування. Субстанційна концепція простору і часу (Ньютон) визнає можливість існування їх без матерії, реляційна (Лейбніц, Ейнштейн) вважає, що

простір і час є характеристиками матерії, які без неї не існують. Простір взаємопов'язаний з часом, визначається через час і навпаки. Якісно відмінним структурним рівням матерії притаманні якісно відмінні просторово-часові характеристики.

Психоаналіз — один із методів психотерапії та психологічне вчення, в основі якого лежить визнання домінуючої ролі підсвідомого в житті людини.

Раціоналізм (лат. *rationalis* — розумний) — філософський напрям, який визнає центральну роль в аналізі розуму, мислення.

Реалізм (лат. *realis* — суттєвий, дійсний) — філософський напрям, згідно з яким загальні поняття (універсалії) існують реально як сутності речей.

Редукція (лат. *reductio* — висування назад, повернення до колишнього стану) — дії, процеси, які призводять до спрощення структури будь-якого об'єкта.

Релігійна свідомість — система (сукупність) релігійних ідей, понять, принципів, міркувань, аргументацій, концепцій, сенсом і значенням яких є здебільшого віра в надприродне.

Релятивізм (лат. *relativus* — відносний) — підхід, який абсолютизує мінливість, суб'єктивність істини. Притаманний суб'єктивістським напрямом філософії (софісти, сенсуалісти-суб'єктивісти).

Рефлексія (лат. *reflexio* — вигин, відображення) — акт пізнання, предметом якого є пізнавальна діяльність свідомості, “Я”. Пізнання можна досліджувати через результати — зміну наукових ідей, теорій — об'єктивний метод, або через аналіз суб'єктивної діяльності пізнання — рефлексія. У цьому розумінні використовується Декартом, Локком, Гуссерлем.

Розсудок — початковий рівень мислення, де оперування абстракціями відбувається в межах певної незмінної, наперед заданої схеми.

Розум — вищий рівень раціонального пізнання, якому властиві творче оперування абстракціями та рефлексією, спрямованість на усвідомлення власних форм та передумов, самопізнання.

Романтизм — філософська течія, представники якої розглядали природу як художній витвір духу, проповідували культ генія, відводили провідну роль у пізнанні мистецтву, інтуїції.

Самосвідомість — здатність людини поглянути на себе збоку, тобто дистанціюватися від себе, побачити себе очима інших.

Свідомість — відображення дійсності у формах, пов'язаних (прямо чи опосередковано) з практичною діяльністю. Можлива лише як суспільне явище, існує на основі мови. Феноменологія розглядає С. як потік актів (сириймання, пригадування, міркування та ін.), які спрямовані на певні предмети (інтенціональність) і певним чином організовані часовим потоком свідомості.

Свідомість людини — нова якість психічної діяльності, за якої дійсність відображається у формах культури, тобто в штучних, неприродних формах, витворених людством у процесі історичного розвитку, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу.

Світогляд — система найзагальніших знань, цінностей, переконань, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу.

Свобода — одна з характерних рис людини, яка полягає в тому, що вона (подібно до Бога) може діяти (чи не діяти) з власної волі, не детермінуючись обставинами. С. є підставою моральності людини. У політичній сфері розширення свобод передбачає посилення відповідальності.

Семантика — розділ логіки, що вивчає відношення виразів мови (знаків) до позначуваних ними об'єктів і смислів, які вони виражають,

Семіотика (*грец. semeiotike*— *вчення про знаки*) — наука про знакові системи. Основоположник — Ч. Пірс.

Сенсуалізм (*лат. sensus* — *почуття, відчуття*) — напрям у гносеології, згідно з яким відчуття є єдиним джерелом пізнання. Представники Локк, Берклі, Мах та ін. Поняття близьке за змістом емпіризму.

Середні (локальні) соціальні групи — спільності людей, які формуються за стратифікаційною, функціонально, регіональною та іншими ознаками.

Силогізм (*грец. sillogismos*) — дедуктивний умовивід, в якому з двох суджень (засновків) робиться висновок.

Синтез — метод пізнання, який полягає у поєднанні частин у ціле.

Скептицизм (*грец. skeptikos* — *той, що розглядає, досліджує*) — філософські погляди, які сповідують сумнів у можливості досягнення істини, здійснення ідеалів та ін.: давньогрецька філософська школа IV—III ст. до н. е., яка сповідувала ці ідеї (Піррон, Секст Емпірик).

Соліпсизм (*лат. solus* — *один, єдиний і ipse* — *сам*) — форма суб'єктивного ідеалізму, а якій справжньою реальністю визнається лише суб'єкт, що мислить, а все решта оголошується таким, що існує лише у свідомості індивіда.

Софізм — хибний силогізм (умовивід), якому надано видимість правильної форми для навмисного введення співбесідника в оману.

Софісти — давньогрецькі мислителі V ст. до н. е. (Протагор, Горгій та ін.), які вперше поставили людину в центр філософського пізнання (людина — міра всіх речей). Суб'єкти візували і релятивізували істину, не гребували різними засобами, щоб збити з пантелику суперника.

Соціальна група — обмежена в розмірах спільність людей, виокремлених із соціального цілого на основі специфіки діяльності, соціальної належності, спільності відносин, цінностей, норм поведінки, що склались у межах історично визначеного суспільства.

Соціальна роль — сукупність дій, які мусить виконувати особа, маючи певний статус у соціальній системі.

Соціальна спільнота — реально існуюча сукупність індивідів, що емпірично фіксується, відрізняється відносною цілісністю і є самостійним суб'єктом соціальної дії.

Спіритуалізм (*лат. spiritualis* — *духовний*) — інша назва ідеалізму, вчення, яке вважає, що основою світу є духовне начало.

Сприйняття — цілісний образ предмета, безпосередньо даний у живому спогляданні в сукупності всіх його сторін, синтез певних окремих відчуттів.

Стоїцизм — напрям давньогрецької філософії епохи еллінізму, який, зосереджуючись на етичних проблемах, проповідував незворушність, відстороненість від бід і радощів життя.

Страта — реальна, емпірично фіксована спільнота, що об'єднує людей на певних загальних позиціях або на основі спільної справи, яка зумовлює конституювання даної спільноти в соціальній структурі суспільства і протиставлення іншим соціальним спільнотам.

Структура — закономірний зв'язок, усталене відношення між елементами системи (наприклад, відношення між словами в реченні).

Структуралізм — напрям у сучасній (переважно французькій) філософії, який вважає структурно-функціональний метод головним методом філософії. Розглядає структуру як вічне і незмінне, ігноруючи її розвиток. С. мав значний вплив у соціології, етнографії, мовознавстві та інших науках. Представники — К. Леві-Стросс, М. Фуко та ін.

Суб'єктивізм — філософський напрям, який пояснює все суще через наявність свідомості суб'єкта.

Суб'єктивний ідеалізм — напрям у філософії, згідно з яким свідомість людини є творцем об'єктивного світу. Існує

сенсуалістичний суб'єктивний ідеалізм (Берклі, Юм, Мах), який розглядає відчуття як суто суб'єктивне переживання, заперечуючи його об'єктивні джерела, і трансцендентальний суб'єктивний ідеалізм (Кант, Фіхте, неоканціанці, феноменологи, екзистенціалісти), згідно з яким категоріальна (чи інша) структура свідомості є схемою конструювання світу.

Субстанція (*лат. substantia — сутність*) — незмінна першооснова всього сущого. Згідно з уявленням прихильників субстанційної моделі світу С. породжує всі явища світу і є їх об'єднуючим началом. Матеріалісти вважали субстанцією матерію, ідеалісти — Бога,

Судження — форма мислення, яка відображає явища, процеси дійсності, їх зв'язки.

Суперечність — порушення закону несуперечності, згідно з яким два судження, що суперечать одне одному, не можуть бути одночасно істинними. У філософії Гегеля (діалектиці) С. розглядається як відношення між протилежностями і як джерело руху, розвитку.

Сутність — внутрішні, усталені, суттєві риси, які досягаються розумом. Одні філософи стверджують, що людина здатна пізнати лише явище (Берклі, Юм, Кант, позитивісти), діалектики ведуть мову про взаємозв'язок і взаємопроникнення явищ і сутності.

Схоластика (*лат. scholasticos — учений, шкільний*) — філософське вчення, в якому поєднані релігійно-філософські засновки з раціоналістичною методикою та формально-логічними проблемами.

Сцієнтизм (*лат. scientia — знання, наука*) — абсолютизація науки (наукових методів і цінностей) у філософії, соціології і суспільній свідомості взагалі. Знецінює гуманістичні (релігійні, етичні, естетичні та ін.) цінності й розглядає людину як бюрбота. Поняття близьке за змістом до поняття "натуралізм".

Телеологія (*грец. telos — ціль*) — вчення про мету, доцільність, згідно з яким все для чогось призначене, має свою ціль.

Теологія — богослов'я, вчення про Бога, система християнських догматів.

Теорія (грец. *theoria* — спостереження, дослідження) — найрозвинутіша форма наукового знання, яка дає цілісне, системне відображення закономірних та сутнісних зв'язків певної сфери дійсності,

Теоцентризм — принцип, згідно з яким єдиний Бог проголошується абсолютним началом і центром Всесвіту, що зумовлює собою буття і смисл існування всього живого.

Томізм — філософське богословське вчення Ф.Аквінського і його послідовників. Наприкінці ХІХ ст. трансформоване в неотомізм.

Трансцендентальне (лат. *transcendens* — той, що виходить за межі) — поняття, яким в деяких філософських системах позначаються правила (принципи) функціонування свідомості. У свідомості можна вичленувати індивідуальні чуттєві (психічні) акти та однакові для всіх людей правила, схеми функціонування свідомості, які кантіанство та феноменологія називають трансцендентальними. Вони, отже, є потойбічними щодо чуттєвого “матеріалу” свідомості. Кант, зокрема, вважав трансцендентальними категоріальні схеми, за допомогою яких синтезувався чуттєвий досвід.

Трансцендентальний ідеалізм — ідеалізм, який досліджує трансцендентальне — категорії, правила діяльності свідомості як джерело конституювання об'єктивної дійсності.

Умовивід — форма мислення, завдяки якій з попередньо здобутого знання з одного чи декількох суджень виводиться нове знання теж у вигляді судження.

Універсалії — загальні родові поняття. Питання про природу У. було предметом дискусії між номіналістами і реалістами.

Універсум — філософський термін, що позначає всю буттєву реальність (як досяжну, так і недосяжну для людини) у часі й просторі.

Утилітаризм (грец. *utilitas* — користь, вигода) — етичне вчення, згідно з яким основу моральних вчинків людини складає вигода. Засновником У. є французький просвітитель П. Гольбах та англійський філософ Є. Бентам.

Уявлення — узагальнений чуттєво-наочний образ предмета, який справляв вплив на органи чуття в минулому, але вже не сприймається зараз.

Фальсифікаціонізм — принцип демаркації науки від “метафізики” (як альтернатива принципу верифікаціонізму), згідно з яким універсальне твердження є істинним, якщо жодне одичне твердження, яке логічно випливає з нього, не є хибним. Запропонований К. Поппером.

Феномен (грец. *phainomenon* — те, що з'являється) — в буденній мові — унікальне явище; у філософії — чуттєві дані, взяті безпосередньо, як самі по собі. Наприклад, для художника яскравий захід сонця є Ф., і він сприймає його як самоданість. Для вченого — це явище, за яким приховується певна закономірність, сутність.

Феноменологія (грец. *phainomenon* — те, що з'являється) — філософське вчення про феномен, який постає не чим іншим, як з'явою

певної реальності, її самовияв і саморозкриття. Ф. не розкриває реальності, а засвідчує її такою, якою вона є.

Фетишизм (*фр. fetiche — амулет*) — викривлене відображення в суспільній свідомості певних явищ, за якого речі наділяються не притаманними їм властивостями (фетишизація грошей, золота, символів влади і т. ін.).

Філософія — теоретичний світогляд, вчення, яке прагне досягнути всезагальне у світі, в людині і суспільстві. Філософія вибудовується із сумнівів і обґрунтовувань, доведень, живе у вільних дискусіях, а тому посправжньому можлива лише в демократичному суспільстві. Філософськими дисциплінами є метафізика, онтологія, гносеологія, філософська антропологія, логіка, етика, естетика та ін.

Філософія життя — напрям у т. зв. некласичній філософії кінця ХІХ — початку ХХ ст., представники якого проголосили життя (в біологічній чи психологічній формах) основним предметом філософії. Представники — Ніцше, Дільтей, Бергсон, Фрейд.

Філософія історії — сфера філософського знання про загальність і сутність історичного процесу, іманентну логіку розвитку суспільства.

Філософія культури — філософське знання про сутнісні засади культури як процесу й цілісності, закономірності та перспективи розвитку.

Філософія права — розділ філософії, що займається вивченням змісту права, його сутності й поняття, форм існування й цінності, ролі у житті людини, держави, суспільства.

Філософія релігії — сукупність актуальних і потенційних філософських установок щодо релігії і Бога, філософське осмислення їхньої природи, сутності та сенсу.

Філософська антропологія — вчення про природу та сутність людини.

Форма — зовнішній вияв предмета, певного змісту, внутрішня структура, певний порядок предмета або перебігу процесу

Формалізація — відображення змістового знання у формалізованій мові, яка створюється для точного вираження думок з метою запобігання можливості неоднозначного розуміння.

Цивілізація (*лат. civilis — громадянський*) — в широкому розумінні — те ж, що й культура: у вузькому — певний рівень розвитку культури, який передбачає наявність державності, письма, техніки тощо. Представники “філософії життя” (Шпенглер) тлумачили Ц. як раціональні здобутки культури (бюрократію, науку, техніку), що легко передаються від народу до народу і є свідченням занепаду культури.

Ціле — інтегроване поєднання нових якостей, які не властиві окремим частинам, але виникають в результаті їхньої взаємодії у певній системі зв'язків.

Цінність — значимість, яку люди надають речам, явищам і яка складає основу ставлення до них (вибору, надання переваги тощо). Цінність наявна лише в актах оцінки, коли вибирають, вибудовують ієрархічну структуру

цінностей. Проблему цінностей досліджували неокантіанці Ріккерт), М. Вебер, М.Шелер та ін.

Якість — сукупність ознак, що вирізняють річ серед інших, відмінних від неї, і споріднює з подібними.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1.Базова:

- 1.Петрушенко В. Л. Філософія : навч. посібник. 5-е вид., стереотип. Львів: Новий Світ-2000, 2011. 504 с.
- 2.Генон Р. Криза сучасного світу. Вид-во: Пломінь, 2020. 212 с.
3. Причепій Є.М. Філософія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. 2.вид., випр., доп. К.: Альма матер, 2007.
4. Головащенко І. О. Філософія : навч. посіб. / І. О. Головащенко. Вінниця : ВНТУ, 2016. 200 с.
5. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / За ред. Л.В. Губерського. К.: Знання, 2009.
6. Андрущенко В. П., Губерський Л. В., Михальченко М. І. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія. К. : 2016. 552 с.
- 7.Дахній А.Нариси історії західної філософії ХІХ-ХХ ст. Вид-во: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 488 с.

2.Допоміжна:

- 1.Лютий Т. Пригоди філософських ідей Західного світу (від давнини до сучасності). К.: Темпора, 2019. 384 с. з іл.
- 2.Пролеєв С.Влада і суспільство: постмодерна перспектива. Вид-во: Дух і Літера, 2021, 360 с.
- 3.Глобалізація і культурна ідентичність. Український вимір. Вид-во: Наукова Думка, 2018. 277 с.
- 4.Історія української філософії: Навчальний посібник / Русин М. Ю., Огородник І. В. та ін. К.: ВПЦ «Київський університет», 2008.
- 5.Філософія: світ людини. Курс лекцій: навч. посібник / В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Н.В. Хамітов та ін. К.: Либідь, 2003.
- 6.Глобалізація і культурна ідентичність. Український вимір. Вид-во: Наукова Думка, 2018. 277 с.